Lars Ekstrand

Från Konsul Göransson till MBL

Om lokal facklig kamp i Sverige

1979

Från Konsul Göransson till MBL

Om lokal facklig kamp i Sverige

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

Lars Ekstrand

Från Konsul Göransson till MBL

Om lokal facklig kamp i Sverige

With a summary in English

UPPSALA 1979

Doktorsavhandling framlagd vid Uppsala universitet 1979.

© Lars Ekstrand 1979

Abstract Lars Ekstrand. From Consul Göransson to MBL.
On local trade union struggle in Sweden.

The problem in this book can be named in terms of potentiality and integration. Trade unions are in the same time both part of and in opposition to the capitalist system.

In the first three chapters I make a contribution to the theoretical discussion on tradeunionism under capitalism. I discuss the marxist classics, that is Marx and Engels, Lenin, Gramsci, Luxemburg and Trotsky. More recent theorists like Parsons, Lipset and Dahrendorf are also discussed and critized. One chapter is devoted to modern marxism, like the structuralist and the capital-logic "school".

In the following chapters (4–7) I study the evolution of trade unions in Sweden until today. My main thesis is that the local unions have become increasingly autonomous. They have become more and more independent of their members. I study this historical process in these chapters.

The possibility of an alternative local trade union practice is discussed in chapter 8. It is important, that the single members are activated and mobilized. Further it is required that the private ownership of the means of production is questioned. It is also important that the production process itself is questioned by the local unions. These are the "new" questions that can't be left aside any longer by the local unions.

ISBN 91-506-0207-1

Tryckt i Sverige
Textgruppen i Uppsala AB

Innehållsförteckning

Förord 9

1. Skolor i socialism 11

1.1. Marx och Engels om fackföreningarna 11
1.2. Ett samhälle delat i två klasser 16
1.3. En kommentar 18
1.4. "Arbetarnas förslavande under bourgeoisin" 19
1.5. Reaktionära ledare eller apparatens hegemoni 22
1.6. Oligarkins järnhårda lag 26
1.7. Potentalitet, integration och organisation 28

2. Efter pionjären kommer byråkraten och efter ungdomsåren mognad . 29

2.1. Försoning och samarbete genom fackföreningarna 29
2.2. Starka ledare och samhällsansvar 31
2.3. Fackföreningars "mognande" som organisationer 33
2.4. Talcott Parsons polemik mot Marx 34
2.5. Dynamisk integration 36
2.6. Förnyat försvar för elitstyret 37
2.7. Pluralism, integration och elitstyre 39

3. Moderna marxistiska ansatser 40

3.1. Kapitallogik och strukturalism: byggande vidare på klassikerna 40
3.2. Kapitallogik 40
3.3. Strukturalism 42
3.4. En kommentar 45
3.5. Nedslag i modern marxistisk litteratur 45
3.6. Kritik av integrationstesen 48
3.7. Inför fortsättningen: den dubbla rollen 49

4. Lokal facklig verksamhet i Sverige 50

4.1. Tidigare forskning och studiet av avdelningsnivå 50
4.2. Ändå låter sig en avdelningsstudie försvaras 52
4.3. Femöringen och människan: ett forskningsprojekt om fem lokalavdelningar 53
4.4. Varför blir man medlem? 54
4.5. Konsekvenser för insatser i organisationen? 55
4.6. Vem är enskild medlem? 55
4.7. Medlemmar stående utanför verksamheten 56

4.8. Hur skall utformningen av och förändringar i lokal facklig verksamhet förstås? En strukturell organisationsteori ... 57
4.9. Stat, fackförening och institutionalisering ... 58
4.10. Lokala fackföreningar och deras omgivning ... 60
4.11. Slutsats ... 61
4.12. Min tes: den lokala fackföreningens självständiggörelse ... 61
4.13. Facklig kamp under kapitalismen och lokal facklig verksamhet ... 62

5. Utan fackföreningar fanns ingen arbetarklass ... 64
5.1. Betydelsen för den enskilde arbetaren och för klassen av att fackföreningar bildas ... 64
5.2. Bildandet historiskt ... 66
5.3. Fackföreningsbildande i närbild: uppbrottet från patriarkalismen ... 72
5.4. Vad arbetarklassen kämpade för ... 75
5.5. Lokala fackföreningar och relationen mellan dessa ... 76
5.6. Administration i de lokala fackföreningarna ... 77
5.7. Fackliga krav och synen på samhället ... 79
5.8. Där man borde känna sig som arbetare, där känner man sig som bagare ... 81
5.9. Socialdemokratins syn på fackföreningarnas uppgifter ... 83
5.10. De svenska fackföreningarnas uppkomst och tidiga historia ... 85

6. Mot medlemsservice och organisatorisk effektivitet: storavdelningarna börjar växa fram ... 86
6.1. Bakgrunden ... 86
6.2. Kommentarer från tidigare forskare till storavdelningsbildandet . 87
6.3. Den sviktande medlemsaktiviteten och argument mot den faktorn ... 88
6.4. Efterkrigstidens Sverige ... 89
6.5. Storavdelningsbildande i två förbund ... 92
6.6. Storavdelningarna kom: hur gick det? ... 95
6.7. Och idag? ... 98
6.8. Sammanfattning: vad var det som hände ... 99

7. Lokal facklig verksamhet idag ... 101
7.1. Fackföreningarna och den samtida kapitalismen: vara med och bestämma? ... 101
7.2. Den svenska kritiken ... 102
7.3. Nya lagar som reglerar den fackliga verksamheten ... 103
7.4. Hur hantera lagarna? Vad för slags analys? ... 105
7.5. Facklig verksamhet i 1970-talets Sverige: tolv fackliga organisationer ... 106

7.6. Underorganisationernas roll och betydelse 109
7.7. Relationen mellan lokal fackförening och enskild medlem 111
7.8. Kommunal och Transport: fackföreningar under speciella förhållanden 115
7.9. En fackförening utan medlemmar? 120
7.10. Lagarna och den lokala fackliga verksamheten 122
7.11. Lag, ägandeförhållanden och ekonomisk kris: det lokala fackets roll 127
7.12. Fackets roll i en nedläggningssituation: ett konkret exempel .. 131
7.13. Problem i MBL 134
7.14. Sammanfattning 135

8. Avslutning: Försvarskampens nödvändighet och utvecklingsbarhet .. 138
8.1. Ett marxistiskt synsätt på den fackliga kampen under kapitalismen 138
8.2. Organisation för eller genom medlemmarna 140
8.3. Organisationen fungerar utan medlemmarna 141
8.4. Betingelser för en alternativ facklig praktik 142
8.5. Löntagarfonder i all ära, men... 143

Summary 144

Noter 146

Litteratur 156

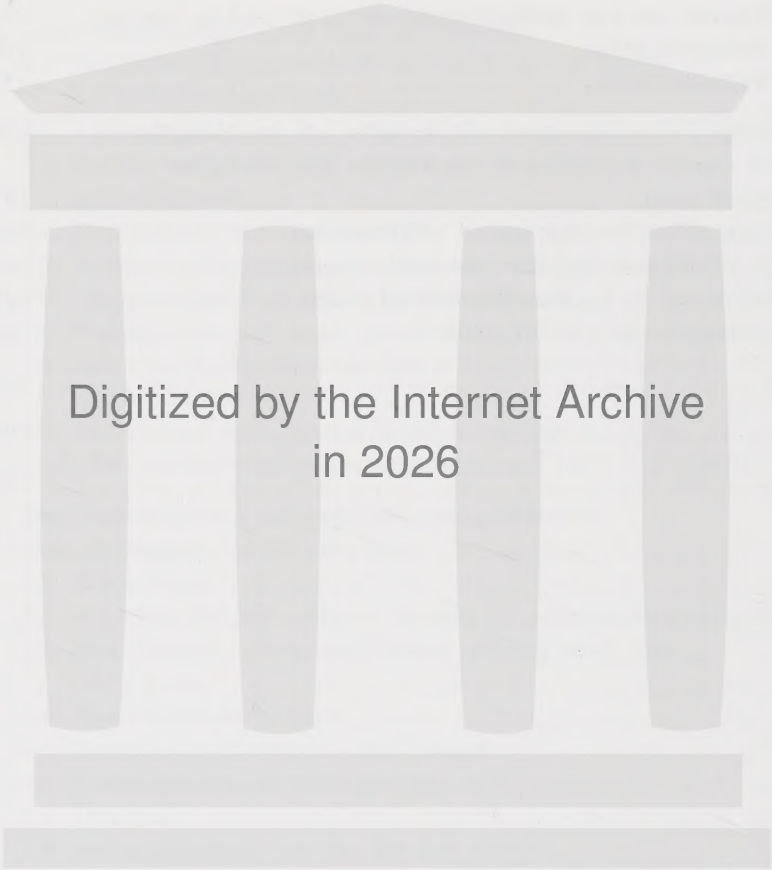
Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548909_0004

Förord

Med den här avhandlingen vill jag lämna ett bidrag till forskningen om den svenska fackföreningsrörelsens lokala historia och hur villkoren för bedrivande av facklig kamp har förändrats.

En rad kollegor vid Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, har på ett kamratligt och konstruktivt sätt läst och kritiserat mig. Utan det fantastiska stöd jag fått från kamraterna i Gruppen för arbetarrörelseforskning hade jag inte orkat skriva färdigt. Jag tänker på Tommy Törnqvist, Gunilla Dahlkild-Öhman, Magdalena Czaplicka, Tor Larsson, Agneta Lundahl, Irving Palm, Bodil Eriksson och Ann-Marie Morhed.

Manus har också lästs och kommenterats av Mats Franzén, Hedda Ekerwald, Christer Rathsman och Göran Brodin.

Göran Ahrne har, som min handledare, hela tiden stött och uppmuntrat mig. Torsten Björkman har varit en insiktsfull dubbelläsare.

Jag vill också rikta ett tack till Erik Christensen vid Aalborg Universitetscenter, Helge Tetzschner vid Institut for organisation og arbejdssociologi vid Handelshøjskolen i Köpenhamn, samt Ingalill Eriksson vid Högskolan i Sundsvall.

Min ingående studie av tolv fackliga organisationer i Gästrikland och Norduppland hade varit ogenomförbar utan den generösa inställning och det oreserverade tillmötesgående jag mötte bland alla jag träffade. Ett stort tack till alla! Här vill jag också rikta ett speciellt tack till förre avdelningsordföranden Harry Stake och förre LO-sektionsordföranden Östen Andersson, som på studiens initialstadium gav god hjälp.

För arkivhjälp tackar jag Barbro Eriksson och Erik Thorell i Gävle, samt Folke Nilsson i Sandviken.

1. Skolor i socialism?

Kan man tala om en marxistisk fackföreningsteori? Hyman och Hinton (1975) menar att det aldrig har existerat en entydig marxistisk fackföreningsteori. Marxister har, fortsätter samma författare, urskiljt två tendenser i fackligt agerande. Å ena sidan har man pekat på att kollektiv organisering representerar ett viktigt steg i arbetares motstånd mot den kapitalistiska exploateringen och i medvetandeutveckling. Men samtidigt har marxister, ända sedan Lenin skrev sin *Vad bör göras*?, understrukit den fackliga kampens inneboende begränsningar (1975, s 58).

I det här första kapitlet ska jag göra en genomgång av de marxistiska klassikernas behandling av fackföreningarna. Jag kommer att ta upp Marx och Engels, Lenin, Gramsci, Luxemburg och Trotskij. Anledningen till att jag ägnar så pass mycket utrymme åt de marxistiska klassikerna är att jag vill se om det finns vad man kan kalla en marxistisk tradition i analysen av fackföreningarna, och, i så fall, försöka spåra den fram till dagens analyser och bestämningar. (Se kap. 3).

1.1. Marx och Engels om fackföreningarna

Richard Hyman framhåller i sin bok *Marxism and the sociology of trade unionism* (Marxismen och den fackliga kampens sociologi) Marx' och Engels positiva eller "optimistiska" syn på fackföreningarna och den fackliga kampen under kapitalismen. Marx och Engels hälsade fackföreningarnas framväxt med entusiasm, skriver Hyman. De tillskrev dem stora utvecklingsmöjligheter. Och de reviderade aldrig denna analys, enligt Hyman (1971 a, s 11).

Fackföreningarnas betydelse låg främst enligt Marx och Engels i att de sammanförde arbetarklassen. Fackföreningarna spelade på detta sätt en politisk eller politiserande roll. Engels, skriver Hyman (1971 a, s 6), såg bildandet av fackföreningar som ett sätt att förbereda arbetarna inför det direkta anfallet på det kapitalistiska klassamhället.

Även andra kommentatorer till vad Marx och Engels skrev om fackföreningarna har framhållit tesen om fackföreningarnas politiserande betydelse.[1]

För att förstå Marx och Engels syn på fackföreningarna måste man börja med att ringa in hur de definierade kapitalismen, dess väsen och den enskilde arbetarens ställning i detta samhälle, vilket förklarar framväxten av fackföreningar. I *Lönearbete och kapital* (från 1849) ger Marx en målande bild av lönearbetarens position i kapitalismen och av lönearbetets karaktär. Han talar där om arbetskraf-

ten som en vara, som dess ägare, lönearbetaren säljer till kapitalet. Han säljer sin arbetskraft för att kunna existera. Arbetet är emellertid arbetarens egen livsverksamhet, hans egen livsyttring. Denna livsverksamhet säljer han för att tillförsäkra sig de nödvändiga existensmedlen. Han arbetar för att kunna leva. Arbetet är ett offer som han måste göra för sitt liv. Produkten av hans verksamhet är därmed inte heller syftet med denna. Det arbetaren producerar för sig själv, som Marx säger, är inte sidenet som han väver, inte guldet som han hämtar fram ur gruvan, inte palatset som han bygger. Vad han producerar för sig själv är arbetslönen. Siden, guld och palats upplöses för honom i en bestämd kvantitet existensmedel, kanske i en bomullströja, i kopparslantar eller i en källarvåning.

Arbetaren, som under tolv timmar väver, spinner, borrar, svarvar, bygger, gräver, knackar sten, bär osv betraktar inte detta som en livsyttring, som ett liv. Nej, livet börjar för honom, enligt Marx, då denna verksamhet upphör. Vid bordet, på krogen eller i sängen. De tolv timmarnas arbete har ingen annan mening för honom än som förtjänst. Det ger honom möjlighet att äta, att gå på krogen och att gå till sängs.

Men arbetskraften har inte alltid varit en vara, fortsätter Marx. Arbetet har inte alltid varit lönearbete, dvs fritt arbete. Slaven sålde inte sin arbetskraft till slavägaren, lika litet som oxen säljer sin prestation till bonden. Slaven är en vara, som kan övergå ur den ena ägarens hand i den andres. Slaven är själv en vara, men inte hans arbetskraft. Den livegne säljer blott en del av sin arbetskraft. Det är inte han som får lön av jordägaren, utan denne får tvärtom en tribut av honom.

Den livegne tillhör jorden och ger jordägaren avkastning. Den frie arbetaren däremot säljer sig själv bit för bit. Han auktionerar bort 8, 10, 12, 15 timmar av sitt liv dag efter dag till den högstbjudande, dvs till råvarornas och arbetsverktygens ägare – kapitalisten. Arbetaren tillhör varken någon ägare eller jorden. Men det antal timmar av det dagliga livet som han säljer, tillhör den som köper dem. Arbetaren kan lämna kapitalisten, som han hyr ut sig till. Kapitalisten, å sin sida, avskedar honom, när han inte längre har någon nytta av honom. Men arbetaren, som endast äger sin arbetskraft, kan inte lämna hela klassen av köpare, dvs kapitalistklassen utan att ge avkall på sin existens. Arbetaren tillhör kapitalistklassen, inte den ena eller andra kapitalisten. Han måste själv sörja för att han får sitt arbete sålt, dvs finna en köpare ur denna kapitalistklass (i Marx-Engels 1975 a, s 513–514).

På ett formellt juridiskt-plan framstår det som att den enskilde arbetaren är fri och på jämställd basis med den enskilde kapitalisten. Han är fri att träffa ett kontrakt med arbetsköparen om arbete i utbyte mot lön. Men i verkligheten handlar det om ett beroende- och utsugningsförhållande. Marx tecknar denna relation i *Kapitalets första band* (från 1867). Arbetaren, säger Marx, ser annorlunda ut när han lämnar produktionsprocessen än då han trädde in i den. På marknaden förhandlar han såsom ägare av varan arbetskraft med andra varuägare. Det avtal, som han ingick med kapitalisten om försäljning av sin arbetskraft, gav svart på vitt att han i verkligheten inte är en fri man, att hans utsugare i själva verket inte

släpper honom fri, så länge det ännu finns en muskel, en sena, en droppe blod att exploatera (Marx 1970, s 260–261).

Den enskilde arbetaren hamnar i ett beroendeförhållande. Och hela tiden reproduceras detta förhållande, i vilket arbetaren underordnas kapitalistens strävan efter vinst. Den kapitalistiska produktionsprocessen producerar alltså inte endast en vara, inte endast mervärde, utan den producerar och reproducerar själva kapitalförhållandet mellan å ena sidan kapitalisten, å andra sidan lönearbetaren (Marx 1971, s 138). Det arbetaren säljer till kapitalisten är, menar Marx, ett bestämt arbete, en bestämd yrkesskicklighet. Han ställer sig till förfogande, "upplåter" sig till den enskilde kapitalisten, som är fri att använda honom på det sätt som denne finner önskvärt.

Marx skrev i *Lön, pris och profit* (1865) att i och med att kapitalisten köper arbetarens arbetskraft och betalar dess värde, har han liksom varje annan köpare förskaffat sig rätten att konsumera eller använda den köpta varan. Man konsumerar en mans arbetskraft genom att sätta honom i arbete, precis som man konsumerar en maskin genom att låta den vara igång. Kapitalisten har förvärvat rätten att förbruka denna arbetskraft eller låta den arbeta under hela dagen eller veckan (i Marx-Engels 1975 a, s 561).

Med kapitalismen växte ett samhälle fram som markant förändrade det arbetande folkets situation och liv. Kapitalackumulationen blir det övergripande målet. Den arbetande äger varken produktionsmedel eller jord. Han tvingas ut för att sälja sin arbetskraft på en hänsynslös marknad, där han måste konkurrera med andra arbetare. Lönearbetet har uppstått.[2]

Med kapitalismen uppstår en arbetarklass som dock, med Marx' termer, till en början endast är en klass för sig, men ännu inte en klass i sig. De ekonomiska förhållandena förvandlar massan av befolkningen till arbetare. Kapitalets välde har för denna massa skapat en gemensam situation, gemensamma intressen. Denna massa är, säger Marx, gentemot kapitalet redan en klass, men ännu inte för sig själv. I kampen samlas denna massa, konstituerar sig som en klass för sig själv. De intressen den försvarar blir klassintresse (Marx 1949, s 186).

Efter hand går det upp för arbetarna att deras inbördes konkurrens helt och hållet är beroende av det tryck, som en relativ överbefolkning utövar. De försöker att organisera ett planmässigt samarbete mellan arbetande och arbetslösa med hjälp av fackföreningar. Dvs, organiseringens nödvändighet befästs för arbetarna. På något sätt, med några medel, måste man försvara sig i den underordnade situation man befinner sig i. Organiseringen och framväxten av en kollektiv medvetenhet är dock en process.

Proletariatet genomgår vissa utvecklingsstadier, som Marx och Engels skrev i *Det kommunistiska manifestet* (1848). Kampen mot borgarklassen börjar med dess existens. Först kämpar de enskilda arbetarna, sedan arbetarna vid samma fabrik, sedan arbetarna i samma yrke på en ort mot de som utplundrar dem. I början riktar sig angreppen mot produktionsmedlen själva. På detta stadium utgör arbetarna en över hela landet kringströdd och genom konkurrensen splittrad massa.

Med industrins utveckling sammanträngs arbetarna i större massor. Livsvillkoren inom proletariatet blir allt mer lika eftersom maskinerna jämnar ut skillnaderna mellan olika arbeten och trycker ned lönerna till samma låga nivå. Arbetarnas hela tillvaro blir allt osäkrare. Kollisionen mellan enskilda arbetare och enskilda storborgare börjar anta karaktären av en kollision mellan två klasser. Arbetarna börjar sammansluta sig för att skydda sin arbetslön. De bildar självständiga associationer för att kunna proviantera sig vid inträffade resningar. På vissa ställen utbryter kampen i upplopp, skriver Marx och Engels. Och de avslutar: "Det egentliga resultatet av deras kamp är icke den omedelbara framgången, utan den allt vidsträcktare omkring sig gripande organisationen av arbetare" (Marx-Engels 1968, s 27).

Marx och Engels försvarade därför ihärdigt fackföreningarna och fackföreningstanken. De betonade den fackliga kampens nödvändighet och att den var arbetarklassens enda chans i ett samhälle byggt på lönearbete. 1866 skrev Marx i sina *Instruktioner för delegaterna till Genevekongressen* ett fristående avsnitt om fackföreningarna. Där formulerade han det som att kapitalism är koncentrerad, samhällelig makt, medan de arbetandes enda makt är deras antal. Den inbördes konkurrensen arbetare och arbetare emellan upphäver dock denna makt. Här kommer fackföreningarna in som enande och sammanknytande element.

Fackföreningarna, skriver Marx i dessa instruktioner, bildades ursprungligen som ett spontant försök från de arbetandes sida att få slut på eller åtminstone kontroll över denna konkurrens. Avsikten var att erhålla åtminstone så pass goda avtal med motparten, att man höjde sig över slavens eländiga liv. Fackföreningarnas primära uppgift rörde därför frågor som lön och arbetstid. Denna uppgift är nödvändig, skriver Marx. Den kan inte avskaffas så länge det nuvarande systemet ser ut som det gör.

Fackföreningarna stod i centrum för arbetarklassens organiseringssträvanden. Även om de skapats för gerillakampen mellan kapital och arbete, är de ännu viktigare som organiserade aktörer i avskaffandet av hela systemet av lönearbete och kapitalstyre (Marx 1974, s 91).

Marx hade blottlagt kapitalismens väsen, avslöjat lönearbetets natur, samt noterat den förödande konkurrensen. Han betonade fackföreningarnas nödvändighet för arbetarklassen. Det är mot denna bakgrund man förstår hans lidelsefulla polemik i *Filosofins elände* (1847), dels mot de borgerliga ekonomerna, dels mot de utopiska socialisterna. Båda parter försöker underkänna den fackliga kampen, och hävdar att den är betydelselös och inte gagnar arbetarklassen.

Ekonomerna säger, skriver Marx, till arbetarna, att de inte ska förena sig. De hävdar att fackföreningarna hämmar industrins regelbundna gång, hindrar fabrikanterna att effektuera beställningar, stör handeln och påskyndar inträngandet av maskiner som gör arbetarna överflödiga och sänker deras löner. Ekonomerna hävdar, att det är ett löjligt och farligt företag att sätta sig upp mot den politiska ekonomins eviga lagar.

Socialisterna, fortsätter Marx i samma arbete, säger till arbetarna, att de inget

har att vinna på en organisering. Arbetarna vinner ingenting i längden med det. En löneförhöjning följs av ett varaktigt bakslag. Arbetarna behöver år för att genom löneförhöjning endast betala de kostnader som de måste betala för att organisera och upprätthålla sina föreningar. Frånsett denna penningfråga kommer arbetarna inte att vara arbetare mindre för det, liksom mästarna alltjämt kommer att förbli mästare.

Ekonomerna, sammanfattar slutligen Marx, vill att arbetarna ska förbli i samhället sådant detta har utformat sig och sådant de i sina handböcker har tecknat och stadfäst det. De utopiska socialisterna vill att arbetarna ska lämna det gamla samhället å sido för att desto bättre kunna inträda i det nya samhället, som de så omsorgsfullt utarbetat åt dem (Marx 1949, s 184–185).

Marx däremot ansåg, att ställandet av fackliga krav -kamp mot lönesänkningar och utsträckandet av arbetsdagen – var viktigt. Därigenom sätts gränser för den kapitalistiska utsugningen. När arbetarna kämpar för att reducera arbetsdagen, framtvinga en lagligt normerad arbetsdag eller försöker göra slut på övertidsarbetet uppfyller de bara, som Marx säger i *Lön, pris och profit*, sin plikt mot sig själva och sitt släkte. De sätter skrankor för kapitalets tyranniska och olagliga tillägnelse. Tiden är det rum där den mänskliga utvecklingen försiggår (i Marx-Engels 1975 a, s 572).

Hejdas inte kapitalet kommer det att hänsynslöst och obarmhärtigt pressa ner arbetarklassen på en nivå av djupaste förnedring, där den inte har någon fritid till sitt förfogande, utan endast får slita och leva som djur. Kampen för tio timmars arbetsdag i England hälsade Marx som en mycket viktig principiell kamp. Tiotimmars lagen var inte endast en stor praktisk framgång, skrev Marx.

Det var första gången som medelklassens politiska ekonomi fick ge vika för arbetarklassens politiska ekonomi! (Marx 1974, s 79).

1881 var Engels inne på samma tema när han retoriskt och polemiskt frågade vad fackföreningarna och den fackliga kampen egentligen tjänade för syften. Behöver arbetarklassen sina fackföreningar? Vad kan den fackliga kampen användas till? Vad uppnår arbetarklassen? Nu har fackföreningar funnits till i nästan sextio år i England, konstaterade Engels. Det är dags att summera erfarenheterna:

Har fackföreningarna lyckats befria arbetarklassen ur det drängförhållande (ty. Knechtschaft) som kapitalet – deras egna händers produkter – håller den i? Har fackföreningarna lyckats avskaffa löneslaveriet för en enda grupp inom arbetarklassen? Har de gjort arbetarna till råvarornas, maskinernas, verktygens och produkternas besittare? Det är ingen hemlighet, att de inte har gjort det, eller att de aldrig försökt. Men därav får man inte dra slutsatsen, att den fackliga kampen är meningslös eller föraktlig, fortsätter Engels. Fackföreningarna är lika nödvändiga i England, som i andra länder. Engels anknyter till tidigare resonemang om hur den fackliga kampen sätter en nedre gräns för utsugningen. Utan fackföreningar skulle arbetarklassens reproduktion som klass hotas. Fackföreningarnas främsta

förtjänst ligger i att de upprätthåller och höjer arbetarnas levnadsstandard (Marx-Engels 1971, s 213).

Engels refererar till den engelska utvecklingen. Det var i England Marx och Engels kunde iaktta framväxten av fackföreningar. Det var också på den engelska fackföreningsrörelsen de kunde "pröva" sina teser om den fackliga kampen. Och det var i denna de kunde följa vissa tendensers uppkomst, som deras efterföljare sedan kunde ta fasta på i sina analyser av den fackliga kampens utveckling.

I England, kunde Marx konstatera, har arbetarna "skapat varaktiga koalitioner, trade unions, som tjänar som skyddsvärn för arbetarna i deras uppgörelser med företagarna" (1949, s 185). Dessa koalitioner är inga tillfälliga företeelser, som endast har till uppgift att leda en strejk, och som sedan försvinner. De finns spridda över hela landet och förbinds centralt. Åttio tusen medlemmar finns därmed i samma organisation (Marx-Engels 1971, s 69). Fackföreningarna legaliserades 1824 i England. Engels kommenterade detta förhållande 1881 i en artikel.

"Från och med den dagen var arbetarna en kraft att räkna med i England. Den tidigare så hjälplöst splittrade massan fanns inte längre ... Saker och ting genomgick en total förändring. Från och med nu blev det riskabelt för kapitalisten att hysa hopp om att kunna sänka lönerna, eller öka arbetsdagens längd" (i Marx Engels 1975 b, s 373).

1.2. Ett samhälle delat i två klasser

Vad var fackföreningarna för slags organisationer? Vad representerade de? Var låg deras förtjänster respektive begränsningar? Hur ska den fackliga kampen under kapitalismen förstås?

Fackföreningarnas blotta existens speglar ett samhälle delat i två klasser, som Engels uttryckte det. Det är i den ständigt pågående kampen mellan dessa som fackföreningarna träder in på scenen. "Inga aldrig så vackra ord", skrev Engels, "kan dölja det vidriga faktumet att det nuvarande samhället i grunden är delat i två stora, antagonistiska klasser" (i Marx-Engels 1975 b, s 375.). Dels de som äger produktionsmedlen, dels de som måste sälja sin arbetskraft. Det som den senare klassen producerar ska fördelas mellan de båda klasserna, och det är om denna fördelning som kampen står. Varje klass försöker få så stor del som möjligt.

Engels relaterar fackföreningarna till den ständigt pågående klasskampen. I ett brev till A. Bebel 1875 betecknade han fackföreningen "proletariatets verkliga klassorganisation" (i Marx-Engels 1970, s 335). I fackföreningarna upprättas klassen som klass. I sin *The condition of the working class in England* (Den arbetande klassens läge i England) från 1845 understryker han att fackföreningarnas förtjänst ligger i att de organisatoriskt "skapar" klassen. Kampen måste föras med hjälp av ordentliga organisationer, menar Engels. De arbetande människorna klarar sig inte utan en stark organisation, med väldefinierade regler och möjlighet att delegera makt till funktionärer och kommittéer (Marx-Engels 1975 b, s 373).

Fackföreningarna är det första steget proletariatet tar som organiserad klass, kan man säga. Fackföreningen är den första, bestående organisationsformen. Arbetarnas första försök att associera sig inbördes antar alltid formen av koalitioner, skriver Marx (1949, s 185).

Marx och Engels såg direkt på fackföreningarna som de organ som för den dagliga kampen mot kapitalismen. Men kampen i fackföreningarna var samtidigt en förberedelse inför en mer avgörande strid eller en träning i klasskamp. Det var det Marx avsåg när han liknade fackföreningarna vid skolor i socialism:

"Fackföreningarna är skolor i socialism. I fackföreningarna utbildas arbetarna till socialister eftersom den dagliga kampen mot kapitalet utspelas där mitt framför ögonen på dem" (Marx-Engels 1971, s 7).

Och Engels förutspådde systemets sammanbrott som en följd av att arbetarna vägrar fortsätta låta sig köpas och behandlas som en vara:

"Den politiska ekonomins hela system, med sina lönelagar, kollapsar den stund arbetarna beslutar sig för att inte längre låta sig passivt köpas och säljas. Dess öde är beseglat så snart de börjar bete sig som människor, som både kan tänka och handla, och visar sin vilja att säkra en rättvis andel av det egna arbetets frukter" (i Henderson 1967, s 64).

Marx och Engels var inte odelat positiva eller "optimistiska"[3]. De kunde urskilja tendenser i den engelska fackföreningsrörelsens utveckling som motverkade en revolutionär utveckling. En kritik gick ut på att fackföreningarnas yrkesmässiga uppbyggnad mer gynnade ett gruppintresse framför ett övergripande klassintresse. Denna organisatoriska uppbyggnad, menade man, höll tillbaka fackföreningarna i en defensiv position, och försvårade framväxten av ett samlat angrepp på det kapitalistiska samhällsystemet[4]. I stället talade Engels för en General union (ung.: ett enda fackförbund), samlande alla yrkeskategorier i en enda organisation:

"Vid sidan om, eller ovanför de olika yrkenas fackföreningar, måste det växa fram en enda Fackförening, en politisk organisation för hela arbetarklassen" (i Marx-Engels 1975 b, s 377).

Det krävs en samlad front mot det kapitalistiska samhällssystemet. Kampen kan annars lätt bli splittrad, lokal och ensidigt defensiv. Eller som Marx beskrev den i *Lön, pris och profit*:

"Fackföreningarna fungerar tillfredsställande som motståndshärdar mot kapitalets övergrepp. De misslyckas delvis i sitt syfte så snart de använder sin makt omdömeslöst. De förfelar helt och hållet sitt ändamål så snart de inskränker sig till ett gerillakrig mot det bestående systemets verkningar i stället för att samtidigt försöka förändra det, i stället för att använda sina organiserade krafter som en hävstång för arbetarklassens slutliga befrielse, dvs för att slutgiltigt avskaffa lönesystemet" (i Marx-Engels 1975 a, s 578).

Arbetarklassen får inte överdriva resultaten av de dagliga striderna mot kapitalet. Det är i dessa strider, ändock fråga om en defensiv, begränsad kamp. Därför får den inte glömma, att den kämpar mot verkningarna, men inte mot orsakerna till

dessa verkningar. Att den blott hindrar en sjunkande kurva, men inte förändrar dess riktning, att den "blott använder lindrande medel, men inte botar sjukdomen" (Marx-Engels 1975 a, s 578).

I sina *Instruktioner för delegaterna till Genevekongressen* 1866 uttryckte Marx sina farhågor inför den fackliga praktiken i nuläget, som han menade var för snäv, lokal och isolerad. Fackföreningarna har varit för upptagna av de lokala och omedelbara striderna mot kapitalet. De har inte insett att de är mäktiga nog att ta strid mot hela löneslaverisystemet. Dessutom har de isolerat sig för mycket från allmänna sociala och politiska rörelser.

Ett brott måste ske, enligt Marx med denna tendens till en snävt inriktad facklig praktik. Kampen i fackföreningarna måste ges en offensiv prägel. Samarbete med politiska organisationer måste etableras. Icke yrkesutbildade och de sämst betalda arbetarna måste dras in i organisationen. Kampens syfte måste vara förändring och inte enbart förbättring och lindring av arbetarklassens läge. Den fackliga kampen måste bidra till arbetarklassens fullständiga befrielse. Fackföreningarna bör stödja varje social och politisk rörelse som syftar dit. De måste kämpa för de sämst betaldas intressen, såsom lantarbetarna. Som Marx uttryckligen säger: "De måste övertyga världen i stort om sina ambitioner, att de inte är snäva och egoistiska, utan syftar till frigörelse av de miljoner förtrampade människorna" (Marx 1974, s 92).

Bryter inte fackföreningarna med tendensen till en utpräglat defensiv facklig praktik blir resultatet som Engels skrev (Marx-Engels 1975 b, s 374) att "arbetarklassen förblir en klass av löneslavar".

1.3. En kommentar

Marx och Engels pekade på tendenser i den engelska fackföreningsrörelsen, som strider mot eller motsäger en "revolutionär tolkning". Dessa tendenser, och andra, kunde efterföljarna bättre följa och blottlägga.

Det är två förhållanden jag vill foga samman till en kommentar till det Marx och Engels skrev om fackföreningarna. Det är två saker man måste komma ihåg, när man läser Marx och Engels i denna fråga: 1. den historiska tidpunkten 2. den engelska fackföreningsrörelsens särpräglade egenskaper.

Marx och Engels kunde, med hjälp av sin analys av kapitalismen, förstå nödvändigheten av att fackföreningar bildas. De knöt fackföreningarnas uppkomst till sin kapitalism-teori, men samtidigt var de entusiastiska och trodde på fackföreningarnas utvecklingsbarhet. Innan deras tillkomst var ju allt de såg splittrade och konkurrerande arbetare. Fackföreningarna tillskrevs en missionär uppgift.

Storindustrin, skrev Marx, sammanför en mängd med varandra obekanta människor på en plats. Konkurrensen splittrar dem. Men upprätthållandet av lönen förenar dem i en gemensam motståndstanke. Här kommer fackföreningen in. Den har därför ett dubbelt syfte, för det första att upphäva arbetarnas inbördes kon-

kurrens för att åstadkomma en allmän konkurrens med kapitalisten. Det första syftet med motståndet är endast att hålla lönerna uppe. Men i den mån kapitalisterna förenar sig till repression, till grupper, blir fackföreningarnas upprätthållande för arbetarna nödvändigare än lönernas. Arbetarna offrar en stor del av sin lön till förmån för fackföreningarna. I denna kamp mellan arbete och kapital – Marx talar om ett sannskyldigt inbördeskrig – förenar och utvecklar sig alla element för en kommande drabbning. En gång bragd till denna punkt antar fackföreningen (koalitionen) politisk karaktär (Marx 1949, s 186).

Det finns en potentialitet i den fackliga kampen. Den kan utvecklas till en strid mot löneslaveriet. Marx talar om en "kommande drabbning".

Den engelska fackföreningsrörelsen var Marx och Engels' studieobjekt[5]. I sin barndom, och än idag, har den byggt på en mer genuin tradeunionistisk ideologi än t.ex den svenska. Förutom att den stått fri och oberoende gentemot det engelska Labourpartiet. Vad kännetecknar då denna tradeunionism?

Den är kanske starkast och tydligast på det stadium då fackföreningarna bildas. Det handlar om en lokal, facklig kamp på bestämda arbetsplatser som förs av de arbetande själva. Kollektivet av arbetare är den bärande enheten[6]. Tradeunionism, skriver Lane (1974, s 26–27), betyder att arbetare förs samman och kan förhandla med kapitalisterna på grundval av denna enighet och styrka. Tradeunionismen bekräftar att de arbetandes intresse inte på något sätt överensstämmer med kapitalets. Vidare bibringas uppfattningen att det är på arbetsplatsen som kapitalismen ska angripas. Ett vi och dom medvetande som är knutet till den egna arbetsplatsen uppmuntras. Man är anställd hos och har att föra kamp mot en enskild kapitalist[7]. Vad tradeunionismen inte utvecklar, skriver Lane (1974, s 27), är ett "klassmedvetande" i ordets fulla mening. Dvs, ett medvetande som går utöver den egna arbetsplatsen och riktar sig mot det kapitalistiska samhället. Den tradeunionistiska ideologin är därför defensiv till sin karaktär och leder till en facklig försvarskamp[8].

Det Marx och Engels såg, och som fick dem att betona fackföreningarnas politiserande eller sammanförande betydelse var utslag av en mer genuin tradeunionism. Marx och Engels skrev aldrig någon bok om fackföreningarna. Vad jag har gjort i de här första avsnitten är att sammanställa och tolka vad de skrivit i olika verk.

Jag går nu över till efterföljarnas diskussion och kritik av den fackliga kampens utveckling och betydelse.

1.4. "Arbetarnas förslavande under bourgeoisin"

Lenin hör till den skara av teoretiker som drivit teser om fackföreningars integration, om oligarki och om inkorporering. Vad som binder dem samman är att fackföreningar och facklig kamp inte ses som något hot mot den kapitalistiska samhällsordningen.

Lenins *Vad bör göras*? (1902) föregicks av en polemik 1900–1902 mot den "ekonomistiska" strömningen inom den ryska socialdemokratin[9]. En fackförenings normala aktiviteter, de frågor som drivs, hotar inte som sådana den kapitalistiska ordningen, hävdade Lenin i *Vad bör göras*? Lenin pekade på kampens natur och begränsningar. Kampen i fackföreningarna får med nödvändighet en sektionell karaktär. Fackföreningarna följer kapitalismens industriella och yrkesmässiga indelning. Som Lenin själv skrev:

"Den ekonomiska kampen är arbetarnas kollektiva kamp mot arbetsgivarna för bättre villkor vid försäljningen av deras arbetskraft, för bättre arbets- och levnadsförhållanden. Denna kamp är nödvändigtvis en facklig kamp, då arbetsförhållandena är ytterst olikartade i olika yrken, och följaktligen kan kampen för att förbättra dessa förhållanden föras endast enligt fackliga linjer" (Lenin 1972, s 60).

Men den ekonomiska kampen är ingen socialistisk kamp. Dock är den en nödvändig kamp som naturligt växer fram ur arbetarnas insikter om sitt sociala läge. Arbetarklassen utformar en tradeunionistisk medvetenhet, dvs "en övertygelse om nödvändigheten att föra kamp mot arbetsgivarna, att kräva av regeringen att den utfärdar en eller annan lag, som är nödvändig för arbetarna osv" (1972, s 31). Denna tradeunionistiska medvetenhet leder till en facklig praktik som håller sig innanför det kapitalistiska systemets ramar. Den kanske största frågan som Lenin ställde i *Vad bör göras*? gällde denna medvetenhet och hans kritik var hård:

"Alla är eniga om att det är nödvändigt att utveckla arbetarklassens politiska medvetenhet. Frågan är hur detta skall göras och vad som är nödvändigt för att göra det. Den ekonomiska 'kampen' föranleder arbetarna bara att tänka på frågor som angår regeringens förhållande till arbetarklassen och därför, hur mycket vi än bemödar oss om uppgiften att 'ge själva den ekonomiska kampen en politisk karaktär', skall vi aldrig kunna utveckla arbetarnas politiska medvetenhet (till den socialdemokratiska politiska medvetenhetens nivå) genom att hålla oss inom ramen för denna uppgift, ty denna ram är för trång" (1972, s 76–77).

Arbetarklassen blir detta systems fångar, den överskrider det varken i tanke eller handling. Socialismens lära växte däremot, enligt Lenin, fram ur de filosofiska, historiska och ekonomiska teorier, som utarbetades av bildade representanter för de besittande klasserna, av intellektuella (1972, s 31).

Tradeunionistisk politik blir för Lenin en politik som inte riktar sig mot grundvalarna för det kapitalistiska samhället, dvs utsugningen av arbetarklassen. Tradeunionistisk politik arbetar innanför det kapitalistiska samhällets ramar och innebär alla arbetares gemensamma strävan att av staten försöka tillkämpa sig vissa åtgärder "inriktade på att avhjälpa den nöd, som präglar deras läge men vilka ännu inte avskaffar detta läge, dvs inte upphäver arbetets underordnande under kapitalet" (1972, s 42). Genom att den tradeunionistiska politiken har denna karaktär innebär den därför en "borgerlig politik från arbetarklassens sida" (1972, s 81–82). Tradeunionism betyder, slår Lenin fast, ingenting annat än "arbetarnas förslavande under bourgeoisin" (1972, s 40). Därför går han också till skarp attack mot vad han kallar ekonomisterna, som försöker bygga på denna

tradeunionistiska politik. Ekonomisternas huvudfel består enligt Lenin i övertygelsen att man kan utveckla arbetarnas politiska klassmedvetande inifrån deras ekonomiska kamp:

"dvs med utgångspunkt bara (eller åtminstone huvudsakligen) från denna kamp, basera sig endast (eller åtminstone huvudsakligen) på denna kamp. En sådan uppfattning är fullständigt oriktig" (1972, s 77).

Det är skillnad mellan socialdemokratisk[10] och tradeunionistisk politik. Den politiska klassmedvetenheten kan endast bibringas arbetaren utifrån:

"dvs från sfären utanför den ekonomiska kampen, utanför arbetarnas förhållande till företagarna. Det enda område, varifrån denna kunskap kan hämtas, är området för alla klassers och samhällsskikts förhållande till staten och regeringen, området för inbördes förhållandet mellan alla klasser" (1972, s 77).

Den politiska medvetenheten skapas utanför den ekonomiska kampens sfär. Tesen om fackföreningarna som skolor i socialism finns inte hos Lenin. Den fackliga kampen låter sig alltför väl integreras i det kapitalistiska samhällssystemet. Lenin tillmätte dock strejkerna en medvetandehöjande betydelse. Strejkerna visar arbetarna, skrev Lenin, att de endast kan slåss mot kapitalisterna när de är eniga. Vidare lär strejkerna arbetarna att det förestår en kamp för hela arbetarklassen mot hela kapitalistklassen och det godtyckliga, polisiära våldet. Det är därför som socialisterna kallar strejker "skolor i krig". Arbetarna lär sig att kriga mot fienden, för hela folkets och alla arbetandes befrielse och att de måste lyfta på det ok som regeringen och kapitalisterna lagt på dem (i Clarke-Clements 1977, s 61).

Här pekar Lenin på en möjlig brytning i det tradeunionistiska medvetandet och med en snäv inomkapitalistisk facklig praktik. I strejksituationer utvecklar arbetarna spontant ett medvetande som inte är snävt fackligt och relaterat till den egna arbetsplatsen[11]. Hobsbawm (1964, s 334–335) kommenterar Lenins teser om att arbetarklassens erfarenheter endast kan utveckla ett tradeunionistiskt medvetande på följande sätt. Han menar, att arbetarklassens "spontana" erfarenheter leder till att den utvecklar två saker: för det första en rad omedelbara krav (t.ex om högre lön) och institutioner, sätt att bete sig, etc för att få gehör för dem. För det andra uttrycker den – om än i vagare och skiftande form – en allmän missbelåtenhet med det existerande systemet, en mer allmän längtan efter ett bättre system och en annan prägel (samarbete i stället för tävlan, socialistisk i stället för individualistisk) på uppbyggnaden av samhället. De omedelbara kraven är till sin natur mer precisa och specifika. De formuleras hela tiden eftersom den allmänna missbelåtenheten har en liten praktisk betydelse – om än stor moralisk betydelse – utom vid de förhållandevis sällsynta ögonblick när det verkar möjligt att störta hela det existerande systemet över ända. I tider av stabil kapitalism är ett "tradeunionistiskt medvetande" helt förenligt med accepterandet av kapitalismen, såvida detta system inte misslyckas med att motsvara det minimala fackliga kravet om en "rejäl lön för ett rejält arbete". Misslyckas det med det, börjar det tradeunionitiska medvetandet att bära på krav om en djupare förändring. Hobsbawm modi-

fierar Lenins tes om det tradeunionistiska medvetandets borgerliga karaktär.

Fackföreningarna är integrerade i det kapitalistiska samhället. Även om mycket av det Lenin skrev 1902 i *Vad bör göras?* bär prägel av den tid då analysen tillkom[12], och endast kan tillämpas på förhållanden som gällde då, kvarstår som en viktig och inflytelserik tes, den om den fackliga kampens totala integrering.

1.5. Reaktionära ledare eller apparatens hegemoni

Gramsci, Luxemburg och Trotskij var alla tre revolutionära marxister. Problemet de ställde var hur den fackliga kampens ställning i klasskampen skulle bestämmas. Det var dels ett teoretiskt arbete, dels måste var och en anknyta till sina egna, konkreta erfarenheter och den tid de levde i. Gramsci levde i Italien och såg motsättningen mellan arbetarråd och fackföreningar bland Turins bilindustriarbetare 1919–1920[13]. Luxemburg studerade den tyska fackföreningsrörelsen[14], och Trotskij följde händelseförloppet i England, mot bakgrund av en imperialistisk utveckling och ett hotande världskrig.

Men de pekar på samma tendens: fackföreningarna integreras i de kapitalistiska samhällssystemet, apparater konsolideras och ledarna får stor makt.

Gramsci, den italienske marxisten, skrev om fackföreningarna (och arbetarråden) i den kommunistiska veckotidningen *Ordine Nuovo* (Den nya ordningen). Mot slutet av 1910-talet var klasskampen intensiv i Italien och frågorna ställdes på sin spets. Gramsci kom att inta en kritisk hållning mot fackföreningarna och den fackliga kampen.

Gramsci driver en speglingstes: fackföreningsverksamhet är blott och bart en spegelbild av det kapitalistiska samhällets uppbyggnad. Det är inte fråga om någon offensiv kamp för att bryta med detta samhälle. Fackföreningarna organiserar arbetarna i deras egenskap av lönearbetare, dvs som skapelser av det kapitalistiska samhället som bygger på privat ägande och försäljning av arbetskraft. Fackföreningarna organiserar inte arbetarna som producenter. Fackföreningarna förenar arbetarna i enlighet med de former som kapitalismen tillhandahåller (efter Hyman 1971 a, s 12).

Fackföreningarna vittnar om att det finns lönearbetare, och således lönearbete. Men de bär inte på någon revolutionär potentialitet. De uttrycker eller speglar ett visst system. De upphäver det inte.

Utmärkande för de fackliga organisationernas utveckling, skrev Gramsci i *Ordine Nuovo* 1920, är att de efterhand omfattar en allt större medlemsmassa och att perspektivet försnävas, samt att all makt hamnar hos en central ledning. Denna centrala ledning avlägsnar sig från de massor den styr. Den avlägsnar sig från medlemmarnas sätt att leva och känna. Fackföreningen börjar träffa avtal med arbetsgivaren och får på så sätt legalitet. Arbetsgivaren förlitar sig på fackföreningen och dess förmåga att få medlemmarna att hålla ingångna avtal (i Blackburn 1977, s 387).

Ledarna avlägsnar sig från massorna, skaffar nya levnadsmönster och blir maktfullkomliga. Tesen om hur fackföreningen 'köper' legalitet och erkännande från motpartens sida mot att ledningen kontrollerar och håller tillbaka medlemmarna har upprepats i olika varianter. C Wright Mills framförde sedemera sin tes om fackföreningsledarna som "direktörer i missnöje". Enligt Mills svarar fackföreningen för disciplineringen av medlemsmassorna.

Fackföreningens uppgift blir att mot utbyte av högre löner garantera en "ansvarig . . . väldisciplinerad förening av belåtna arbetare" (i Hyman 1971 a, s 20).

För att återvända till Gramsci:

"Fackföreningarnas normala utveckling markeras av att massornas revolutionära glöd slocknar; medan den materiella styrkan tilltar, avmattas eller försvinner fullständigt erövringslusten. Livskraften avtar. Den heroiska envisheten följs av opportunism och krav på 'smör och bröd'. Den kvantitativa ökningen medför en kvalitativ utarmning och en lättvindig anpassning till kapitalismens sociala former. Den medför också hos arbetaren en småsnål och trångsynt inställning, precis som hos borgerskapets låg- och mellanskikt. Och dock är det fackföreningarnas primära uppgift att rekrytera 'hela' massan och att få med sig alla industri- och jordbruksarbetare" (i Mandel 1971, s 219).

Lenin drog skarpa skiljelinjer mellan socialdemokratisk och tradeunionistisk politik. I Lenins framställning fick man inte hysa några illusioner om den ekonomiska kampens utvecklingsmöjligheter. Den höll sig innanför det kapitalistiska systemets utstakade ramar. Rosa Luxemburg, å sin sida, försökte reda ut hur ekonomisk och politisk kamp kan hänga ihop (Luxemburg 1925, först publicerad 1906). För det första polemiserade hon mot tudelningen i ekonomisk-facklig respektive politisk kamp:

". . . den politiska och den ekonomiska kampens åtskillnad och oberoende av varandra är en konstgjord skapelse av den parlamentariska epoken, även om den är historiskt bestämd" (1925, s 73).

Denna tendens till en klyvning av kampen i två grenar kunde hon iaktta i den tyska arbetarrörelsen. Men, man kan bara tala om en klasskamp, invände Luxemburg. Även om den har två beståndsdelar. Arbetarklassen för inte två skilda klasskamper, en ekonomisk och en politisk, utan endast en klasskamp. Den syftar på samma gång till att begränsa den kapitalistiska utsugningen i det borgerliga samhället som till att avskaffa denna utsugning och detta samhälle.

Kampen i fackföreningarna är arbetarklassens sätt att sätta gränser för den kapitalistiska utsugningen. Det är därför en viktig kamp, i sig bidragande till en mer långsiktig kamp som går ut på störtandet av det kapitalistiska samhällssystemet. Den ekonomiska, kortsiktiga och den politiska, mer långsiktiga kampen får inte skiljas från varann, menade Luxemburg.

Den fackliga kampen omfattar de omedelbara intressena, och den socialdemokratiska kampen arbetarrörelsens framtida intressen. Kommunisterna representerar proletariatets samlade intresse. I klasskampens olika stadier representerar de rörelsens samlade intresse, dvs de strävar mot det yttersta målet: proletaria-

tets befrielse. Fackföreningarna representerar endast gruppintressen och ett stadium i arbetarrörelsens utveckling. Socialdemokratin representerar hela arbetarklassen och slåss för dess frigörelse. Fackföreningarnas förhållande till socialdemokraterna är därför delens till helheten. Luxemburg vänder sig mot de fackliga ledarnas försök att formulera en teori om "lika stort inflytande" för fackföreningsrörelse och socialdemokrati. De missförstår i så fall den fackliga kampens roll i den stora striden för arbetarklassens frigörelse (1925, s 74).

Rosa Luxemburg försöker bestämma fackföreningarnas position i klasskampen och deras ställning i arbetarrörelsen. Det finns inget i den fackliga kampens väsen som skulle innebära, att den vänder arbetarna bort från klasskampen. Kampen i föreningarna, på arbetsplatserna, är en del av klasskampen. Men den är inte tillräcklig. Så såg hennes teoretiska analys ut.

Men när hon sedan vänder blicken mot utvecklingen inom den tyska fackföreningsrörelsen, noterar hon vissa negativa fenomen, som får henne att dra mer generella slutsatser. Det kommer, i fackföreningarnas utveckling, en fas när organisatorisk stabilitet och konsolidering eftersträvas. Byråkratism och ett snävt perspektiv på verksamheten växer fram. Organisationen eller apparaten kommer att spela en allt större roll. Luxemburg talar om "övervärderingen av organisationen" (1925, s 81).

Organisationen, apparaten och dess reproduktion blir ett framskjutet mål. Verksamheten konsolideras och den fackliga praktiken börjar bära frukt. En förskjutning sker i den fackliga kampens inriktning och i dess relation till den politiska kampen och ett mer långsiktigt perspektiv. De fackliga ledarna upptas helt av det ekonomiska "gerillakriget":

> "Fackföreningsledarna, upptagna av det ekonomiska gerillakriget, vars uppgift är att få arbetarna att uppskatta varje minsta ekonomisk framgång, varje löneförhöjning och nedskärning av arbetsdagen, förlorar förmågan att se vidare samband och situationen i stort" (1925, s 81).

Den fackliga praktiken utvecklas mot självtillräcklighet och relativ isolering. Krav ställs som går att tillgodose med bibehållen kapitalism. Därigenom förstärks tendensen mot en snäv, facklig praktik. Den bär ju frukt, som jag skrev ovan. Samtidigt tar ledarna hand om initiativet. De får allt större makt. Luxemburg talar om en revolution i relationen mellan ledare och medlemmar.

Fackföreningarna får en ledning som påminner om den i ett företag. Initiativen och beslutsfattandet tas om hand av "fackliga specialister". Medlemsmassorna blir passiva och disciplinerade (1925, s 82).

Verksamheten professionaliseras och tas om hand av fackliga funktionärer. Dessa vanställer hela fackföreningstanken och skapar organisationsformer i enlighet med detta. En viktig motsättning uppstår mellan de fackliga ledarna och medlemsmassorna. Fackföreningstanken och tron på den fackliga kampen som ett led i kampen för ett socialistiskt samhälle lever dock kvar i medlemsmassorna, menar Luxemburg. Det är inte minoriteten av fackliga ledare med sina, i och för

sig lättförståeliga, illusioner som är den fackliga rörelsen. Utan den lever i de proletära massornas medvetande; bland dem som vunnits för klasskampen (1925, s 85).

Leon Trotskijs analys av fackföreningarna och den fackliga kampen finns bl.a formulerade i *Where is Britain going*? (ung. Var är England på väg?). Trotskij hämtade sina erfarenheter från utvecklingen i England. Att fackföreningar bildades, skrev Trotskij, hänger samman med kapitalismens utveckling. Fackföreningarna bildades under kapitalismens blomstringsperiod. De hade till uppgift att höja proletariatets materiella och kulturella standard, samt utvidga dess politiska rättigheter. Trotskij diskuterar med hjälp av de engelska erfarenheterna fackföreningarnas dubbeltydiga roll i det kapitalistiska samhället. I nuet är de inkorporerade i samhället, men det utesluter inte att de kan fungera som arbetarklassens skolor inför framtiden. Trotskij är inte beredd att definiera bort potentialiteten. Men det förutsätter att de konservativa ledarna avlägsnas från fackföreningarna.

"De måste befrias från sina konservativa ämbetshållare, från vidskepliga idioter, som förväntar sig 'fredliga' mirakel" (Trotskij 1973, s 129).

Den konservativa fackföreningsbyråkratin förhindrar en socialistisk utveckling i fackföreningarna. Trotskij talar om fackföreningsbyråkratins "reaktionära inflytande" över massorna (1973, s 81). Fackföreningarna förvandlas i sin utveckling under kapitalismen till byråkratiska apparater. I de kapitalistiska länderna hittar man de mest monstruösa former av byråkratism just i fackföreningarna, säger Trotskij. Fackföreningsapparaten har uppnått stor oavhängighet i sitt förhållande till medlemmarna. Byråkratin är i stånd att behålla sin position, även långt efter det att massorna börjat vända sig mot den.

Fackföreningarna har inkorporerats i det kapitalistiska samhället. Ledarnas makt följer av denna process. Denna inkorporering är inte konsekvensen av en bestämd maktsträvan, plan eller strategi, utan följer av de sociala omständigheter som fackföreningarna arbetar under. Monopoliseringen av kapital försätter fackföreningarna i en omöjlig förhandlingssituation. De vänder sig till staten för att be om hjälp. Kapitalismens utveckling ställer fackföreningarna inför två val: antingen att bli fysiskt krossade genom fascism/korporativism, eller genom att fackföreningsbyråkratin övergår till att bli kapitalets agenter. Monopolkapitalet tillåter inte en oreglerad facklig verksamhet: "Det kräver av den reformistiska byråkratin och arbetararistokratin, som plockar smulorna från dess bankettbord, att den förvandlar sig till dess politiska polis gentemot arbetarklassen" (i Hyman 1971 a, s 19).

När det blir kris i det kapitalistiska, ekonomiska systemet ställs således fackföreningsbyråkratin inför två alternativa strategier: att bryta med kapitalismen eller att ytterligare underordna sig den och fortsätta inkorporeras. Fackföreningarna kan antingen övergå till att bli revolutionära organisationer eller övervakare åt kapitalet i en intensifierad utsugning av arbetarna. Fackföreningsbyråkratin i England, som själv är på grön kvist, valde den senare vägen. Den använde hela sin

samlade auktoritet för att förhindra den socialistiska revolutionen. Den förhindrade varje försök till motstånd mot kapitalet och reaktionen från arbetarnas sida.

Fackföreningsbyråkratin omvandlar den interna demokratin i fackföreningarna till en liten klicks godtyckliga handlande. Den förvandlar, med Trotskijs ord, fackföreningarna till arbetarnas koncentrationsläger i tider av nedåtgående kapitalism (i Clarke-Clements 1977, s 77).

Trotskijs övergav dock inte tron på fackföreningarnas revolutionära potentialitet, eller tron på att det finns en alternativ, genomförbar facklig strategi. 1940 skrev han (i Clarke-Clements 1977, s 87) att våra dagars fackföreningar kan antingen tjäna som förtryckande instrument åt den imperialistiska kapitalismen och hålla arbetarna nere, eller så kan fackföreningarna bli det revolutionära proletariatets redskap.

Då hade det andra världskriget brutit ut.

1.6. Oligarkins järnhårda lag

1911 hade Robert Michels bok *Politiska partier* publicerats. I den skrev Michels om hur ledarna inom arbetarrörelsen avsöndrar sig från medlemmarna. Han försökte utveckla en modell för hur det går till, hur en organisations utveckling — parti eller fackförening — leder till elitstyre.

Det finns skäl att anta att även dåtidens marxister läste Michels och påverkades av honom. Därför har jag valt att ta upp honom i detta första kapitlet.

Michels är oligarkiteoretiker, dvs han studerar fåtalsväldet. I *Politiska partier* diskuterade han nämligen ledares auktoritära karaktär och tendensen att de styr demokratiska organisationer efter oligarkiska principer. Denna tendens, hävdade Michels, är ännu mer uttalad inom fackföreningsrörelsen än inom politiska partier. En mängd fakta i fackföreningsrörelsens historia visar hur en centraliserad byråkrati kan uppstå i en demokratisk rörelse. Inom en fackförening är det lättare än inom en politisk arbetarorganisation för ledningen att initiera och driva en linje som ogillas av majoriteten av de som den förmodas representera.

Fackföreningsledarna har kontroll över strejkfonderna och i trängda lägen åberopar de hela sin auktoritet, sina överlägsna kunskaper om arbetsmarknad och samhälle för att förhindra att strejk utbryter (1962, s 159 f).

En förklaring till att ledarna får så stark ställning, har att göra med omsättningen på medlemmar. Michels tog här Tyskland som exempel. Han liknade fackföreningen vid ett duvslag, där duvorna landar och flyger på ett ombytligt sätt. Ledarna får svara för verksamhetens kontinuitet och får därigenom en unik ställning. Till skillnad från medlemsmassorna, vars sammansättning ständigt skiftar, kommer ledarna att utgöra ett mer stabilt och konstant element i organisationen (1962, s 106).

Men Michels drev en i grunden mer generell tes om hur organisationer som bygger på frivilligt medlemskap måste utvecklas från administrativ amatörism till

professionalism och elitstyre. Han tog ett socialistiskt parti som exempel. I partiets barndom är organisationen svag och antalet medlemmar begränsat. Man kan inte tala om några "ledare". Men när organisationen utvecklas, uppstår nya behov, både inom partiet och i dess relationer till omvärlden. Det oundvikliga ögonblicket inträffar, när de intellektuellas idealism och entusiasm inte räcker, när proletärernas vilja till arbete för partiet på söndagarna inte längre svarar mot de nya behoven. "Den tillfällige måste ge plats åt den permanente, och dilettantismen måste ge vika för professionalismen" (1962, s 107).

I ena änden konsoliderar sig ett ledarskap som lagt under sig initiativet, i andra änden finns de apatiska massorna. Ledarskapet blir med nödvändighet konservativt och tillbakahållande. De börjar omfatta småborgerliga livsstilar och förlorar förmågan att vara solidariska. Deras enda mål och önskan är att få stanna kvar i ämbetet. Michels (1962, s 263) beskriver förändringen så här:

"... den tidigare manuellt arbetande blir en småborgare eller to.m en borgare. Parallellt med denna metamorfos, och trots intensiv kontakt med de arbetande massorna, genomgår han en djup psykologisk förändring. Den avlönade funktionären, som lever på en hög social nivå, äger inte alltid den erforderliga moraliska styrkan för att kunna motstå frestelserna från den nya omgivningen. Hans politiska och sociala uppfostran har sällan gjort honom tillräckligt immun mot den nya påverkan".

Fackföreningarna får som ett resultat av denna utveckling, en djupt gående konservativ karaktär. Organisationens eller apparatens överlevnad och reproduktion blir viktigare än "rörelsen" den bygger på. Administration och rutin segrar över ideologi och kamp. Från att ha varit ett medel, blir organisationen ett mål, säger Michels (1962, s 338). Den dras in i allt fler komplicerade förhandlingar med motparten, och den måste skapa rutiner och former för detta nya tillstånd. Agitatorn, som var den ledande personen i rörelsens barndom, måste ge plats för den fackligt anställde med formell utbildning:

"De komplicerade uppgifter som fackföreningen måste lösa, och den ökande betydelse som finansiella, tekniska och administrativa frågor får innebär att det blir nödvändigt att agitatorn lämnar plats för den anställde utrustad med teknisk kunskap. Den handelsresande i klasskamp ersätts av den strikte och prosaiske byråkraten, den glödande idealisten av den kalla materialisten, demokraten vars övertygelse (åtminstone i teorin) är absolut fast av den medvetne autokraten" (1962, s 280).

Michels ser en obönhörlig logik i denna utveckling. Elitstyret är oundvikligt. Organisationer bär på en oligarkisk tendens, säger Michels. Det finns skäl att slå fast en oligarkins järnhårda lag. (1962, s 342).

1.7. Potentialitet, integration och organisation (relationen ledare — medlemmar)

Under kapitalismen som bygger på lönearbete och den enskilde arbetarens försäljning av sin arbetskraft uppstår tradeunionismen. Arbetarna bildar fackföreningar och upphäver den inbördes konkurrensen. Fackföreningarna har till en början nästan revolutionerande effekter: kapitalistens godtycke och diktatoriska övergrepp mildras; konkurrerande, splittrade och hånade arbetare sammanförs och för en gemensam kamp. Även om kampen är lokal eller spontan är den ändå ett uttryck för arbetarklassens första organisation. Därför hälsade Marx och Engels fackföreningarnas framväxt i England med entusiasm. De tillskrev fackföreningarna potentialitet och utvecklingsbarhet.

Men de såg också begränsningar i den fackliga kampen. Den viktigaste kanske gällde det förhållandet, att det var endast eller främst de yrkesutbildade som anslöt sig. Marx och Engels såg också en tendens mot en snäv, inomkapitalistisk facklig praktik. En tendens till en facklig kamp som går att integrera i kapitalismen. Redan på Marx och Engels tid kunde bilden av en dubbeltydig roll för fackföreningarna således urskiljas[15].

Den integrerande tendensen kunde efterföljarna tydligare iaktta och slå fast. Jag har återgivit Lenins, Gramscis, Luxemburgs och Trotskijs analyser och historiska framställningar av fackföreningarnas och den fackliga praktikens utveckling. De noterade också en tendens mot organisationens, apparatens konsolidering. Uppkomsten av reaktionära eller tillbakahållande ledarskikt, vars relation till medlemmarna blir problematisk.

2. Efter pionjären kommer byråkraten och efter ungdomsåren mognad

1920- och 30-talen präglades av oförsonliga motsättningar och hård klasskamp. Under 1930-talet djupnade den ekonomiska krisen i de kapitalistiska länderna. I krisens spår marscherade fascister och nazister fram. Det andra världskriget bröt ut 1939.

Under efterkrigstiden, med expansiv kapitalism och utvecklandet av olika samarbetsorgan, där representanter för fackföreningar och företagare ingick, var det många borgerliga teoretiker som tyckte sig se en tendens mot dämpade konflikter och integrering av arbetarklassen (och dess organisationer) i samhället. De beskrev denna integration[1] i normativa termer. Det var önskvärt och nödvändigt att förhandlingar organiserades mellan fackförening och företag, att kampen reglerades, så att inte helheten — det kapitalistiska samhällssystemet[2] — hotades.

De borgerliga teoretikerna bestämmer fackföreningarnas och den fackliga kampens roll i samhället med hjälp av teorier de utvecklat om detta samhälle. I dessa borgerliga samhällsteorier uppfattas samhället som en organiskt fungerande helhet som tenderar mot jämvikt. Samhället hänger ihop genom att det finns en värdegemenskap och det styrs politiskt mot några gemensamt uppställda mål. Klyftan mellan arbetsgivare och arbetare anses vara mindre betydelsefull och kan ändras genom olika ingrepp och reformer. Med tiden kommer den att försvinna. Fackföreningarnas uppgift är att förhandla med arbetsgivaren om arbetsvillkoren. Deras verksamhet går ut på att försvara arbetarnas omedelbara intressen i det kapitalistiska samhället i ett ansvarsfullt samspel med andra befolkningsgrupper. Det anses inte vara någon principiell skillnad mellan fackföreningar och andra intresseorganisationer.

2.1. Försoning och samarbete genom fackföreningarna

Amerikanska samhällsvetare spelade en framträdande roll i efterkrigstidens diskussion[3]. Seidman m.fl. (1958, s v) slog fast att fackföreningarna inte har skapats för att förändra samhällets struktur. De existerar som en påtryckningsorganisation gentemot arbetsgivaren. Den amerikanske arbetaren uppfattar fackföreningen först och främst som en service-skapande organisation, ingående i ett nät av relationer med arbetsgivaren. Bakke (1946, s 18) efterlyste "gemensam överlevnad", som endast var möjlig att uppnå om man samarbetade: "Gemensam överlevnad, inte en parts överlevnad! Det är vårt gemensamma mål!" Chamberlain

(1948, s 194 ff) förde en diskussion i termer av funktionell integration. Båda parter – företagsledning och fackförening – är beroende av varandra, men samtidigt står de i ett beroendeförhållande till aktieägare, respektive medlemmar. Målet är att integrera alla dessa olika beroenden funktionellt till en fungerande helhet.

Parsons och Smelser (1972, först publicerad 1956) såg fackföreningarnas bildande som ett svar på den obalans som råder i det ekonomiska systemet. Ända sedan Adam Smith har ekonomiska författare betonat den enskilde arbetarens missgynnsamma förhandlingsläge. En arbetsgivare anställer många arbetare. Arbetsgivaren klarar sig lättare utan den enskilde arbetaren än tvärtom. Sådan obalans i ett rollsystem ger vanligtvis upphov till kompensatoriska mekanismer i den sociala strukturen. I de industrialiserade länderna kan bildandet av fackföreningar ses som exempel på en sådan mekanism (1972, s 148).

Fackföreningarnas viktigaste uppgift ligger i upprätthållandet av normer. Fackföreningarna integrerar den individuelle arbetaren och hans hushåll i ett större kollektivt medlemskap vilket stärker hans självkänsla samt hans tilltro till sin egen yrkesroll.

Fackföreningen stärker den enskilde arbetaren i hans yrkesroll, samtidigt som den försonar honom med både yrkes- och familjerollen. Fackföreningen gör att det oundvikliga engagemanget i både företag och hem går att förena. Fackföreningen skyddar "arbetarens intressen genom förhandlingar och genom att symbolisera hans oro och andra känslor, samt stärka hans självtillit och respekt" (1972, s 149).

Ralf Dahrendorf, den västtyske samhällsvetaren, polemiserade på 1950-talet i *Klass och klasskonflikt i industrialiserade länder* (1957, Dahrendorf 1969) mot Marx, som enligt Dahrendorf förutspått det kapitalistiska samhällets sammanbrott. Allt Marx skrev, hävdar Dahrendorf, mynnar ut i en prediktion om en kommande proletär revolution. Marx såg två antagonistiska klasser, som stod mot varandra. En oförsonlig kamp mellan dessa var att vänta. Här förde Dahrendorf in fackföreningarna, som han menade påskyndat en utveckling mot konfliktreglering och ordnade former för förhandling. Fackföreningar bildades "och lyckades få gehör för några av sina krav" (1969, s 244). Den absoluta misären övergick i en relativ. Utvecklingen började gå mot mer försonliga strider och konflikter. Dahrendorf menade, att kollektivavtalet och de förhandlingar det förutsätter mellan olika parter var medlet att reglera konflikter. Företagsnämnder eller andra partssammansatta organ spelar rollen av kvasi-parlament inom industrin. I dem kan arbetsmarknadens parter träffas och diskutera på basis av några av alla omfattade spelregler. Om möjligt kan de även fatta gemensamma beslut. Därigenom kan barrikaderna rivas. Konflikterna kan övergå i förhandling. Träffas representanter för företag och arbetare regelbundet, kan gradvisa förändringar av den sociala strukturen ersätta tendensen mot revolutionära explosioner och inbördeskrig.

Det är viktigt att fackföreningar bildas, att en organisation med regler och bestämmelser för representation skapas: "Man kan inte förhandla med oorganiserade, löst förenade rebeller" (1969, s 259).

Ledarna i de fackliga organisationerna kan dock få för stor makt, misstänker Dahrendorf, vilket kan bli ett problem och ett hot mot de former som inrättats för förhandling. Institutionaliseringen av fackföreningarna för också med sig risken att oligarkins järnhårda lag börjar gälla, dvs makten och inflytandet fördelas ojämnt i fackföreningarna. Detta kan skapa nya typer av konflikter, något som Dahrendorf också tycker sig kunna spåra.

2.2. Starka ledare och samhällsansvar

Seymor Martin Lipset diskuterar hur fackföreningarna, arbetarklassens organisationer kommer att inlemmas i det västliga kapitalistiska samhället från att ha uppstått i oppositionen mot det samma. I *Den politiska människan* (1959, Lipset 1966) heter det:

"Förenings- och yttrandefrihet var jämte allmän rösträtt nödvändiga vapen i striden för en bättre levnadsstandard, social trygghet, kortare arbetstid o dyl." (1966, s 99).

Fackföreningarna fick kämpa sig till föreningsrätten. Den härskande klassen gav efter. Men:

"Sedan de en gång etablerats blev demokratins regler . . . element i systemet. Sålunda har arbetarrörelsen och socialismen i väst inlemmat dessa värden i sin allmänna ideologi" (1966, s 99).

Fackföreningarna kommer att bidra till det kapitalistiska systemets stabilitet och överlevnad. Lipset tycks snarast mena, att det är dessa arbetarorganisationer som bäst bidrar till detta. Men troheten mot demokratins spelregler är störst bland ledarna. Minst är den bland massan av medlemmar.

I *Den politiska människan* upptar analysen av och försvaret för ledningens makt stor plats. Byråkratin som organisationsmönster vilket effektivt tillgodoser både organisationens, ledningens och medlemmarnas behov har djupa rötter i den fackliga rörelsen, menar Lipset. Behovet av byråkratisering har att göra med både yttre och inre orsaker. Till de inre hör att kontakten mellan ledning och medlemmar tvingar fram bestämda förvaltningssystem eller regler. Och ju större fackföreningen är, desto större blir behovet av en byråkrati. Lipset kallar detta adminstrationsproblemet. Men graden av centralisering eller byråkratisering har också att göra med motpartens natur. En centraliserad motpart kräver en centraliserad fackförening. Att fackföreningarna vunnit sin föreningsrätt, att de kommit på samtals- och förhandlingsbasis tvingar fram en stark ställning för de fackliga ledarna. Företagsledningens byråkrati kräver vanligen en ansvarig facklig ledning som pris för att erkänna fackföreningen. "Vilda strejker", tvister om behörighet eller mellan fackliga fraktioner, hårda krav från medlemmarna utöver vad de fackliga funktionärerna gått med på och alla andra slags aktioner som de fackliga funktionärerna inte behärskar, stör produktionen och den vinstgivande verksam-

hetens gilla gång, och företagsledningen kräver att de försvinner. Detta envisa krav på "ansvarighet" leder till en odemokratisk fackföreningspolitik eftersom det ibland framtvingar krav på att fackföreningarna utövar tvång mot medlemmarna (1966, s 279).

Lipset ser inte detta tillstånd som något dåligt för medlemmarna. En stark ledning, en byråkrati, innebär också att medlemmarnas intressen bättre kan bevakas. Denna ledning kommer dock att bli skild från de vanliga medlemmarna genom livsföring, perspektiv och tänkesätt. Ledarna får en högre inkomst samtidigt som kontakterna med motparten och arbetets karaktär leder till en annan livsstil än den vanlige medlemmens. Denna högre och tryggare inkomst tillika med helt olika erfarenheter som följer av att man är facklig funktionär – skrivbordsgöra, resor, kontakter med företagsledare samt andra fackliga ledare – skapar underlag för en livsstil som är helt olika fabriksarbetarens. De fackliga ledarna svetsas samman till en homogen grupp som anammar och försvarar sina intressen. Känsloband skapas, en gemensam orientering och åsiktsbildning som "dels ökar klyftan mellan funktionärerna och medlemmarna och dels tjänar som viktiga sammanhållande krafter inom ledargruppen" (1966, s 287). Den fackliga byråkratin som har långt mera gemensamt sinsemellan än med medlemmarna, utvecklar ett självmedvetande om sina gemensamma intressen, som tar sig uttryck i att den använder organisationsapparaten för att försvara sina personliga positioner och sin maktställning som grupp.

Ledarnas ställning måste dock motiveras i medlemmarnas ögon. Det sker via den status de får i sina medlemmars ögon:

"De fackliga uppdragen medför makt, utvecklar vissa färdigheter, ger upphov till en medelklassbetonad livsföring och utgör i sig själva ett medelklassyrke. Allt detta, tillsammans med själva ställningen som sådan, tillmätes en relativt hög status av medlemmarna, en status som legitimerar innehavarens hela roll och hans aktivitet" (1966, s 288).

Ledaren själv upplever avståndet till den vanlige medlemmens livsstil som för stort. Ledaren skulle inte orka med den statusförsämring en återgång till ett "vanligt" arbete skulle medföra. "Nödvändiga anpassningsmanövrer", dvs odemokratiska metoder (1966, s 290) kan ingå i ledarens handlingar för att han ska få behålla sin ställning.

Fackföreningens viktigaste uppgift – kollektiva avtalsförhandlingar – kräver inte medlemmarnas medverkan. Dessa sköts av den fackliga ledningen. Dvs, ju snävare den fackliga verksamheten är, desto mindre blir motivet för personligt deltagande från de vanliga medlemmarnas sida. Medlemsaktiviteten hålls också tillbaka av att en affärsmässig facklig ideologi upprätthålls. Medlemmarna är heller inte böjda att stödja mer omfattande definitioner av de fackliga målen, säger Lipset. Och, det är bara bra, om medlemmarna är passiva:

"Såsom mycket av vår tidigare undersökning har visat, är majoriteten apatisk och sannolikt mer konservativ än deras fackliga funktionärer" (1966, s 310).

Men för att sammanfatta, även om fackföreningarna är byråkratiskt styrda med odemokratiska tendenser, styrker det ändå tesen att de liksom många andra fåtalsstyrda institutioner bidrar till att vidmakthålla demokratin inom samhället i stort. Ledarna verkar kontrollerande och tillbakahållande. Den fackliga kampen hålls inom systemets ramar:

"En organisation som direkt styrs av medlemmarna kan bli oansvarig antingen med hänsyn till sina egna behov eller till samhällets. Medlemmarna vill kanske ha sina 'egoistiska' behov tillgodosedda även om det skadar andra eller sätter organisationen i fara. Arbetsgivare vet mycket väl, att ju mer demokratisk en facklig organisation är, dvs ju mer opposition det finns mot sittande ledning, ju fler fraktioner, oftare omsättning på ledarposterna - desto oansvarigare blir den" (1966, s 313).

Lipset har inget till övers för en lokal facklig praktik. Fackföreningar som bygger på decentralisering, grupper med stark yrkesgemenskap, gamla fackliga traditioner och en enhetlig ideologi är en fara eftersom de är isolerade från "korstryck" och "divergerande värderingar" (1966, s 314). Det är i kompromissen och samspelet med andra organisationer man fostras till ett mer övergripande ansvar[4].

Lipset förefaller påtagligt influerad av Robert Michels' klassiska *Politiska partier*. Han för dock en intressant argumentation eftersom han förenar både sociologiska och psykologiska faktorer när han försöker förklara uppkomsten och konsolideringen av byråkratier och eliter. Ansatsen hos Lipset är dock starkt normativ. Han talar varmt för elitstyret. Hans bok mynnar ut i ett försvar för och en legitimering av detta.

2.3. Fackföreningars "mognande" som organisationer

Rickard Lester (1958) drev en tes om hur fackföreningar genomgår en mognadsprocess i sin bok *As unions mature* (Hur fackföreningar mognar). Fackföreningar utvecklas från att ha uppstått i opposition mot det etablerade samhället till att växa in i det och få en accepterad plats i dess maktstruktur.

Organisationer som fackföreningarna, som syftar till att förändra balansen i rättigheter och privilegier, genomgår, om de är framgångsrika, en naturlig organisatorisk utveckling. I början är sådana organisationer militanta och våldsamma, präglade av interna strider och en energisk opposition från omgivningens sida. De måste kämpa för sin existens och för mål som anses radikala. Medlemmarnas deltagande är högt och agitatorer spelar en dominerande roll. Så småningom börjar organisationen accepteras. Den formulerar nya mål, dess interna verksamhet förändras, det sker en maktförskjutning inom organisationen och nya ledare börjar träda till. Fackföreningen integreras mer och mer i samhällets liv. Samarbete etableras med andra organisationer.

När organisationen ökar i storlek och samtidigt utför allt fler uppgifter ställs den inför nya problem av administrativ och disciplinär art. Behovet av specialister

uppstår, en hierarki och byråkrati börjar utveckla sig, och funktionärernas relation till medlemmarna blir allt mer opersonlig. Eftersom toppositionerna i organisationen kräver administrativa och manipulativa talanger, kommer den vältalige agitatorn att ersättas av den skicklige "direktören" (1958, s 21–22).

Lester pekar på ett skifte i de fackliga organisationernas ledning. De som var med i början och ledde kampen – pionjärerna och agitatorerna – ersätts av administratörer. De som en gång i tiden bildade fackföreningen eller de tidiga eldsjälarna dör eller drar sig tillbaka. De ersätts av en andra eller tredje generation av ledare, som inte personligen har upplevt den bittra kampen för föreningens rätt till existens. De har inte samma bakgrund eller traditioner att anknyta till.

Hand i hand med den organisatoriska utvecklingen, ledarskiftena och professionaliseringstendenserna, sker en nedgång i militans. Ideal och revolutionär anda förflackas.

"Framförallt i början är fackföreningen något av en orkan, den har höga ideal, starka moraliska regler, och ett missionärt mål. Allt detta frambringar självuppoffring, en gemensam känsla av enighet och säkrar organisationens integritet. Men, det är förståeligt att det är svårt att bevara militansen och idealismen från de första åren. Fackföreningens verksamhet rutiniseras efterhand, värderingar bland ledare och medlemmar förändras och inflytandet utifrån är starkt" (1958, s 64).

Klasskampen upphör och samarbete etableras. Fackföreningens omgivning, som Lester säger, verkar att ha blivit mindre och mindre utmanande och mer och mer samarbetsvillig (1958, s 48). Levnadsstandarden ökar bland medlemmarna, ledarna övertar andra levnadssätt etc (1958, s 64 f). Det sker en intern anpassning till detta nya tillstånd. Fackföreningen har erkänts som förhandlingspart. Den har, kan man säga, vunnit officiell legitimitet. Organisationsinterna förhållanden skapas, som speglar detta nya tillstånd.

Så skriver Lester, även om det kanske inte var meningen, fackföreningshistoria. Samtidigt är hans ton föreskrivande: så här måste det gå, i de här fotspåren måste alla fackföreningar traska. Det smyger sig in en sträng determinism eller logik i resonemanget. Utvecklingen måste gå från klasskamp till samarbete. På detta sätt blir Lesters resonemang självuppfyllande och riskerar mer bli en profetia än ett försök till en dynamisk analys.

2.4. Talcott Parsons polemik mot Marx

Dahrendorf tillskrev Marx, som jag visade, en tes om det kapitalistiska samhällets lagbundna sammanbrott. Parsons (1967) tillskrev Marx en liknande föreställning och försökte därefter bl.a bestämma fackföreningarnas roll. Marx, menade Parsons, utgick från det familjeägda företaget där ägaren-företagsledaren och den egendomslöse lönearbetaren ingick. Denna utgångspunkt passade in i en mer allmän dikotomi mellan bourgeoisi och proletariat och kunde också ses som den

grundläggande källan till denna dikotomi. Bourgeoisin är orienterad mot marknaden och de konkurrensförhållanden som råder där. På marknaden råder ett ojämlikt förhållande mellan köpare och säljare av arbetskraft. De sistnämnda är i underläge i denna situation. Marx, hävdar Parsons, drar vida slutsatser av detta förhållande. Den explosiva klyftan mellan de som äger och de egendomslösa kommer att vidgas ytterligare. Detta får återverkningar i den politiska strukturen i samhället. Borgarklassen skaffar sig kontroll över statsmakten som därigenom blir dess "verkställande utskott" (1967, s 109).

Denna prediktion, hävdar Parsons, har visat sig felaktig om man studerar utvecklingen i de flesta avancerade, industrialiserade länderna. Arbetarklassens tidigare eländiga läge har förbättrats genom bildandet av fackföreningar. Marx' "ödestro" blir på detta sätt motsagd. Marx' prediktion om företagets utveckling visade sig också felaktig. Marx utgick, menar Parsons, från den enkla bilden av ett företag byggt på två grupper: företagsledning och anställda. Han föreställde sig att dessa grupper skulle bli alltmer homogena och intakta. Men förändringar i teknologi och produktion har lett till en annan typ av organisation i företaget. Ägandet har skiljts från ledningen av företag. De som nu leder ett företag handlar inte enbart i egenintresse när försöker maximera företagets vinst. Företagsledningen är anställd, på samma sätt som arbetarna är det. De befinner sig i en liknande situation som arbetarna.

Vidare går inte drivandet av företag bara ut på, att pressa ut så hög vinst som möjligt. Lönerna har t.ex stigit markant. Företagens vinster återinvesteras. Detta i sin tur hänger samman med ett ökat inflytande från professionella grupper som ingenjörer, advokater, vetenskapsmän och andra. "Dessa är varken kapitalister eller arbetare i en marxistisk mening" (1967, s 111). Tendensen lyder: minskad polarisering. Företaget i dagens kapitalistiska samhälle är ett konglomerat av intressen och syften. Andelen anställda som "inte har någonting annat att förlora än sina bojor" ökar ständigt.

I det moderna företaget kan man inte urskilja någon dikotomi i Marx' mening. I stället ser man ett utvecklat differentierat system med en rad olika gränser för solidaritet och antagonism.

Samhället har inte gått mot ökad polarisering, utan mot pluralism och differentiering. Integreringen av olika intressen sker medelst institutionaliseringen och internaliseringen av vissa värden. Dessa värden legitimerar ett system av normer. Dessa normer reglerar handlandet genom att formella och informella sanktioner knyts till det. Individer och grupper lär sig vilket beteende som förväntas av dem och hur de ska definiera olika situationer (1967, s 119).

Parsons bestämmer den dominerande tendensen i de kapitalistiska länderna: en ökande produktivitet har höjt hela befolkningens levnadsstandard, samtidigt som en ny slags solidaritet har vuxit fram i samhället. Den omfattar både de lägre klasserna och tidigare utanförstående etniska och religiösa minoriteter. Utbildning och vetenskap spelar en allt viktigare roll.

USA, fortsätter Parsons, kan inte längre kallas kapitalistiskt i den klassiska

marxistiska meningen. En demokratisk vald regering; välfärdssamhällets genombrott; fackföreningarna; utbildning, vetenskap och humanism är faktorer som upphäver kapitalismen (1967, s 125). Inga oöverbyggliga motsättningar existerar som hotar slita sönder samhället. Tendensen är, kan man säga, integrerad pluralism. Marx' stora fel bestod i, enligt Parsons, att han underskattade "samhällets normativa struktur" (1967, s 132).

2.5. Dynamisk integration?

Allan Flanders diskuterar i en uppsats fackföreningarnas uppgifter (i McCarthy 1972) och vad han kallar vänster- respektive högerperspektivet. Flanders är intressant att beröra, eftersom han inte är beredd att helt definiera bort medlemmarnas roll i den fackliga verksamheten och tala för elitstyre.

Enligt vänsterperspektivet utmanar inte fackföreningarna och den fackliga kampen det existerande samhället – ett samhälle byggt på klassmotsättningar – utan endast uttrycker det. Fackföreningarna kan inte vara några hävstänger mot socialismen. De är, genom sin natur, bundna till kapitalismen. Flanders' kritik av vänsterperspektivet går ut på att han inte kan dela det implicita föraktet för ren "tradeunionism". Fackföreningarna har, genom att de envist hållt sig till sina omedelbara uppgifter och vägrat underordnas ett parti, gradvis förändrat samhället[5] (1972, s 18).

Enligt högerperspektivet, å andra sidan, bör fackföreningarna ägna sig åt en ansvarsfull facklig kamp. Perspektivet bygger på föreställningen, att fackföreningarna främst skapats för att "hålla killarna lugna och industrins hjul rullande" (1972, s 19). Flanders tillbakavisar denna bestämning. Fackföreningen har ett ansvar främst gentemot medlemmarna och deras intressen, menar han.

Fackföreningar sysslar främst med kollektiva förhandlingar. Avsikten med fackföreningar är att få inflytande över arbetsvillkoren. Men detta inflytande är inget mål i sig, utan ett medel för arbetarna att få en större kontroll över sitt arbetsliv. Denna fackföreningens grundläggande uppgift har varit densamma under efterkrigstiden.

Participationen kräver någon form av organisation. Motparten måste veta vem han förhandlar med och kunna lita på att träffade avtal hålls. Men det specifika draget hos fackföreningar är att de utgör en syntes av "organisation" och "rörelse". Förhållandet mellan de två är nyckeln till en förståelse av deras utveckling (1972, s 22).

Flanders skriver, att rörelsen måste fångas i en organisation. Men rörelsen måste samtidigt bevaras i organisationen. Ska arbetarna kunna sätta någon makt bakom sina krav, krävs en organisation. Men rörelsen får inte uppgå och försvinna i organisationen. Jag skulle vilja uttrycka det som att Flanders tecknar ett tillstånd av dynamisk integration. Uppbyggandet av en förhandlande organisation

eller apparat förmedlar en tendens mot integration. Men samtidigt vill inte Flanders definiera bort en pådrivande rörelse bland medlemmarna[6].

2.6. Förnyat försvar för elitstyret

1977 publicerades Leif Lewins bok *Hur styrs facket*? som är huvudrapporten från det projekt Lewin lett om demokratin inom svensk fackföreningsrörelse. Förordet till boken inleds med frågan: "Styrs den svenska fackföreningsrörelsen av 'pampar' som inte är representativa för de vanliga medlemmarna, eller råder det en på det hela taget väl fungerande demokrati inom fackföreningsrörelsen?" (1977, s 5). Eller som han formulerar problemet[7] längre fram: "råder det ett fåtalsvälde inom svensk fackföreningsrörelse idag?" (1977, s 17).

Lewin räknar sig till en normativ forskningstradition. Problemställningen lyder då[8]:

"Hur bör demokratiska organisationer som den svenska fackföreningsrörelsen styras för att vi inte skall ha anledning att tala om fåtalsvälde?" (1977, s 17–18).

Lewin tar hjälp av "nyckelordet" allmänanda:

"Enligt min mening är det möjligt att undvika fåtalsvälde inom demokratiska organisationer, om samspelet mellan styrelse och medlemmar fungerar på ett sådant sätt att det utvecklar den enskildes allmänanda" (1977, s 35).

Lewin anknyter till John Stuart Mill. För Mill, säger Lewin, var massans politiska deltagande ej blott ett mål i sig. Deltagandet var medlet för ett "väldigt folkuppfostringsprogram". Genom deltagandet skulle folkets "vyer vidgas, deras ansvarskänsla breddas till att omfatta även andra än de närmast anhöriga, deras intellektuella liv lyftas upp på en högre nivå" (1977, s 37). Det är eliten eller ledarna som skall svara för att "fostra folkets breda lager till demokratiskt ansvarstagande" (1977, s 40). Ledarna skall, enligt denna demokratimodell, inte spegla massans åsikter eller vara deras bundna representanter[9]:

"Som jag ser det bör eliterna i stället ha en självständig opinionsbildande roll och i vissa fall vara skyldiga att gå emot den allmänna opinionen. Endast genom en ibland intensiv propaganda kan . . . den breda massan engageras politiskt och få sina vyer vidgade för det politiska systemet som helhet. Motiveringen för denna ståndpunkt är helt enkelt att jag antar, att allmänandan är mera utbredd hos styrelsen än bland folkets breda lager" (1977, s 40–41).

En facklig styrelse har ej blott en rättighet utan en skyldighet att i vissa fall gå emot medlemsopinionen. Det samspel som Lewin talar om mellan ledare och ledda benämner han den interaktiva demokratimodellen (1977, s 43).

Lewin menar, att modellen, för att den ska fungera, kräver aktiva medborgare eller, i fackföreningsrörelsens fall, medlemmar. Men begreppet facklig aktivitet

måste kvalificeras. Att bara säga sig vilja öka den fackliga aktiviteten, utan att bestämma dess innebörd är farligt:

"Ideologer har uppträtt, som förordat aktivitet med större eftertryck än demokratins teoretiker. I själva verket har dessa män varit folkstyrelsens fiender och deras aktivitetsfilosofi ett uttryck för en vitalism och antiintellektualism, som är främmande för en demokratisk åskådning" (1977, s 48).

Aktiviteten förutsätter kompetens. Och den måste omfatta samhället som helhet, inte blott "privatpolitiska fördelar" (1977, s 48). Lewin menar att man kan kalla det för "medborgardygd". Medlemmarna eller medborgarna bör ställa krav på sin ledning. Men först måste de fostras eller socialiseras. Det gäller att sammanväga enskilda krav så att de "bäst gagnar systemet som helhet" (1977, s 51).

Elitstyret tillser att beslut fattas som gagnar medlemmarna i stort. Utan en central, stark ledning kunde inte auktoritativ verkställighet erhållas. Eliter är därför oundvikliga, de måste accepteras. Med Lewins egna ord:

"Det jag hävdat är ju att eliter måste godtas även i demokratiska system, för endast genom dem kan man få till stånd en auktoritativ verkställighet . . . Utan en central ledning skulle fackföreningsrörelsen inte ha kunnat utverka de förbättrade levnadsvillkor för sina medlemmar, som industriarbetarna uppnått i vårt land" (1977, s 61).

Det är medlemmarna som är problemet, inte elitstyret. Medlemmarna måste uppfostras, bort från gruppegoism, till att se till helhetens bästa. Utan fostrade ledare skulle helhetens uppbyggnad och bestånd förryckas[10]. Denna fostran är "långsiktig och kan inte forceras" (1977, s 231). Solidariteten medlemmarna emellan växer inte "spontant från gräsrötterna" (1977, s 232). Den måste präntas in uppifrån av ledarna. Lewin varnar för "reaktionära strömningar" bland arbetarna, som det är ledarnas plikt att bekämpa. Ledarna är i allmänhet radikalare än medlemmarna:

"Det är alltså inte i första hand ledarnas handlande, som väcker bekymmer. Det är de passiva medlemmarna" (1977, s 240).

Ledarna tar ändå tillvara medlemmarnas intressen, utan att de artikuleras, i "hög grad" (1977, s 241).

Det klassfria samhället kan först införas, sedan ledarna förankrat idén om och det rättfärdiga i det bland de breda medlemsmassorna.

Lewins diskussion liknar i långa stycken Lipsets i *Den politiska människan.* Men Lewin är mera ohöljd i sitt förakt för vanliga medlemmar och "gräsrötter". Det verkar som om medlemmarna är det största problemet i en föregivet demokratisk organisation. De är ett potentiellt hot mot organisation och samverkan. Därför måste de uppfostras, eller, för att använda en annan terminologi, hållas tillbaka och kontrolleras. Med denna råa skräck för "massorna" anknyter Lewin till en tradition eller ett synsätt som varit förhärskande under efterkrigstiden bland många borgerliga teoretiker som skrivit om fackföreningarna.

2.7. Pluralism, integration och elitstyre

De oförsonliga konflikterna avtar; efterkrigstidens kaka är stor nog att delas av många; en rad intressen och intressenter uppträder på scenen i en reglerad kamp om detta livets goda. Mekanismer har byggts in för att skilda intressen ska kunna integreras i det föränderliga samhället. Fackföreningarna, företrädda av starka ledningar, är en av dessa intressenter i kakans delning. Så såg den tendens ut som författarna i detta kapitel, med olika angreppssätt, behandlade. Det handlade, dessutom, om en polemik (explicit utsagd av Dahrendorf och Parsons) och ett tillbakavisande av en marxistisk analys av det kapitalistiska samhället, där klasskampen och klassernas oförenliga intressen spelar en central roll. Mycken möda gick åt till att falsifiera denna analys, finna "fakta" som motsa den.

Som en röd tråd genom denna litteratur löper också elitstyrets fenomen. Olika ansatser försöker legitimera detta. Här går, tycker jag mig kunna märka, en rak linje från Lipsets *Den politiska människan* från 1956, till Lewins *Hur styrs facket*? från 1977. Lipsets intressanta försök att baka in både psykologiska och sociologiska faktorer i sin analys har i Lewins fall övergått till en direkt argumentation för elitstyret. Lewin skänker elitstyret sin legitimation.

Sammanfattningsvis kan man säga, att efterkrigstidens borgerliga teoretiker till en viss del fick belägg för sin integrationstes. Utvecklandet av samarbetsorgan var ett faktum. Däremot måste man slå fast, att integrationen är tidsbunden, avhängig av historiska och konjukturella bakgrundsfaktorer. Integrationen är inget evigt tillstånd.

Dessa teoretiker skummade på ytan. De underskattade ägandets betydelse. Fortfarande är de västliga välfärdssamhällena kapitalistiska klassamhällen. Det finns en i grunden strukturell skillnad mellan köpare och säljare av arbetskraft. Detta förhållande kan bara upphävas genom att kapitalismen avskaffas. Det privata ägandet av produktionsmedel förklarar i långa stycken hur dessa samhällen är uppbyggda och hur de fungerar. Parsons polemik mot Marx och talandet för faktorer som upphäver kapitalismen hänger därför en smula i luften. I grunden har ingenting förändrats. Bakom det framträdande mönstret av samverkan och integration är de kapitalistiska produktionsförhållandena inakta.

3. Moderna marxistiska ansatser

Det fanns, som jag visade, en utvecklad marxistisk diskussion tidigare om fackföreningarna. Under 1950-talet tog borgerliga teoretiker hand om analysen av fackföreningarna. Mot slutet av 1960-talet börjar en diskussion föras inom den tyska, kapital-logiska respektive franska, strukturalistiska "skolan". Marxismen upplever en renässans och börjar återta förlorade positioner.

3.1. Kapitallogik och strukturalism: byggande vidare på klassikerna

Den moderna marxistiska diskussionen har främst förts inom den tyska, kapitallogiska respektive den franska, strukturalistiska "skolan".[1] Christensen och Mortensen (1977) menar att de båda "skolorna" kompletterar varandra och att en sammanställning av de två "skolornas" ståndpunkter kan visa sig fruktbar. Därigenom, menar de båda författarna, kan man nå fram till en teoretisk helhetsuppfattning om fackföreningarna i det kapitalistiska samhället, som kan användas som en mer komplett ledtråd för konkret-historiska studier.[2]

3.2. Kapitallogik

Kapitallogikerna, som i sin analys utgår från Marx' *Grundrisse* (Grunddragen) (Marx 1977) och *Kapitalet* (Marx 1970, 1973), söker svar på frågan varför arbetarna organiserar sig i fackföreningar med hjälp av en analys av kapitalets rörelselagar. De försöker förstå fackföreningarnas existens med hjälp av en från kapitalets rörelselagar logisk eller härledd argumentation. Fackföreningarna ses som arbetarklassens ekonomiska klasskampsorganisationer.

"I *'Kapitalet'* är det inte människorna som är subjekt för förloppet, lika lite som det i det borgerliga samhällets reella historiska rörelsemönster är människor i olika relationer som utgör de suveräna subjekten. Det är i stället kapitalet som är det samhällsförhållande, som i ett sådant samhälle härskar ovanför huvudet på människorna, dvs som en yttre kraft, vilken realiseras genom människornas förmedling. Kapitalet som specifikt undersökningsobjekt, som substans och subjekt, har visserligen ytterst föränderliga former, men ett oföränderligt inre väsen" (Zeleny 1976, s 146).

Holt (1975) kopplar fackföreningarnas existens till kapitalackumulationen. En analys måste göras av hur kapitalackumulationen utvecklas och hur utvecklingen

i dess motsättningar slår igenom på arbetskraftens reproduktion och på formen för denna reproduktions organisering.

Kapitalets tendens att i sin praktiska rörelse förstöra den levande arbetskraften, det vill säga förstöra sig självt som kapital genom att förstöra grundvalen för sin existens, motverkas av arbetarnas kamp för ett pris vid försäljningen av sin arbetskraft och för en därtill svarande normal arbetsdag, som möjliggör ett normalt bevarande av deras vara, arbetskraften. Arbetarnas klasskamp är primärt ett moment i kapitalets rörelse och säkrar såtillvida dess existens. Klasskampen kan alltså inte undgå dilemmat, att den, som arbetarklassens kamp för bevarandet av arbetskraften, samtidigt kan ha en systembevarande funktion (Altvater m.fl 1976, s 97). Som individuella arbetskrafts-säljare kan arbetarna inte konkurrera med kapitalet. Därför bildar man fackföreningar. Fackföreningarna är kamporganisationer i den meningen att de företräder arbetarnas särintressen. Men de är inte kamporganisationer i en kapitalnegerande mening. I stället är fackföreningen en kamporganisation innanför det kapitalistiska produktionssättets ramar med syfte att "i distributionskonkurrensen med övriga revenykälleägare, jordägare och kapitalister, tillförsäkra arbetarklassen en så stor del av det nyproducerade värdet som möjligt. Denna motsägelsefullhet av både socialpartnerorganisation och kamporganisation är därför en produkt av dess inomkapitalistiska karaktär och därmed också av motsättningen inom det kapitalistiska produktionssättet" (Serin 1978).

Arbetarklassen utvecklar under kapitalismen ett revenykällemedvetande. Tillsammans med kapitalisten kommer arbetaren att omfatta ett gemensamt intresse av en fungerande ekonomi. Revenykällemedvetandet förutsätter, att arbetarna inte upplever sig som utsugna. Detta förklaras av kapitalismens mystifierande karaktär. Produktionsprocessen består både av en arbets- och en värdeförmeringsprocess. Men själva värdeförmeringen syns inte. Altvater m.fl (1976, s 77) talar om "de förvridna former, som den kapitalistiska produktionsprocessen själv frambringar i kapitalagenternas medvetande".

Arbetet som utsugnings- och värdeförmeringsprocess försvinner. Allt arbete uppfattas som betalt arbete. Arbetarnas lön uppfattas inte som en betalning för varan arbetskraft utan som betalning för utfört arbete. "Genom denna beslöjning av mervärdets ursprung genom löneformen försvinner därför alla spår av utsugningen av arbetskraft" (Serin 1978).

På marknadens nivå framträder kapitalförhållandet som ett förhållande mellan i grunden lika subjekt, även om det till sitt väsen är ett herraväldes- och utsugningsförhållande (Altvater m.fl 1976, s 136). Det ser ut som om det är arbetskraftens bytesvärde, "arbetets värde", som kapitalet köper. Men i själva verket är det arbetskraftens bruksvärde som köps, dvs användningen av arbetskraften och det under en tidsrymd som överskrider den för arbetarens reproduktion nödvändiga tiden. Arbetskraftens bruksvärde är självt det värdeskapande elementet, värdets substans (Holt 1975).[3]

Det reformistiska medvetandet blir naturligt för arbetarklassen i ett kapitalis-

tiskt samhälle. Den tyska "skolan" talar om en "socialpartnermedvetenhet". Försäljarna av arbetskraft blir måna om att se till att ekonomin går bra så att de kan få ut så mycket som möjligt. Socialpartnerrelationen konstruerar kapitallogikerna med hjälp av de resonemang Marx för i *Kapitalets tredje band* om revenyn (Marx 1973, s 721 ff, och 737 ff). På det kapitalistiska samhällets yta jämställer sig innehavaren av arbetskraft med innehavaren av jord, respektive kapital. Alla parter upplevs som nödvändiga för själva produktionsprocessen. Man erkänner varandras existens och för en politik som inte hotar övriga revenykälleägares existens.

Det reformistiska medvetandet bryts och ersätts av ett antikapitalistiskt medvetande i tider av ekonomisk kris. När lönerna inte ökar och arbetslöshet råder. Då bryter arbetarklassen med socialpartnertanken. Revolutionära organisations- och kampformer utvecklas. Den tyska "skolan" betonar den omedelbara, ekonomiska klasskampen.[4]

Staten ska varken förstås som ett rent politiskt verktyg eller som en från kapitalet skild institution, utan som en särskild form vid sidan av och utanför konkurrensen, som ett väsentligt moment i kapitalets samhälleliga reproduktionsprocess (Altvater m.fl 1976, s 132).

Enskilda kapitalisters handlande är ofta irrationellt sett ur totalkapitalets synpunkt, skriver Dencik (i Dencik-Lundvall 1974, s 10). Här kommer statens roll i det kapitalistiska samhället in. Staten är, som agent, inte underkastad de lagar som styr värdeförmeringsprocessen, i likhet med enskilda kapitalister. På så sätt är staten självständig. Den kan gripa in i kapitalackumulationsprocessen för att garantera och underlätta den utan att vara underkastad tvånget att ackumulera. Självständigheten är emellertid relativ. Statens karaktär bestäms av kapitalets utvecklingstendenser, på samma gång som staten är en beståndsdel i dessa utvecklingstendenser. Staten är således underkastad kapitalismens allmänna rörelselagar. Staten representerar totalkapitalet, dvs den härskande klassens intressen (1974, s 12).

Staten ingår, sammanfattningsvis, som ett logiskt begrepp i det kapitalistiska samhället. Staten som kapitallogiskt begrepp, dvs härledd ur kapitalismens egen inre logik, utgör en integrerad del i det kapitalistiska produktionssättet.

3.3. Strukturalism

Strukturalisterna ser samhället som en struktur uppbyggd av "nivåer" eller "instanser". Dessa kommer till uttryck genom en specifik bestämning: "basen" (dvs enheten av produktivkrafter och produktionsförhållanden) och "överbyggnaden" (som i sig består av två "nivåer" eller "instanser": den juridiskt-politiska, rätten och staten och ideologin, dvs olika religiösa, moraliska, juridiska, politiska osv ideologier) (Althusser 1976, s 114).

Ekonomin bestämmer, men i endast sista hand, historiens gång. Historien banar väg genom överbyggnadens, de lokala traditionernas och de internationella

förhållandenas formvärld. "Varken bittida eller sent slår 'den sista instansens' unika timme", som Althusser säger (1968, s 111–112).

I ett ganska sent arbete hävdar Balibar (1977) klasskampens primat. "Inget", säger Balibar (1977, s 178), "innanför det kapitalistiska samhällets historia undgår klasskampens bestämning". Klasskampen finns överallt. Den förs på flera nivåer: den politiska, den ekonomiska och den ideologiska.

Fackföreningarna är en effekt av ekonomins indelning av individerna i klasser. När arbetarnas placeras i samma situation, kommunicerar de och börjar organisera sig. Sådana formuleringar är mer inspirerade av Marx' politiska skrifter, t.ex det *Kommunistiska manifestet*, än av de ekonomiska skrifterna.

"En fackförening är en klassorganisation av lönearbetare, som säljer sin arbetskraft på en marknad. En fackförenings centrala uppgift är att tillvarata sina medlemmars intressen som säljare av arbetskraft", säger Sunesson (1974, s 86). En fackförening är en organiserad form för ekonomisk klasskamp, eller facklig kamp, den i viss mån defensiva kamp som beror av de sociala ekonomiska förhållandena.

Arbetarklassen utvecklar en spontan, facklig ideologi – ett tradeunionistiskt medvetande för att tala i Lenins termer (Sunesson 1974, s 101).

Den franska "skolan" framhåller de politiska och ideologiska strukturernas avgörande betydelse för en förklaring av reformismen. Poulantzas skriver: "Nu vet vi mycket väl från talrika texter av Marx, Engels och Lenin att arbetarklassens 'spontana' ideologi från början var anarko-syndikalistisk, och därefter tradeunionistisk och reformistisk: detta är inte annat än effekten av den borgerliga dominerande och småborgerliga ideologins ständiga herravälde över arbetarklassens ideologi" (1970, s 227).

De kapitalistiska produktionsförhållandena reproduceras. Arbetskraften reproduceras inte bara som en reproduktion av dess kvalifikation, utan även av dess underkastelse under den härskande ordningen. Dvs, en reproduktion av arbetarnas underkastelse under den förhärskande ideologin (Althusser 1976, s 113). En ideologi existerar genom en apparat och dess praktik eller praktiker. Ideologin svarar mot en praktik. Ideologier föds i klasskampen av de inbegripna klasserna, av deras existensvillkor, praktik, kamperfarenhet, osv (Althusser 1976, s 153).

Ideologier har en materiell existens. De handlar om något verkligt, eller människor kan med ideologins hjälp relatera sig till verkligheten. Ideologier är varken sanna eller falska. De fyller snarare en legitimerande eller bekräftande funktion för människorna. Ideologin måste på något sätt kunna styrkas genom erfarenheter av de av ideologin berörda för att de ska kunna tro på den (Sunesson 1974, s 112).

Sunesson talar om en spontan, facklig ideologi, som uppstår inom arbetarklassen under den dagliga kampen för bättre villkor i arbetet, och som uttrycks i bestämda organisationsformer för arbetarklassen, framförallt fackföreningarna. Kännetecknande för denna ideologi är att den stimulerar och legitimerar facklig kamp, dvs arbetarklassens kamp för sina intressen som arbetskraftsförsäljare i ett

system byggt på lönearbete. Denna ideologi innebär inte något incitament till politiskt organisationsarbete som tar sikte på en politisk strid om statsmakten. Den innebär heller inte en direkt uppmaning till avskaffandet av kapitalismen.

Även den franska "skolan" tar upp problemet med det kapitalistiska samhällets mystifierande tendenser. Man talar om en isoleringseffekt i den ekonomiska klasskampen. Isoleringstendenserna kan ses som en effekt av de juridiska och ideologiska strukturerna, som får produktionsagenterna att uppfatta sig som juridiska och ideologiska subjekt, som inte är belägna i klassförhållanden (Althusser-Balibar 1970, s 53). Isoleringstendenserna kan också ta sig uttryck i individuell eller gruppmässig konkurrens eller i en tendens till atomisering av den ekonomiska klasskampen (Poulantzas 1970, s 142).

Strukturalisterna framhåller att den politiska klasskampen, kampen om statsmakten, är den viktigaste. Den ekonomiska klasskampen, kampen i fackföreningarna, är begränsad i sina effekter, därför att den är en försvarskamp mot tendensen till förvärrande av den ekonomiska utsugningen, som är kapitalismens oundvikliga tendens. Den ekonomiska klasskampen är därför defensiv, medan den politiska är offensiv. "Proletariatet tar sikte på statsmakten (i den högre form av klasskamp som den politiska kampen utgör) inte för att etablera sig i den, men för att avskaffa den" (Balibar 1977, s 193).

Överbyggnaden har en relativ autonomi i förhållande till basen. Överbyggnaden återverkar på basen, säger Althusser (1976, s 115). Politiken har en autonom roll. Sunesson (1974, s 17) skriver: "Jag tänker mig politiken som ett område, som måste studeras som särskild nivå av verkligheten. Politiken ingriper i, ordnar och håller samman ett samhälle och dess materiella produktion. Utformningen av den politiska strukturen och dess organisation genom staten i ett visst samhälle är helt avhängig av den ekonomi, den produktion, som politiken skall hålla samman och ingripa i. Men politiken är därmed inte en direkt reflex av ekonomin. Politiska händelseförlopp låter sig inte förklaras främst genom en hänvisning till motsvarande ekonomiska händelseförlopp, utan bara genom förståelsen av den politiska strukturen som helhet, de politiska samhällsförhållandena och de klassförhållandenas politiska konsekvenser, samt de former, i vilka staten kommer att ingripa i olika syften och i olika samhällssektorer."

Staten har en relativ autonomi. Staten garanterar samhällsformationens sammanhållning genom att begränsa kampen inom produktionssättets gränser och genom att reproducera samhällsförhållandena. Poulantzas vänder sig mot den instrumentalistiska statsuppfattningen, som ser staten som den härskande klassens instrument. Han vänder sig också mot uppfattningen om staten som ett autonomt subjekt, stående över klasserna och kampen. Däremot ser Poulantzas staten som ett förhållande, som förtätningen av ett styrkeförhållande (1977, s 310).

Statsapparaternas viktigaste funktion är att bibehålla samhällsformernas enhet och sammanhållning genom att koncentrera och befästa klassherraväldet och på så sätt reproducera samhällsförhållandena, dvs klassförhållandena. Dels gör staten direkta ekonomiska (politiska) ingripanden. Dessutom fyller den en repres-

siv funktion. Men den tillser också att produktionsförhållandena reproduceras med hjälp av ideologin. Staten har alltid ingripit i ekonomin, men under monopolkapitalismen ingriper den på ett avgörande sätt för att täcka kapitalets utvidgade reproduktion som samhällsförhållande (1977, s 52–53).

3.4. En kommentar

Föregående sidor var ett försök till en kortfattad presentation av den kapitallogiska och den strukturalistiska "skolans" ståndpunkter. Det faller utanför den här avhandlingens syfte att utförligare diskutera och kritisera de båda "skolorna".[5]

Christensen och Mortensen eftersträvar en teoretisk helhetsuppfattning om fackföreningarna i det kapitalistiska samhället som skulle kunna användas som ledtråd för konkreta, historiska studier.

Den franska, respektive den tyska "skolans" bestämningar av den fackliga kampen är, isolerade från varandra, otillräckliga. Kapitallogikerna underskattar medan strukturalisterna överbetonar den politiska och ideologiska nivåns betydelse. Därför bör element från båda riktningarna medtas i analysen.

Detta låter sig sägas, men hur omsätter man det i praktiken? För mig består marxismen både av politiska och ekonomiska förklaringsansatser. Båda måste vara med i en analys av ett konkret fenomen. I en konkret, historisk studie bör man, så som jag ser det, söka både efter ekonomiska och politiska-ideologiska faktorer som påverkar och bestämmer den fackliga kampens utseende och natur. Men man måste dessutom komma ihåg, att olika länders och fackföreningsrörelsers historia skiljer sig åt. Unika eller specifika faktorer måste alltid finnas med i bilden. Arbetarklassens historiska erfarenheter skiljer sig åt från land till land. Fackföreningsrörelsen i olika kapitalistiska länder har nationella särdrag. Dessa skiljande bakgrundsfaktorer måste man ta fasta på när man genomför konkreta studier.

3.5. Nedslag i modern marxistisk litteratur: integrationstesen genomgående

Försäljningsaspekten eller synen på fackföreningen som bevakaren av arbetskraftsförsäljarens intressen dominerar i den moderna, marxistiska litteraturen. Vidare återkommer en diskussion om vilket medvetande som den fackliga praktiken uppmuntrar. Här finns en rad kritiska ansatser som kan ställas samman.

Fackföreningarnas inflytande är normalt sett begränsade till de villkor, under vilka människorna säljer sin arbetskraft, skriver Coates-Topham (1974, s 49). Fackföreningen knyts till det kapitalistiska samhällssystemet och dess praktik blir definitionsmässigt inomkapitalistisk. En fackförening är en organisation av ar-

betskraftsförsäljare och verkar inom ett kapital-lönearbetsförhållande. Som sådan är den fackliga verksamheten inskriven i det ständiga återskapandet av detta förhållande: den tillvaratar den ena underordnade partens intresse (Johansson m.fl. 1975).

Gramscis speglingstes återkommer. Som organisationer utmanar inte fackföreningarna det kapitalistiska klassamhället, de endast speglar det, säger Perry Andersson (i Clarke-Clements 1977, s 334). Fackföreningarna är inga hävstänger mot socialismen, de är genom sin natur bundna till kapitalismen. De kan förhandla inom systemet, men inte bryta ned det.

Zoll (1976, s 156) lämnar en liknande bestämning: "På grund av den inomkapitalistiska funktionen är fackföreningarna per definition inga revolutionära organisationer." Fackföreningarna rör sig, säger Zoll (1976, s 185), på det kapitalistiska samhällets yta. De förhandlar om lönen såsom priset på arbetskraften, men de förhandlar inte om lönearbetarens ställning, ty om denna kan man inte förhandla.

Fackföreningarna är, säger Gynnå-Mannheimer (1972, s 54), "det organiserade uttrycket för lönearbetsförhållandet och en organisatorisk bekräftelse på det kapitalistiska systemet."

En facklig praktik upprättas som får ideologiska konsekvenser. Själva det fackliga vardagsarbetet är, skriver Johansson m.fl. (1975), spontant, naturligt en ideologiproducerande praktik. Förhandlingar och samarbete fungerar och ger praktiska resultat. En facklig ideologi skapas och vidmakthålls som är präglad av återhållsamhet och en inriktning av kampen på arbetarklassens ekonomiska intressen (Arvidsson 1977).

En facklig praktik upprätthålls som helt och hållet rör sig inom systemets ramar. Definitionsmässigt, skriver Hyman (1971 b, s 199), har fackföreningen erhållit status i samhället. Arbetarnas relationer med arbetsgivarna har förbättrats. De förändringar som genomförts talar sitt tydliga språk i arbetarnas ögon. Man vet vad man har, men inte vad man får. Samhället verkar möjligt att gradvis förändra. Revolutionen förlorar sin dragningskraft.

Förhandlingsmaskineriet får en ritualisk prägel. Steget till att fackföreningen förvandlas till en s.k. business union ("affärsmässig" förening) är inte långt.

En snäv, facklig praktik verkar försvagande av klassmedvetandet[6] i arbetarklassen. Om fackföreningarna undlåter att driva frågan om arbetarkontroll i företagen, och ensidigt inriktar sig på att få inflytande över arbetsvillkoren, kommer de att bidra till att försvaga arbetarnas klassmedvetande (Clarke-Clements 1977, s 298).

Fackföreningar organiserar medlemmar på basis av yrke, arbetsplats eller grupp. Hyman (1975, s 42) menar att själva namnet fackförening implicerar sektionalism. Dvs, organiseringen bygger på en delning eller fraktionalisering av klassen.

I denna mening är inte fackföreningarna klassorganisationer[7], eftersom arbetarna förenar sig på grundval av snävare intressen och efter snävare principer.

I dagens kapitalistiska samhälle, menar Hyman, tänker de anställda mer i ter-

mer av arbetsplats och grupp än i klasstermer. Känslan av tillhörighet till en klass är inget man upplever i vardagen. Även om det är motsättningen mellan klasser som ligger i botten på alla industriella relationer, skyms denna motsättning av andra identifikationsmönster. De inblandade är medvetna om sin omedelbara arbetsmiljö, sina vardagliga erfarenheter och sina direkta relationer till andra människor. Sålunda känner sig män och kvinnor först och främst hemma i sin specifika yrkesgrupp, på sin speciella arbetsplats, som arbetare inom en speciell industri – mer än de känner att de hör till en viss klass. Deras intressen och lojaliteter riktar sig mot den närmaste omgivningen, och i många situationer är de mer upptagna av vad som skiljer än förenar olika grupper (Hyman 1975, s 42).

Clements, i *Trade unions under capitalism* (Fackföreningar under kapitalismen) (Clarke-Clements 1977, s 317) talar om ett fackligt medvetande på mikronivå. Medlemmarnas upplevelse av förtryck och lönearbete är förankrad i det enskilda företaget. Arbetarklassen får en bild av sin plats i den sociala strukturen, men bara på en sektionell nivå. Detta mikronivå-medvetande skiljer sig åt mellan olika fackföreningar, beroende på storlek, vilka yrkeskategorier de organiserar, etc. Vad som kännetecknar mikronivån är att den övervägande delen av frågor som fackföreningen driver, är lokaliserad till bestämda arbetsplatser (1977, s 319).

Finns det då inga möjligheter till ett brott? Om nu den vardagliga fackliga praktiken under den samtida kapitalismen främjar uppkomsten av ett fackligt medvetande bland de arbetande som är snävt inriktat mot den egna arbetsplatsen och situationen där?[8]

Mann utvecklar ett resonemang (i Clarke-Clements 1977, s 298 ff) om vad han kallar explosioner i medvetandet. Under strejker, menar Mann, sker en sådan medvetandeexplosion. Då bryter den enskilde arbetaren eller snarare kollektivet med det omgivande samhället.

I "normala" situationer upplever arbetaren sitt arbete som en främmande makt som styr över honom. Även om han inte är "klassmedveten" gillar han inte denna situation, utan försöker undkomma den. Hans klagande är "pragmatiskt" och kan förstås genom att man analyserar maktförhållandena inom industrin.

Men om balansen rubbas, som i strejksituationer, klarnar hans blick. Medvetandet genomgår en utveckling. Tillsammans med andra arbetare känner han en kollektiv styrka och solidaritet. På ett mycket konkret sätt får han ett exempel på hur det skulle kunna vara, om arbetarna tillsammans hade makten över produktionsmedlen.

Mann talar om, vad man kan kalla, exemplets makt. Strejker är viktiga därför att de visar på sprickorna i maktens murar. De avslöjar också alla falska myter om samförstånd och gemensamma intressen. Strejker verkar medvetandehöjande.

Hursomhelst, de spridda nedslagen i modern, marxistisk litteratur som berör, vad jag vill kalla, ämnet facklig kamp under kapitalismen slår fast denna kamps integration i det kapitalistiska samhällssystemet. Lenins m.fl. författares analyser och ställningstaganden replikeras. Kampen i fackföreningarna uttrycker kapitalis-

men och lönearbetet mer än den vänder sig mot dessa förhållanden och försöker avskaffa dem. Integrationen är den förhärskande tendensen och potentaliteten lyser med sin frånvaro.

3.6. Kritik av integrationstesen

Finns det någon grogrund för någon utvecklingsbarhet i den fackliga kampen? Finns det något skäl att anta, att den fackliga kampen någonsin kan verka systemsprängande? Bygger inte begreppet potentalitet på en idealistisk föreställning?

Integrationstesen är genomgående, har jag skrivit. Men det finns skäl att vara kritisk mot denna tes' ensidighet. Blotta existensen av fackföreningar pekar på ett motsatsförhållande mellan arbete och kapital i det kapitalistiska samhället. Fackföreningarna är det organiserade svaret på arbetarnas utsatthet i detta samhälle. De organiserar arbetarnas protest mot denna roll. Därför utgör fackföreningarna ett ständigt hot mot "kapitalets rätt" att köpa arbetskraft till det lägsta priset, att driva företag utan att behöva ta hänsyn till arbetarnas önskemål och synpunkter. Förenade utgör arbetarna en kraft, som kapitalet inte kommer förbi.

Fackföreningarna representerar, således, en reaktion mot den ekonomiska utsugningen av arbetarklassen. Vidare ställer de frågan om makten och kontrollen i företagen. Integrationen kan därför aldrig helt slå igenom. Motsättningen mellan köpare och säljare av arbetskraft är objektivt förankrad i det kapitalistiska samhällssystemet. Den går inte att helt integrera eller förhandla bort. Här finns en möjlighet till, en grogrund för en systemförändrande, facklig praktik. I vissa lägen, t.ex. när det är kris i det ekonomiska systemet, kan en facklig praktik uppstå som hotar det kapitalistiska systemets överlevnad. Integrationstesen kan i vissa stadier av kapitalismens utveckling vara tillämpbar. Men den får inte tillämpas a-historiskt, eller som en generellt tillämpbar modell eller prediktion över fackföreningars utveckling, oberoende av specifika omständigheter.

Så till frågan om det fackliga medvetandet och hur det skiljer sig från ett klassmedvetande. Lenins sätt att se på dessa fenomen verkar ha övertagits av många författare. Men klassmedvetande kan definieras på olika sätt. Begreppet kan ges en offensiv eller defensiv prägel. Fackföreningar och facklig kamp bygger på att ett, om än defensivt, klassmedvetande eller en klasskänsla finns hos arbetarna. Ett medvetande om gemensamma intressen.

I vardagliga, "fredliga" sammanhang överskrider inte detta medvetande det kapitalistiska samhället. I den meningen kanske man kan tala om det som ett borgerligt medvetande. Men i speciella situationer, framförallt vid strejker, får det kollektiva medvetandet en offensiv prägel. Människornas handlande blir ett potentiellt hot mot det etablerade samhället. Detta handlande eller denna kamp kan föras både inom och utom fackföreningarna.

Fackföreningar är, sammanfattningsvis, specifika klassorganisationer i ett

kapitalistiskt samhälle. De är inga (intresse-)organisationer vilka som helst; de kan bara förstås om man sätter dem i relation till omgivningen, klasstrukturen och staten.[9]

3.7. Inför fortsättningen: den dubbla rollen

I de tre första kapitlen har jag försökt närma mig en teoretisk förståelse av den fackliga kampen under kapitalismen. Vad är fackföreningar för slags organisationer? Vad har den fackliga kampen för betydelse? Hur långt kan integrationen gå? Finns det någon potentialitet i den fackliga kampen? Jag har, för att tala med Christensen och Mortensen (1977), sökt efter ledtrådar för att kunna genomföra konkreta, historiska studier.

Som jag tidigare skrev, uppstår fackföreningarna under kapitalismen. Fackföreningarna, arbetarklassens skapelser, är i första hand defensiva och reaktiva organisationer. De är knutna till lönearbetet och arbetarklassens reproduktion. Den vardagliga, fackliga praktiken utspelar sig innanför det kapitalistiska samhällets ramar, den går inte utöver dessa. I den moderna marxistiska litteraturen återkommer detta tema. Fackföreningar är inga revolutionära organisationer. De medverkar till att priset på arbetskraften inte sjunker för lågt. De är en del av, integrerade i, det kapitalistiska samhällssystemet. Den fackliga kampen bidrar till att arbete-kapital-förhållandet reetableras. Så ser bestämningen ut.

Det finns skäl att vara kritisk mot en a-historisk användning av denna integrationstes. I ett bestämt historiskt skede, jämför efterkrigstidens expansiva kapitalism, kan integrationen vara den förhärskande tendensen. Då var det, åtminstone på ytan, fred på arbetsmarknaden och fackföreningarna var intressenter i en framgångsrik kapitalism. Men denna integration är inte evig, utan tidsbestämd.

Fackföreningarnas blotta existens speglar ett klassamhälle. Den lokala, fackliga kampen representerar en reaktion mot utsugningen av arbetarklassen förutom att den ställer frågan om makt och kontroll i företagen. Integration och potentialitet behöver inte ställas mot varandra, snarare utgör de två aspekter i en helhet. Fackföreningarna spelar en dubbelroll i det kapitalistiska samhället. De är på samma gång en del av detta samhälle och står i ett objektivt motsatsförhållande till det. Det finns en möjlighet till en systemförändrande, facklig praktik. Impulser till en sådan kan komma både från verkligheten utanför organisationerna och genom medlemmarna själva.

Dubbelrollen kan slås fast som en objektiv realitet. Men fackföreningsrörelser i olika länder skiljer sig åt, betingelserna är olika från land till land.

I mitt fall handlar det om att konkret och historiskt studera den svenska fackföreningsrörelsen. I nästa kapitel går jag över till att precisera mitt undersökningsobjekt.

4. Lokal facklig verksamhet i Sverige

Mitt undersökningsobjekt är den fackliga verksamheten på lokal nivå inom svenska LO: hur denna verksamhet ser ut idag och hur den historiskt har förändrats. Ett historiskt angreppssätt måste, menar jag, anläggas på den lokala fackliga kampen och relationen mellan lokal fackförening och enskild medlem.

Det är i den lokala fackföreningshistorien man kan hitta den tidigare diskuterade spänningen mellan kamp i och mot det kapitalistiska systemet. Det är på denna nivå fackföreningens tidigare omtalade dubbelroll spelas.

Först kan det finnas skäl att säga något om avdelningens, dvs den lokala fackföreningens, position i den fackliga organisationsstrukturen. Det måste göras klart vilka uppgifter avdelningen har att utföra, samt vilken funktion den fyller inom LO. I en strävan att konkretisera undersökningsobjektet och skapa ett empiriskt underlag för teser, genomförde jag hösten 1977 en fallstudie av fem avdelningar inom olika förbund. Forskningsprojektet kommer att presenteras längre fram i det här kapitlet.

4.1. Tidigare forskning och studiet av avdelningsnivå

Vid en genomgång av den forskning[1] som bedrivits om svensk fackföreningsrörelse, kan man konstatera att den lokala nivån[2] är relativt förbisedd. Centrala exempel är Westerståhls (1946) avhandling, Lindblads (1960) undersökning av Kommunalarbetareförbundet eller Björklunds (1965) studie av typografernа. Forskningen har förlagts till förbunds- eller LO-nivå och avdelningsnivån har försummats. Ingen studie av den typ jag genomförde i mitt forskningsprojekt (Ekstrand 1978) har veterligen tidigare skett och med den uppläggningen. De studier som gjorts på lokal nivå är antingen tidsbegränsade eller behandlar en aspekt av verksamheten. Björklund (1976) studerar sågverksarbetare fram till 1914 i Västernorrland; Oscarsson (1963) studerar Metalls avd. 170 i Uddevalla under tidsperioden 1959—61; Eriksson (utan år) redovisar en studie av tre avdelningar inom Gruvindustriarbetareförbundet; Börjesons (1971) studie av Metalls avdelning 20 i Västerås sträcker sig fram till 1910.[3]

Min egen studie arbetar med ett längre historiskt perspektiv. Den försöker också vara bredare i ansatsen och inte enbart studera demokratiaspekten.

Hur ska då avdelningens, den lokala nivåns, ställning i svensk fackföreningsrörelse bestämmas? Forskningen på denna nivå är relativt försummad. Jag menar, att dessa två saker hör ihop. Den lokala nivån har tidigare "definierats bort".

Belägg för detta påstående får jag i den tidigare forskningen på området. Sunesson (1974, s 160) skriver, att de enheter som bygger upp Landsorganisationen i Sverige och därmed arbetarklassens fackliga rörelse är fackförbunden. Lindblad (1960, s 246–247) slår fast, att förhållandet mellan ett fackförbund och dess avdelningar inte får uppfattas så, att avdelningarna är de grundläggande enheterna som sluter sig samman och bildar förbundet (även om detta kan vara en riktig bild av organisationens tillblivelse). I stället bör förbundet betraktas som en enhetlig organisation som finner det lämpligt att verka lokalt genom underorganisationer, åt vilka vissa bestämda uppgifter överantvardas. Vid en konflikt mellan ett förbund och en avdelning framträder organisationens centraliserade natur. Förbundet kan förklara avdelningen upplöst och överta dess tillgångar, varefter det bildas en ny avdelning på platsen, med hjälp av de medlemmar som ställer sig lojala mot förbundet.

Även Hadenius (1976, s 7) markerar förbundens överhöghet genom att säga, att avdelningarna "måste i så gott som allt väsentligt följa de direktiv som respektive förbundsledning utfärdar". Förbunden bildades, fortsätter Hadenius, i det tidiga skede när den lokala aktiviteten ännu var sporadiskt utvecklad. Det fackliga organisations- och uppbyggnadsarbetet kom i stor utsträckning att initieras och ledas uppifrån förbundsnivån. De lokala föreningarna fick därför en svag ställning gentemot riksorganisationen (1976, s 124).

Westerståhl (1946, s 37) hävdar i sin avhandling att fackföreningsrörelsen i själva verket borde kallas en fackförbundsrörelse. Förbundsprincipens seger kom till uttryck i stadgarna för LO från 1898. Enligt dessa stadgar skulle Landsorganisationen bygga huvudsakligen på förbunden och endast de fackföreningar som inte hade något förbund att ansluta sig till eller vilkas förbund inte tillhörde Landsorganisationen, kunde vinna inträde genom lokala samorganisationers förmedling.

Bengtsson (1971, s 16) konstaterar att förbunden alltså blev "den sammanhållande kraften och de lokala organisationerna kom signifikativt också att betecknas avdelningar". Eriksson (utan år, s 2:30) talar om avdelningarna som "decentraliserade administrativa förvaltningsenheter som tillämpar och övervakar efterlevnaden av avtal och lagstiftning rörande arbetslivet".

Det här förhållandet har att göra med facklig och politisk ideologi. I den tidigare forskningen har man bestämt avdelningens ställning genom att hänvisa till detta.

Att betona den lokala kampen har inte varit svensk fackföreningsrörelses och socialdemokratis politik. En sådan nivåtyngdpunkt skulle strida mot det sätt att se på näringsliv och samhälle som LO och det socialdemokratiska partiet företräder. Det är ur denna synpunkt avdelningens position i det fackliga organisationsmönstret måste ses.

Korpi betecknar den här ideologin en klasskonfliktstrategi grundad på ekonomisk tillväxt (1978, s 99). Båda parterna vinner på att öka produktionen även om konflikten om dess fördelning står kvar. I enlighet med en sådan politik blir man

inte benägen att släppa till alltför stort, lokalt handlingsutrymme. Det kan hota den omnämnda strategin. I stället centraliserar man. All makt förläggs till överordnade, centrala organ.

Korpi sammanfattar utvecklingen: "Det faktiska avgörandet i viktigare frågor har alltmer kommit att centraliseras till LO, till förbundsstyrelserna och till de heltidsanställda fackliga funktionärerna. Fackförbunden inom LO har alltså mer och mer kommit att styras för medlemmarna snarare än av medlemmarna" (1978, s 264).

4.2. Ändå låter sig en avdelningsstudie försvaras

En studie av lokal avdelningsnivå låter sig ändå försvaras. Det är avdelningen som är basen i fackföreningsrörelsens organisationssystem. Det är avdelningen, den lokala fackföreningen som har till uppgift att organisera medlemmar, samt upprätthålla en relation till redan organiserade medlemmar (Karlbom 1955, s 202). Det är i dessa lokalavdelningar som den enskilde löntagaren främst utövar sin verksamhet, begär och får förhandlingshjälp, kritiserar träffade löneavtal och ställer krav för kommande avtal, deltar i konferenser och studier, erhåller informationer om lönepolitik, m.m. För den enskilde löntagaren måste just hans eller hennes möjligheter att genom organisationens mellankomst vinna rättelse i speciella beslut från företagsledningens sida ofta ge den främsta personliga erfarenheten av det fackliga arbetets innebörd (Holmberg 1969, s 60).

1974 fanns det 1 897 avdelningar inom LO med i genomsnitt 982 medlemmar (Hadenius 1976, s 161). Så här har avdelningens uppgifter en gång angivits i LO:s s.k. normalstadgar[4]: "Avdelningen har till uppgift att verka för anslutning till förbundet och inbördes sammanhållning mellan medlemmarna, att verkställa de uppdrag och beslut som av förbundsstyrelsen meddelas, samt att i enlighet med dessa stadgar tillvarata medlemmarnas intressen gentemot deras arbetsgivare. Till fullföljandet av dessa sina uppgifter har avdelning att utföra agitations- och organisationsarbete, att bilda och uppehålla yrkesklubbar, verkstadsklubbar och grupporganisationer . . . handlägga frågor om inträde, utträde eller uteslutning . . . biträda medlemmarna vid förhandlingar och uppgörelser rörande arbets- och lönevillkor" (*Fackföreningsrörelsen och näringslivet* 1941, s 254–255).

Så ser den formella bilden ut. Så definieras avdelningens uppgifter.

Det är avdelningen och dess underorganisationer – sektioner och klubbar[5] – som ansvarar för att en relation till medlemmarna upprätthålls, och att kampen mot arbetsgivare förs. Hur ser denna lokala, fackliga praktik ut i verkligheten? Hur fungerar olika lokala fackföreningar?[6] Syftet med den här avhandlingen är att beskriva bakomliggande, historiska förändringar till dagens lokala, fackliga praktik, samt ge en bild av denna.[7]

4.3. *Femöringen och människan*: ett forskningsprojekt om fem lokalavdelningar

Den här avhandlingen bygger till stor del på en fallstudie av fem avdelningar hämtade från fem olika förbund, i Norduppland och Gästrikland. Den empiriska delen av projektet – intervjuer med fackliga företrädare – gjordes hösten 1977. Studier genomfördes också av arkiverat material – styrelse- och mötesprotokoll, verksamhetsberättelser samt krönikor och jubileumsskrifter.[8]

Studien hade en problemställande och diskuterande karaktär snarare än att vara direkt tesprövande.[9]

Avdelningarna i studie var *Handelsanställdas Förbunds avd. 19 Gävle, Kommunalarbetareförbundets avd. 5 Gävle, Transportarbetareförbundets avd. 11 Gävle, Metallindustriarbetareförbundets avd. 135 Sandviken,* samt *Pappersindustriarbetareförbundets avd. 2 Skutskär.*

Handels avd. 19 bildades 1912 och blev storavdelning 1962. Avdelningen hade hösten 1977 ca 4 200 medlemmar, varav 3 200 är kvinnor.[10] Avdelningen organiserar medlemmar främst på de stora varuhusen i Gävle, Domus och Tempo-EPA. Men även på lagercentraler, i kiosker, skrotfirmor, järnhandlare, etc.

Kommunals avd. 5 blev storavdelning 1962. Avdelningen hade hösten 1977 ca 6 200 medlemmar, varav majoriteten är kvinnor. Avdelningen organiserar landstingsanställda, dvs på arbetsplatser som landstinget är huvudman för: sjukhus, omsorgssidan, etc. Största personalkategori är sjukvårdsbiträden, därefter undersköterskor, vaktmästare, ambulanspersonal och andra.

Transports avd. 11 bildades 1886 av stuveriarbetare och blev storavdelning 1961. Avdelningen hade hösten 1977 ca 1 300 medlemmar, varav 10 % kvinnor. Hamnen i Gävle är den största arbetsplatsen, därefter kommer några åkeriföretag. Avdelningen organiserar även medlemmar på bensinstationerna, oljedepåer, inom taxi, buss, även väktare, tidningsbud, etc.

Metalls avd. 135 bildades 1906. Avdelningen hade hösten 1977 ca 8 000 medlemmar, varav mellan 800 och 900 kvinnor. Avdelningen organiserar medlemmar inom järn- och stålindustrin på huvudsakligen ett företag – Sandvikens Jernverk, ett Kinnevikägt företag, dvs Stenbeck-Klingspor.

Pappers avd. 2 bildades 1900. Avdelningen hade hösten 1977 ca 1 200 medlemmar, varav ca 10 % är kvinnor. Medlemmar organiseras endast på en arbetsplats: Skutskärsverken, ett Stora Kopparberg-ägt företag.

Det fanns olika skäl för val av förbund.

En avdelning från Handels medtogs eftersom det förbundet kanske gått längst i sina strävanden att skapa en rationell organisationsstruktur. Kommunalavdelningen motiverades med tanke på andelen kvinnor samt förbundets medlemsmässigt starka expansion de senaste decennierna. Pappers medtogs, eftersom det förbundet kanske har det enklaste organisationsmönstret – en avdelning per arbetsplats. Metallavdelningen inkluderades, för att få med ett "tungt" varuproducerande förbund, dessutom för att avd. 135 är en "gammal" avdelning med anor i det

gamla brukssamhället och för att den än idag organiserar efter i stort sett samma principer och på de arbetsplatser som tidigare fallit under avdelningen. Den har fackliga traditioner att falla tillbaka på. Transport medtogs genom sin sammansatta medlemskår[11], samt genom att stuveriarbetarna med sina starka fackliga traditioner bildar en sektion i avdelningen.

Vad jag försökte göra i mitt urval, var att konkretisera och tydliggöra olika betingelser för lokal, facklig kamp samt för relationen mellan lokal fackförening och enskild medlem. Jag utgick från att olika "yttre" villkor slår igenom i verksamheten och skiljer fackföreningars sätt åt att fungera.

4.4. Varför blir man medlem?

I litteraturen om svenska intresseorganisationer eller folkrörelser återkommer ofta frågan om varför man blir medlem i en frivilligorganisation, t.ex. en fackförening. Smith (1971, s 26) frågar varför man går in i en organisation och betalar en inte obetydlig medlemsavgift. Varför har de svenska arbetsmarknadsorganisationerna blivit så stora och starka? Öhngren (1974, s 191) ställer frågan om varför vissa personer går in i folkrörelserna och varför andra står utanför. Vilken funktion har folkrörelserna och på vilket sätt påverkar denna funktion individernas anslutning? Fredriksson och Gunnmo (1974, s 14) är inne på samma linje som Öhngren, men menar att det många gånger kan vara svårt för den enskilde medlemmen att uppfatta vad organisationen gör för honom. Det är naturligt, skriver de båda författarna, om den enskilde medlemmen frågar sig vad han har för nytta av att vara med i fackföreningen.

Den sista frågan har ställts i två stora undersökningar med ungefär tio års mellanrum. I en relativt färsk LO-undersökning, ledd av statsvetaren Leif Lewin, ställdes frågan: "Folk är med i fackföreningen av olika skäl? Vilket skulle du säga är det viktigaste skälet till att du själv gick med?" Inte mindre än 45 % uppgav, att de hade nytta av att vara med i facket. 27 % tyckte att man skulle vara solidarisk med arbetarrörelsen. Medan 18 % kände sig tvingade att gå med i facket och 18 % gick med för att de flesta andra är med (1977, s 142).

Björklund (1965) fick vid sin undersökning av Typografförbundet på 1960-talet följande resultat: 56 % uppgav att det är självklart att alla arbetare ska hålla ihop och vara med i en fackförening. 31 % uppgav att man har stor nytta av att vara med i en organisation som är stark och bevakar ens intressen. 10 % uppgav att det är svårt att stå utanför organisationen, eftersom alla andra är med (1965, s 403).

Lewins och Björklunds undersökningar kan inte jämföras. Björklund studerade typograferna, som alltid har haft en hög facklig medvetenhet, medan Lewins objekt var hela LO-kollektivet. Det finns, i vilket fall som helst, skäl att vara kritisk mot sådana här survey-undersökningar. Data blir teori- och historielösa, svarsalternativen är bundna. Organisationsstrukturen betraktas som given.

Nytto-motivet anges, som vi ser hos Lewin, som det viktigaste för medlemskap. Lewin gör inget försök att problematisera detta, eller han har ingen teori om varför det är så.

4.5. Konsekvenser för insatser i organisationen?

Vad får olika motiv för konsekvenser för ens insatser i organisationen? Johansson (1974) har försökt reda ut det teoretiskt, genom att utgår från olika, tänkbara motiv. Ett motiv för medlemskap kan vara, att man vill uppnå vissa kollektiva ekonomiska eller andra fördelar. Det gör man genom att ansluta sig till en fackförening, t.ex. Men i en renodlad intresseorganisation av typen fackförening, gäller regeln att ju större organisationen är, desto mindre betyder den enskilde medlemmens insats för uppnåendet av målen.

Den renodlade intresseorganisationen befrämjar inte i första hand medlemsaktiviteten. Och sannolikheten är liten, att den enskilde medlemmens engagemang går utöver att betala medlemsavgiften.

Andra motiv kan vara, att man förväntar sig att organisationen verkar för ett ideellt mål, t.ex. ett annat samhällssystem.

Det finns även karriäristiska motiv: man vill nå en position inom organisationen, eller få ett bra arbete med hjälp av medlemskapet.

En fjärde typ av motiv riktar sig mot den interna verksamheten i sig: "Ett engagemang i en organisation kan bl.a. bygga på en förväntan om gemenskap, solidaritet och glädje" (Johansson 1974).

Johansson, liksom andra författare (se ovan), individualiserar problematiken med den enskilde medlemmens relation till den organisation han tillhör. Johansson utgår från den enskilde människans förväntningar och önskningar. Men hur uppstår och vidmakthålls dessa? Förmodligen är det så, att en organisations utveckling och ändrade karaktär kan förstärka ett motiv på bekostnad av ett annat. Relationen mellan organisationen och enskild medlem måste därför diskuteras mera i termer av historia och förändring.

4.6. Vem är enskild medlem?

Kan medlemskretsen kategoriseras? Gruppen för samhällsstudier, knuten till socialdemokratiska partiet, har i en stor undersökning av Kommunalarbetareförbundet försökt sig på en kategorisering av förbundets medlemmar. Så här beskrivs resultatet:

"Analysen pekar otvetydigt på förekomsten av en facklig kärna: medlemmar med en stabil arbetarklassbakgrund, ett högt mått av politisk och facklig medvetenhet, och betydande facklig erfarenhet och kunskap. Kring denna kärna låter sig förbundet beskrivas som

en samling av åtta koncentriska cirklar – och fem delvis överlappande cirklar för styrelsemedlemmar – med ett allt mindre mått av de egenskaper som utmärker kärnan . . . De kritiska svaren i denna undersökning finns samlade till medlemskärens kärna. Det är de aktiva, de fackligt skolade och medvetna som luftar sin kritiska hållning i flera avseenden . . . Ju längre bort vi kommer från de aktivas led, ju mer tystnar kritiken, ja alla åsikter . . . Detta är de i dubbel mening tysta i landet. Speglar denna undersökning några problem, så är det här. Det är de passiva och liknöjda som utgör bekymret. Inte de kritiska" (*En studie av medlemmar* . . . utan år, Rapport 1, s 5:3).

4.7. Medlemmar stående utanför verksamheten

Förklaringen är delvis betingad av förbundets specifika medlems- och arbetsplatsstruktur. Det handlar om kvinnor, belastade av den traditionella kvinnorollen; arbetsplatserna är hierarkiskt ordnade; det är fråga om okvalificerade, hårda arbeten, etc. Men en iakttagelse som säkerligen är generaliserbar till andra förbund handlar om att fackföreningen aldrig blir en del av vardagstillvaron eller samhällssynen. Man går inte på möten, deltar inte i kurser och läser sällan eller aldrig förbundets tryckta material eller tidning. Det är denna breda kategori av medlemmar, betalande sin medlemsavgift men för övrigt passiva och stående utanför verksamheten, som jag åsyftar med termen enskild medlem.

Bilden riskerar att bli statisk och låst. Hur förklara alla dessa utanförstående? Hur komma bakom den här typen av kategorisering?

För att komma vidare måste man konkret undersöka och bestämma relationen mellan lokal fackförening och enskild medlem genom intensivare studier av enskilda fackföreningar.

Ett antagande jag ställer upp är att den enskilde medlemmens inställning till facklig verksamhet och sin fackförening är i sista hand avgörande för om han eller hon blir aktiv eller inte. Denna inställning skapas och vidmakthålls genom en rad faktorer. Medlemmen får en bild av den fackliga verksamheten. Inställningen inarbetas dels genom den fackliga, vardagliga praktiken – medlemmar ser hur verksamheten bedrivs, samt vilka resultat som uppnås – dels genom medvetna ansträngningar från organisationens sida att påverka den enskilde medlemmens inställning. Hit hör också organisationens allmänna utveckling, organisationsformernas omvandling, etc.[12]

Utomorganisatoriska eller "yttre" förhållanden finns också med i sammanhanget. Med sådana avses bl.a. avstånd till arbetsplats eller fackföreningslokal, betungande och tröttande arbete, arbetsplatsens utformning, arbetstider, förhållanden utanför arbetet, etc. Det är fråga om hinder eller villkor för medlemsaktivitet som varje lokal fackförening ställs inför och som den också kan påverka.

Man kan också tala om en uppmuntrad aktivitet, som inte i sig innebär att den enskilde medlemmen ändrat sin inställning till facklig verksamhet. Medlemmen t.ex. "sitter av" ett fackföreningsmöte.

I min egen ansats (se kap. 7) försöker jag knyta ihop sådana här faktorer i varje

enskild fackförenings fall, och därigenom konkret studera relationen mellan en fackförening och dess medlemmar.

4.8. Hur skall utformningen av och förändringar i lokal facklig verksamhet förklaras? En strukturell organisationsteori

Inom organisationsteorin används ofta den rationalistiska förklaringsansatsen i sådana här fall. Den förklarar organisatorisk uppbyggnad och förändring i termer av aktörernas mål, planer och ambitioner. Organisationernas handlande ses som en funktion av mål, som uppställts av någon individ eller grupp av individer (Abrahamsson 1975, s 87). Organisationen ses som ett instrument, dvs ett rationellt konstruerat medel för att realisera explicita mål. Organisationsstrukturen betraktas som ett verktyg, förändringar i organisationsstrukturen som medel att förbättra effektiviteten (1975, s 78—79). Vilken uppbyggnad organisationen får och hur relationerna mellan dess olika delar ser ut, bestäms av de "ritningar" som organisationens "arkitekt" dragit upp (1975, s 110). Den rationalistiska teorin fäster anmärkningsvärt liten uppmärksamhet på de faktorer som begränsar utrymmet för rationella val och planer. Det är nödvändigt att inse, att det rationella handlandet är begränsat av vissa ramar eller villkor som anger det utrymme inom vilket handlandet kan ske, och som skapar betingelserna för handlandet (1975, s 120).

Problemet med det här rationalistiska perspektivet på organisationer är att deras omgivning eller "yttre" krafter nedtonas. Förklaringarna förläggs inom organisationen och vad som händer där. Detta har också lett till att organisationssociologer efterlyst ett medtagande av omgivningsfaktorer i analysen av organisatorisk förändring (bl.a. Blau och Scott 1963, s 9, Eldridge-Crombie 1974, s 71 f, Silverman 1960, s 134, Stinchcombe i March 1965, s 142, Etzioni 1973, s 11, Argyris 1971, s 100 f m.fl.).

Teorier om organisationer förutsätter bestämda antaganden om samhället. Anspråken på en generell organisationsteori har följt av att man anlagt en pluralistisk syn på samhället.[13] I detta pluralistiska perspektiv urskiljs många intressegrupper i samhället. Dessa verkar för samma mål – det "gemensamma bästa" – genom att konkurrera med varandra på organisationsnivån. Organisationerna kan vara av mångahanda slag: idrottsföreningar, byalag, företag, fackföreningar och politiska partier. Mellan dessa sker ett ständigt pågående utbyte och förhandlande enligt vissa, av alla omfattade spelregler. Utvecklandet av en alternativ organisationsteori förutsätter att detta perspektiv på samhället överges.

Den kritik som kan riktas mot Abrahamsson är att han med bibehållet perspektiv på samhället försöker förbättra eller komplettera den s.k. rationalistiska organisationsteorin. Han gör också anspråk på att utveckla en generell organisationsteori.[14]

Abrahamsson är kritisk mot det rationalistiska perspektivets underbetonande

av omgivningsfaktorer. Men han sitter fast i det pluralistiska samhällsperspektivet, när han isolerat försöker föra in sådana faktorer. Dessa faktorer eller betingelser lyfts bort från det teoretiska sammanhang där de rätteligen hör hemma, som när Abrahamsson (1975, s 120) gillande refererar till Lennart Berntsson. Det blir, kan man säga, vetenskapsteoretiskt felaktigt eller ett brott från Abrahamssons sida, att "ta" dessa betingelser eller faktorer från Berntsson utan att ange dennes förankring i en marxistisk samhällsteori. Denna teori markerar motsättningen mellan olika klasser, och hur olika organisationer representerar dessa kämpande klasser.

Det alternativa perspektivet eller den strukturella organisationsteorin tar alltså sin avstamp i den marxistiska samhällsteorin. Berntsson (1974, s 9) formulerar i sin bok *Politiska partier och sociala klasser* den viktiga frågan (som också kan tillämpas på fackföreningar):

"Kan ett partis beteende förklaras i primärt subjektiva kategorier, i termer av partiets egna mål, motiv eller strategier, eller måste agerandet i stället analyseras i objektiva kategorier, med hänvisning till klassförhållanden och samhällsstruktur?"

Marxismen studerar objektiva förhållanden, menar Berntsson. Ska man studera organisatoriskt beteende och förändring måste man utgå från dessa förhållanden. Och inte enbart från vad aktören själv säger, eller hur denne tolkar en viss utveckling:[15]

"Ett perspektiv i vilket aktören ... framställs som ett suveränt beslutande subjekt, vars beteende uteslutande eller huvudsakligen förklaras i termer av aktörens målsättningar, är som Poulantzas övertygande visat oförenligt med marxismen" (1974, s 32).

Berntsson varnar dock för att man kan hamna i strukturell determinism. Dvs, allt handlande förklaras av faktorer som ligger utanför den handlande. Han menar att man inte får hamna i ett synsätt som säger att det är strukturerna som skapar historien (1974, s 33 f). Det finns ett handlingsutrymme för alla organisationer, men aktörernas handlingsmöjligheter, antalet möjliga handlingsalternativ är underordnat och inringat av yttre, objektiva förhållanden.

Berntsson tar det första steget mot en strukturell organisationsteori. Vad det gäller, i mitt fall, är att utveckla referensramar för att kunna beskriva relationen mellan en lokal fackförening och dess omgivning utöver den gängse organisationsteorins område. I avsnitten nedan kommer jag att anknyta till två danska arbetarrörelseforskares – Erik Christensen och Helge Tetzschner – försök att utveckla sådana referensramar, innanför vilka lokala fackliga praktiker kan förstås och förklaras.

4.9. Stat, fackförening och institutionalisering

Tetzschners ambition är att förena en interorganisatorisk analys med marxistisk makroteori. Tetzschner, som anknyter till Berntssons resonemang[16], är intresse-

rad av att förstå förändringar på organisationsfältet och vad som förklarar dessa. Tetzschner arbetar, liksom Christensen, med och utgår från en marxistisk referensram. Enligt denna utgör de ekonomiska förhållandena basen. Ur analysen av dessa kan man förklara klassers uppkomst, sammansättning och förändring. Fackföreningarna representerar arbetarklassen eller fraktioner i denna. Förändringar i klassens sammansättning leder till organisatoriska förändringar. Fackföreningsrörelsen, säger Tetzschner (i Olsen-Tetzschner 1978, s 35), består av klassorganisationer, som måste följa sin egen klasslogik. Denna gör organisationerna ansvariga inför den klass eller klassfraktion ur vilken den fackliga organisationen rekryterar sina medlemmar.[17]

Andra faktorer i analysen är klasskampen och staten. Den statliga interventionen ökar allteftersom det kapitalistiska samhället utvecklas. Staten griper in på fler och fler områden. Fackföreningsrörelsen har också ett intresse i staten, eftersom dess åtgärder berör arbetarklassens reproduktion. Staten, å sin sida, tvingas gå in och reglera klasskampen för att kunna tillvarata det totala samhällets intresse. Så ser referensramen allmänt ut.

Nyckeltermen för en förståelse är enligt Tetzschner institutionalisering. Den refererar till de processer genom vilka en organisatorisk apparat blir accepterad av och till en viss grad integrerad med andra organisatorer. Termen refererar till interorganisatoriska relationer, där (klass-) organisationer accepteras av motsatta (klass-) organisationer eller statliga institutioner och gradvis bygger upp ett samarbete med dessa motparter, framförallt ett samarbete om hur de inbördes relationerna ska utformas (Olsen-Tetzschner 1978, s 100).

Institutionaliseringen förmedlas av inre, organisatoriska processer – centralisering och byråkratisering – som förändrar organisationsstrukturen.

Fackföreningarna självständiggörs gentemot medlemmarna. Organisationen dras in i ett samspel med andra organisationer och får sin verksamhet reglerad genom avtal och lagar. Självständiggörelsen är relativ. Helt kan organisationen aldrig avlägsna sig från medlemmarna.

Institutionalisering, säger Tetzschner, är en empirisk generalisering, ett beskrivande begrepp. Vad det sålunda handlar om är att organisationerna inte längre uteslutande har makt i kraft av medlemmarna och deras aktiviteter. Det är inte medlemmarna och deras aktivitet som är det enda avgörande för organisationernas styrka. Genom det fackrättsliga systemet får organisationerna en juridisk bas både i förhållande till medlemmarna och arbetsgivarna.

Fortfarande är intressetillvaratagandet åt medlemmarna fackföreningsrörelsens viktigaste uppgift, men formerna för detta intressetillvaratagande har ändrat sig, menar Tetzschner.

Han talar om en institutionaliserad klasskamp (1978, s 82). Han är medveten om att det är riskabelt att sätta likhetstecken mellan fackföreningsrörelsens och klassens handlingar, dess kamp eller praktik. Men samtidigt vill han inte, vilket jag tycker är en poäng, dra skarpa gränser mellan de olika "fälten", klasskamps- och organisationsfältet, eftersom det är nära relationer mellan de två formerna av

praktik. Organisationen måste alltid försöka leva upp till sin fundamentala uppgift: att representera klassen eller den klassfraktion ur vilken organisationen rekryterar sina medlemmar. Annars försvinner organisationens existensberättigande eller i sista hand själva organisationen.[18] Därför hör de former för kamp och samarbete som fackföreningsrörelsen ingår i till klasskampen och utspelas som institutionaliserad klasskamp.

Själv vill jag absolut inte sätta likhetstecken mellan organisationens och klassens handlingar. Men däremot tror jag, som Tetzschner, att kampen i och utanför fackföreningarna är beroende av varandra. Klasskampen stannar inte utanför förhandlingsrummet. Den gör heller inte halt framför fackföreningens expeditionsdörr. Med andra ord: den ena formen för kamp ger återverkningar i den andra.

4.10. Lokala fackföreningar och deras omgivning

I ett annat arbete säger Tetzschner (1977) att han arbetar med ett analytiskt angreppssätt som i korthet går ut på att förhållanden utanför en organisation förklarar dess uppbyggnad och funktionssätt.

Vad betyder det mer konkret? Hur anlägger man ett sådant angreppssätt vid studiet av lokala fackföreningar?

Tetzschner som studerat nio lokalavdelningar inom danska Specialindustriarbejderforbundet, har där arbetat med detta angreppssätt. Han säger: "lokalavdelningarna är organisationer, som är avhängiga sin omgivning" (1977, s 71).

Erik Christensen (1976) har genomfört en studie av fyra lokala fackföreningar i Danmark. Han betecknar sin undersökning en bred organisationssociologisk undersökning av fyra lokala fackföreningar, sett ur ett lokalsamhälleligt perspektiv. Fackföreningarnas struktur och utveckling (medlems- och arbetsplatsstruktur) ses i relation till tre lokalsamhällens ekonomiska struktur:

> "Generellt sett är syftet att leverera några ansatser till en historisk-materialistisk referensram vid studiet av lokala fackföreningar, innanför vilken en närmare förklaring av en fackförenings sätt att handla och fungera kan ges" (1976, s 20).

Nyckeltermen är "omgivning". En lokal fackförening är formad av sin omgivning,[19] samtidigt som den påverkar och omformar denna (1976, s 21). Vad det handlar om är de materiella och andra villkoren för facklig verksamhet. Vilka arbetsplatser där avdelning organiserar medlemmar; vilken typ av arbetsgivare det är fråga om; yrkeskategorier; ortstyp; fackliga traditioner, etc.[20]

Fackföreningar fungerar olika, säger Christensen, allt efter vilka grupper av arbetare de omfattar, vilka arbetsplatser medlemmarna arbetar på, vilken del av landet de är lokaliserade till, om det finns fackliga och politiska traditioner, osv. Dessa olika sätt att fungera på måste undersökas empiriskt. Men, som Christensen också understryker, de inomorganisatoriska förhållandena kan endast förstås om man sätter dessa i relation till en bestämd omgivning samt anlägger ett historiskt perspektiv.

4.11. Slutsats

Hos Tetzschner finns, som hos Berntsson, varningen för strukturell determinism. I arbetet från 1978 försöker han övervinna eller upphäva klyftan mellan struktur och handling, genom att använda Marx' praxisbegrepp. Praxisbegreppet implicerar att aktörerna i fackföreningsrörelsen har möjlighet att skapa organisationsformer – innanför de grundläggande ramar som samhällsstrukturen sätter – som gör att fackföreningen blir ett bättre verktyg för arbetarklassen (1978, s 89–90). Aktörerna är inte bundna till händer och fötter. Det finns möjligheter att välja.[21]

Tetzschner är snubblande nära att falla i voluntarismens grop, men jag tror ändå hans anmärkning är viktig. Christensens (1976) ansats drabbas ibland av den strukturella determinismens slagsidor. Det är därför nödvändigt att mäta ut handlingsutrymmen och möjliga slagfält. Vi är inte omständigheternas fångar. Det finns alternativa handlingsmöjligheter.

Hursomhelst, Tetzschner[22] och Christensen utvecklar referensramar för studiet av lokala fackföreningar. Poängen med deras ansats är att de tydligt förenar en teori om samhället och dess motsättningar med en organisationsteori. Den ena föregår den andra. En teori om facklig kamp föregås av en teori om det kapitalistiska samhället. Både samhällets och de fackliga organisationernas karaktär bestäms explicit.

Innanför denna ram kan relationen mellan en lokal fackförening och dess omgivning analyseras. "Omgivning" blir inte, som hos de borgerliga organisationsteoretikerna, något abstrakt och ogripbart. Organisationsexterna betingelser blir inte bara något som man löst bakar in i sin teori. Med hjälp av den strukturella[23] ansatsen kan samband upprättas och förståelse erövras. Därför väljer jag att arbeta med denna ansats.

4.12. Min tes: den lokala fackföreningens självständiggörelse

Tesen handlar om hur utvecklingen inom svensk fackföreningsrörelse gått mot den lokala fackföreningens självständiggörande gentemot medlemmarna, dvs fackföreningarna är inte lika medlemsberoende som tidigare. Den lokala, fackliga praktiken står inte och faller med medlemmarnas aktivitet. Fackföreningen får legitimitet genom avtal och samarbete med arbetsgivaren och lagar som reglerar den fackliga verksamheten.

Självständiggörelsen är en komplex process över längre tid. Jag använder termen som en sammanfattningsterm. I de tre följande kapitlen ska jag historiskt beskriva utvecklingen inom svensk fackföreningsrörelse på lokal nivå och försöka koppla den till den skisserade problematiken. Vad jag ska visa på är förändringar i organisationsformer och verksamhet som bidrar till denna självständiggörelse. Processen är besvärlig att avgränsa, men jag har valt tre historiska perioder för att det ska bli tydligt: tiden för bildandet av fackföreningar i Sverige, storavdelnings-

bildandet efter det andra världskriget och 1970-talets lokala, fackliga praktik.[24]

Valet av historiska perioder anknyter också till den teoretiska diskussion jag fört i de tre första kapitlen. Utvecklingen i dessa perioder anknyter till tidigare diskussioner om fackföreningars dubbla roll: tendenser till integration men även förändringar i betingelserna för den fackliga kampen som kan verka i riktning mot en systemförändrande praktik.[25]

1930-talet finns inte med. Andra författare[26] har ägnat sig åt händelseutvecklingen då. Vad hela utvecklingen under 1930-talet, fram till LO:s kongress 1941, handlar om är att förbundens, överorganisationernas ställning stärks. Parterna på arbetsmarknaden ville undvika en hotande lagstiftning, som riktade sig mot formerna för samarbete och förhandling. Man valde att gå avtalsvägen framför att utsättas för en påtvingande lagstiftning. Saltsjöbadsavtalet träffades 1938. Det rör sig om en händelseutveckling på central nivå, och därför faller den utanför min framställning.[27]

Eklund (1974) urskiljer en medveten strategi från motpartens sida. Men därutöver kan man inom ramen för min tes även urskilja opersonliga, inte av någon direkt skapade förändringar i kapitalismens Sverige som får återverkningar i fackföreningsrörelsen. Samhällsutvecklingen i vid bemärkelse slår igenom.[28] Den lokala fackföreningens roll och sätt att fungera är historiskt och strukturellt betingade. En poäng med mitt angreppssätt är att alla resonemang om ledarnas förräderi eller svek förpassas, i sin egenskap av subjektivistiska förklaringar, till skräphögen.[29]

4.13. Sammanfattning: facklig kamp under kapitalismen och lokal facklig verksamhet

I de tre första kapitlen arbetade jag introducerande och diskuterande av problematiken facklig kamp under kapitalismen. Jag anlägger ett marxistiskt influerat perspektiv på fackföreningar och facklig kamp under kapitalismen. Fackföreningarna är arbetarklassens organisationer, bildade som ett svar på arbetarnas utsatthet i det kapitalistiska samhället. Fackföreningarna måste relateras till kampen mellan arbete och kapital.

I det här kapitlet har jag skaffat mig redskap för empiriska analyser. Jag kommer att tillämpa ett strukturellt angreppssätt vid studiet av organisatorisk förändring inom svensk fackföreningsrörelse. Angreppssättet går förenklat ut på, att det är faktorer i en organisations omgivning som förklarar dess uppbyggnad, verksamhet samt förändringar i dessa. Fackföreningarna måste, för att nu tillämpa angreppssättet på dessa, relateras till klasskampen, staten och mer konkreta omgivande betingelser.

Min tes handlar om den lokala fackföreningens självständiggörelse från medlemmarna. Med självständiggörelse avses ett minskat medlemsberoende. Detta

förlopp måste ses i sitt sammanhang. Självständiggörelsen sker inte över en natt. Den är heller inte en produkt av svekfulla ledares ränksmideri. Därför krävs en historisk genomgång, dvs ett rekonstruerande av vissa tendenser. Ansatsen måste vara brett anlagd. Först då blir det möjligt att ställa problemet med fackföreningen och dess medlemmar, samt vilka faktorer som bestämmer den.

5. Utan fackföreningar fanns ingen arbetarklass . . .

5.1. Betydelsen för den enskilde arbetaren och för klassen av att fackföreningar bildas

Historiskt sett har fackföreningsverksamhet stått för något mer än enbart "femörespolitik". Det var denna tanke som låg bakom titeln på mitt forskningsprojekt *Femöringen och människan* (för termen "femörespolitik", se bl.a. Björk i Hedin 1937, s 303, Lindgren 1945, s 42 f, Hansson 1923, s 185, Kilbom 1920 s, s 23, se också Hart-von Otter 1973, s 53 och Palm 1974, s 202). Fackföreningen fyllde även en samlande, politiserande funktion. Som Goldthorpe m.fl. (1971 a, s 132–133) skriver, har fackföreningarna "i arbetarnas ögon framstått som något mera än enbart ett medel för att uppnå bättre ekonomiska villkor, den fackliga verksamheten har också uppfattats som en form av kollektivt handlande där solidariteten varit både mål och medel".

Marx och Engels hälsade ju fackföreningarnas framväxt i England med entusiasm. Går vi till Sverige möter vi samma entusiasm hos en av svensk arbetarrörelses verkligt stora – Axel Danielsson. Han skriver i slutet på 1800-talet:

"Fackföreningen betraktad som en hävstång till arbetarklassens utveckling äger utan tvivel större betydelse för mänskligheten och framtiden än de mest epokgörande upptäckter och industriella uppfinningar . . . Åsyftande till en början endast att samla och organisera och utbilda arbetarna inom samma yrke och på samma gång plats för att gentemot kapitalistens godtycklighet ställa en makt som bringar ordning, likformighet och regelbundenhet i arbetsförhållandena, sväller hennes uppgift ut till en allt högre, i samma mån som de ekonomiska förhållandena utvecklas och arbetarnas vyer vidgas. Hon är, liksom den enskilde arbetaren, stadd i oupphörligt framåtskridande, har sin barndom, sin ungdom och sin mannaålder, och den tankeomsättning som äger rum bland hennes medlemmar återspeglar lika troget de olika stadier, varpå arbetarrörelsen befinner sig som intrycken i hjärnan återspeglar växlingarna i den yttre världen" (i Zennström 1972, s 126–127).

Fackföreningen gör inga under, tar inga jättesteg och bländar ej med löften och lockelser, säger Danielsson. Den arbetar tyst och långsamt, men säkert och rastlöst som varje stor idé. Men efter en tids förlopp häpna vi över dess verkningar: "Den har rest upp proletären till en självmedveten man, som vågar tala, emedan han vet, att hans ord får resonans av den organisation, vari han är en lem, den har lättat och förlängt hans kedja och givit honom hopp och tillförsikt. Och icke mindre storartade är verkningarna i intellektuellt avseende" (1972, s 130). Danielsson liknar fackföreningen vid arbetarens skola. Arbetaren måste som andra människor gå i skola, innan han kan lära något. Fackföreningen är hans skola, en

skola till politisk och social väckelse, en skola till socialism. "Men", säger Danielsson, "den uppfostran arbetaren här får är dock framförallt av självuppfostran. Han har inga andra lärare än sina kamrater och de ingen annan än han . . . Hela fackföreningsrörelsens styrka vilar ytterst på den enskildes plikttrogenhet, på den enskildes förkovran och framsteg" (i Lidforss 1908, s 281). Fackföreningen fyllde en fostrande och skolande funktion. Den byggde på samtliga medlemmar och verksamheten bars upp av den enskildes vilja till arbete för och i fackföreningen. En f.d. aktiv inom svensk fackföreningsrörelse, förre muraren Algot Bengtsson, vittnar om sina erfarenheter av fackföreningsbildandet:

"Jag har svårt att beskriva den lyckokänsla jag hade inom mig, när jag äntligen hade fått förmånen att organisera mig tillsammans med mina arbetskamrater och andra grovarbetare . . . Nu hade jag fått den grund att stå på, som jag behövde. Givetvis inbillade jag mig inte att jag ensam skulle kunna uträtta några underverk för arbetarklassens frigörelse. Men jag var fast besluten så långt min förmåga kunde räcka till, att dra mitt strå till stacken för socialismens utbredning. Dagens ungdom kan knappast sätta sig in i vilken upplevelse det var för oss arbetarungdomar som växte upp omkring sekelskiftet, att bli medlemmar i fackföreningar. Idag verkar det som om ungdomen endast ser facket som något nödvändigt ont. När man ser hur det fackliga arbetet fungerar idag, kan man för all del ha en viss förståelse för det" (Bengtsson 1976, s 87).

Algot Bengtsson betonar det självförtroende man fick genom fackföreningens tillkomst. När arbetarna "fick kamporganisationer, stärktes deras självförtroende. Det var främst av allt det verktyget de behövde" (1976, s 97). Det var livsnödvändigt att sluta upp omkring fackföreningarna. Rickard Lindström vittnar om detta i en memoarbok:

"Arbetarorganisationerna omsluta sina medlemmar på ett annat sätt än andra politiska organisationer. De utgöra icke endast ett medel, som medlemmarna använda för att uppnå vissa mål. För arbetarna är arbetarorganisationerna i sig själva ett mål, ty det har kostat många strider och mycken uppoffring att bygga upp dem. På varje plats, där en arbetarorganisation slagit rot, markerar den en seger som arbetarna vunnit över sina motståndare" (1930, s 56).

Kampen för föreningsrätten, rätten att bilda fackföreningar blev också en segsliten kamp, som jag kommer att ge exempel på. Fackföreningarna var inga organisationer vilka "som helst". De var arbetarnas inbrytning i ett kapitalistiskt samhälle, byggt på utsugning och förtryck av arbetarklassen.

Genom fackföreningarnas bildande fick arbetarna en kollektiv identitet. Man sammansvetsades till ett kollektiv, man kunde se på sig själva som klass gentemot andra samhällsklasser. Verkligheten blev mer gripbar och överskådlig. Man var heller inte längre några isolerade individer, konkurrerande med varandra om brödfödan, ersättningen för sin arbetskraft. Det är därför som Lindhagen-Nilsson (1970, s 9) formulerar det som att utan fackföreningar fanns ingen arbetarklass.[1] Utan det organ som kunde sammanföra arbetarna till en kollektiv enhet, existerade inte klassen i någon politisk mening.

"Arbetarklassen uppstår . . . i och med att landets arbetare börjar organisera sig i en fackföreningsrörelse . . . De oorganiserade arbetarna i den tidiga industrialismen . . . utgjorde ingen arbetarklass i den meningen. De saknade de gemensamma intressen och mål som kunde förena dem till en samhällskraft. De upplevde sig som medlemmar i en arbetarklass först när de genom organisationen manifesterade allas gemensamma intressen. Först organisationen kunde ur upplevelsen av klassgemenskap påverka samhället" (1970, s 9).

Organisationen tillför arbetarna en kollektiv medvetenhet. Samtidigt finns det en stark kontroll från arbetarnas sida över organisationen. Det är deras organisation.[2] Det är på deras insatser och vilja till organisatoriskt arbete den beror.

"Arbetarrörelsen vände sig både utåt och inåt. Den förändrade både en yttre och inre verklighet. Med sina organisationer förvandlade rörelsen inte bara världen omkring sig utan också sina medlemmar och sig själv" (Lindhagen 1971).

Det är fråga om sättet på vilket arbetaren medvetandegjordes. Lindhagen-Nilsson (1970, s 157) hävdar också, att det unika i vad de kallar arbetarrörelsens organisationssyn ligger här: organisationen ses inte enbart som ett instrument, "en apparat, en elitens förmedlare". (Vilken praktik svarade mot denna organisationssyn? I ett senare avsnitt ska jag återkomma till hur fackföreningarnas administrerades.)

5.2. Bildandet historiskt

När kan man tala om fackföreningsrörelsens genombrott eller uppkomst i Sverige? Enligt Karlbom (1969, s 16) kan man tala om detta, först när rörelsen fått en viss omfattning; när den inte längre bär tillfällighetens prägel; när den fått fasta arbetsformer, dvs stadgar, avgifter och regler för den ekonomiska verksamheten. På det sättet, menar han, skulle man kunna datera genombrottet till 1880-talet. Kanske är det viktigare, än att tala om "genombrott", att tala om framväxten av självständiga, dvs gentemot arbetsgivaren självständiga fackföreningar? Typografiska föreningen i Stockholm, bildad 1846, kallas ibland den första fackföreningen. Den var dock inte en fackförening i denna självständiga mening.

"Kungen och myndigheterna var så helt på arbetsgivarnas sida att de icke skulle ha tillåtit en verklig intresseorganisation och ännu var arbetarklassen för svag för att kunna framträda som en självständig kämpande klass" (Bäckström 1971 a, s 40).

Typografiska föreningen begränsade sitt verksamhetsfält. I initiativtagarnas upprop hette det att föreningen skulle vara en förening för " 'nytta, nöje och bildning' " (1971a, s 39). Enligt Axel Uhlén (1949, s 13) var den i Lund år 1875 bildade handskmakareföreningen den äldsta fackföreningen i vårt land. Den var nämligen en "socialistiskt inriktad facklig kamporganisation".

De fackföreningar som började bildas på 1870- och 1880-talen lade i regel stor vikt vid medlemmarnas behov av hjälp vid arbetslöshet och sjukdom. Motivet härför, enligt Hansson (1923, s 109), var att man räknade med att drivandet av dessa frågor kunde underlätta medlemsrekryteringen.

Den fackliga rörelsen under 1870-talet nådde endast en blygsam omfattning. Ett tiotal föreningar, bildade i ett fackligt syfte, fanns.Samtliga fanns inom hantverksyrkena eller yrken som fordrade en högt uppdriven yrkesskicklighet. Den fackliga, mot arbetsgivaren riktade, verksamheten var sällan entydigt dominerande. Flertalet fackföreningar var en blandning av fack- och understödsförening, ofta i samband med bildningsverksamhet samt idkande av sällskaps- och nöjesliv (Lindbom 1938, s 9).

En högkonjuktur under 1870-talets första hälft gav fart åt den fackliga verksamheten. Men den depression som rådde i Sverige särskilt under åren 1878 och 1879 fick så gott som alla fackliga diskussioner och åtgärder att upphöra. De föreningar som överlevde krisen gjorde det i egenskap av sällskaps- och understödsföreningar.

De föreningar av facklig karaktär som fanns under 1870-talet erbjuder ett alltför knapphändigt material för att några säkra omdömen ska kunna fällas om rörelsen. Den fackliga verksamheten var sporadisk, rörelsen var kvantitativt obetydlig och hann aldrig få någon betydande utbredning vare sig inom hantverkena eller geografiskt.

Vilka var då orsakerna till den blygsamma omfattningen? De av prisstegringar framkallade lönerörelserna och strejkerna borde ju ha kunnat ge upphov till organisationsbildningar i större skala än vad som skedde. Lindbom hävdar att relativt förmånliga löneuppgörelser kom till stånd utan att mästarna gjorde alltför hårt motstånd. De led av bristande sammanhållning och kraven från arbetarhåll framfördes med styrka. Behovet av facklig organisering framstod inte som alltför påträngande. Den ekonomiska depression under 1870-talets senare del spolierade också utsikterna för en varaktig facklig rörelse.

Det var inte heller organisationssträvandena som dominerade arbetarnas kamp under 1870-talet. Utan den fackliga organisationens förelöpare — den oorganiserade strejken.

Under mitten av 1880-talet växte de materiella förutsättningarna för kapitalismen fram i Sverige, menar Fredelius (1977, s 13). Då hade en yttre marknad skapats för den svenska kapitalismens varor, främst järn, trä och spannmål. Då började tillräckligt med handelskapital för en kapitalistisk industrialisering ansamlas. Dessutom hade landsbygdens proletarisering genom de olika jordskiftena lagt grunden för en arbetskraftsreserv. De vetenskapliga och tekniska förutsättningarna var redan för handen internationellt. Enligt Fredelius, kan den svenska industrialiseringen delas in i två faser. Den första omfattade bergshanteringen och sågverksindustrin. Med 1890-talet tog den andra fasen sin början. Verkstadsindustrin, pappers- och massaindustrin samt textilindustrin växte då fram som de mest expansiva industrierna.

Den svenska fackföreningsrörelsens "genombrott" daterar Lindbom till den första hälften av 1880-talet. De första fackföreningarna bildades enbart inom hantverksyrkena. Ända fram till mitten av 1890-talet dominerades rörelsen av hantverksarbetarorganisationer. Wallentin (1978) menar att de som först organi-

serade sig var, vad han kallar, arbetararistokratin.[3] Denna utgjordes av arbetarklassens "övre del, bestående av kvalificerade, yrkesutbildade och ofta hantverksarbetande arbetare" (1978, s 163).

Kenth-Åke Andersson (1974) driver också tesen om olika skikt eller delar i arbetarklassen:

"Den svenska arbetarklassen uppstod ur två skikt: gamla hantverksgrupper som inte blev borgare utan i stället proletariserade. De bar med sig ståndsfördomar mot 'slöddret' och 'hamnbusarna' och hade en nedärvd yrkesstolthet. De var välutbildade och talföra; ur ideologisk synvinkel en småborgerlig gruppering inom arbetarklassen. Det var denna grupp som helt dominerade inom fackföreningsrörelsen . . . Den andra delen av arbetarklassen kom ur proletariserade skikt från landsbygden, som drevs in i städerna för att få en utkomst. Överbefolkade statarlängor, utsugna torparhem, ruinerade småbönder, blev rekryteringsbasen för denna del av arbetarklassen. Till skillnad från hantverkarna tvingades de byta miljö och utsattes för en kulturchock när de rycktes upp med rötterna och omplanterades i annan jord, där de var främmande för kulturmönstren och 'spelreglerna'. De var desperata och rotlösa, men också politiskt och fackligt mer militanta än hantverksgrupperna. De hade inget att förlora. De ville hellre slåss än förhandla. Men samtidigt som deras stridsvilja var stark, var deras kulturlöshet ett svårt handikapp. De saknade politiskt klassmedvetande och hamnade snart under ideologisk påverkan från hantverkarna som visste hur en slipsten skulle dras" (1974, s 10—11).

Den fackliga rörelsen under 1880-talet florerade framförallt i de hastigt växande städerna. Av de 19 städer som år 1890 hade mer än 10 000 invånare, var det endast en, Jönköping, som ej hade berörts av den fackliga rörelsen. Det fanns enstaka fackföreningar i de mindre städerna och i industrisamhällena på landsbygden.

Den svenska arbetarklassen var dock vid tiden för industrialiseringen starkt geografiskt splittrad. Landsortsindustrin, brukssamhällena, var viktiga. De olika arbetargrupperna "isolerades från varandra i denna patriarkaliska miljö, vilket begränsade den spontana kampens egen dynamik, omfattning och häftighet", skriver Fredelius (1977, s 40). (I avsnitt 5.3. ska jag redogöra för fackföreningsbildandet i ett typiskt brukssamhälle, med hjälp av material från mitt forskningsprojekt.)

Genom den ökande inflyttningen till städerna ökade konkurrensen om arbetstillfällena. Hantverkarna drabbades. Inom hantverksyrkena hade lönerna varit tämligen enhetligt fixerade. Genom inströmningen till städerna kunde arbetsprisernas stabilitet ej hållas. Ackordsbetalning infördes, och ökad arbetstakt ledde till sänkning av ackorden. De inflyttade arbetarna hade ej heller någon yrkesutbildning, till skillnad från de yrkesutbildade gesällerna.

Den tidigaste fackföreningsrörelsen

"var ej blott en yttring av hantverksgesällernas missnöje med sina arbetsförhållanden utan avspeglade även de problem, hantverket då hade att brottas med. De första fackföreningarna som bildades bland skomakare, skräddare, snickare, murare, målare, etc betraktade sig icke blott som intresseorganisationer för gesällerna utan även som befrämjare av den respektive yrkenas intressen. Visserligen framhölls, att arbetare och arbetsgivare hade motsatta intressen, men å andra sidan voro de förenade genom starka band. De borde i stället för att bekämpa varandra samarbeta för att befästa yrkenas ekonomiska ställning.

Det fanns till och med arbetare, som ansågo, att om de båda parterna kunde skapa skyddsorganisationer för yrkena och dessa därigenom gingo en ny blomstringstid till mötes, skulle arbetarnas lönekrav utan svårighet bli tillfredsställda" (Lindbom 1938, s 298).

För det första sökte föreningarna, om möjligt i samarbete med mästarna, att genom olika åtgärder skydda yrkena mot den konkurrens som den industriella massfabrikationen utgjorde (t.ex. från utlandet importerade billiga artiklar); dels försökte man få bort eller begränsa vissa företeelser som betraktades som missförhållanden eller upplösningstendenser. Hit hörde de s.k. "fuskarna" som utförde arbeten till låga priser, samtidigt som de var dåligt utbildade. Samtidigt etablerade sig icke-yrkeskunniga personer som företagare, anställde gesäller och bedrev en tillverkning i stor skala av varor av låg kvalitet och till låga priser. Även en rad andra missförhållanden rörande yrket sökte fackföreningarna ändra på. Gemensamt för dessa var att det var frågor som berörde yrkena som sådana och ej begränsade till arbetarnas intressen. Fackföreningarna försvarade yrkesintressen och var yrkesprotektionistiskt inriktade (se Lindbom 1938, s 300–301). Fackföreningarna blev en slags försvarsorganisationer för respektive yrken.

Därför säger också Lindbom (1938, s 308) om "socialisternas" inflytande i fackföreningsrörelsen och vad det betydde för dess karaktär:

"Socialisternas kanske betydelsefullaste insats i den fackliga rörelsen under genombrottsåren var, att de opponerade sig mot att i det fackliga arbetet hålla sig kvar i ett rent hantverksmässigt betraktelsesätt, och att de i stället ville, att fackföreningsrörelsen skulle hävda arbetarklassens intressen gentemot arbetsgivarna. Socialisterna gåvo med andra ord fackföreningsrörelsen dess moderna inriktning . . . den moderna uppfattningen av en fackförening, som varande en sammanslutning i syfte att i första hand bibehålla eller förbättra arbetsvillkoren."

På hösten 1880 bildades två fackföreningar – ornamentbildhuggar- och snickeriarbetarfackföreningen – i Stockholm. Snickeriarbetarfackföreningen gav "redan från starten sin verksamhet en deciderat facklig inriktning som saknade motsvarighet bland de tidigare i Stockholm existerande sammanslutningarna av fackföreningskaraktär" (1938, s 44).

1881 bildades sammanlagt åtta fackföreningar. Av dessa fanns sex i Stockholm. För perioden 1880–85 beräknar Lindbom antalet fackföreningar så här: 1880:7, 1882:15, 1883:32, 1884:48, 1885:105 (1938, s 61). Lindbom lokaliserar 64 av de 105 till Stockholm, Göteborg och Malmö (1938, s 62). Syd- och mellansverige, framförallt Skåne, utgjorde "fackföreningsbältet".

En exakt beräkning av antalet organiserade arbetare under perioden 1880–85 är nästan omöjlig att göra. Medlemsfluktuationen var stor. En tillfällig motgång kunde framkalla medlemsflykt. En tillfällig framgång, å andra sidan, innebar att nya medlemmar anslöt sig. Det var inte ovanligt, att en fackförening hade god uppslutning vid starten. Men att många efterhand lämnade fackföreningen.

Av de 105 fackföreningarna vid 1880-talets mitt var den överväldigande majoriteten uppbyggda av yrkesarbetare. Enligt Lindbom var det grupperna i bygg-

nadsindustrin som var de viktigaste i denna rörelse. Vidare var rörelsen

"opåverkad av den socialistiska propagandan och dess uppfattning om förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare stod ännu i ganska god samklang med den, som företräddes av de frisinnade arbetarvännerna" (1938, s 94).

Under den högkonjuktur som rådde åren 1896–99 tillkom en väsentlig ökning i medlemstalet då industri- och grovarbetare började organisera sig i större omfattning. Under 1880-talet hade fackföreningarna varit begränsade till städerna. Vid 1880-talets slut fanns ett stort antal föreningar i de industriella orterna på landsbygden. I Norrland bredde rörelsen ut sig allt snabbare.

Vid sekelskiftet fanns det 14 industri- och grovarbetarförbund med ca 34 000 medlemmar, samt 15 hantverksarbetarförbund med ca 29 000 medlemmar[4] (Lindbom 1938, s 173 f).

Grovindustriarbetarförbundet bildades 1891 och Transportarbetareförbundet 1897. Sistnämnda förbundet ville inte bara organisera de arbetare som sysslade med transporter i någon form, utan även t.ex. brädgårdsarbetare. Grov hade en brokig sammansättning av medlemmar. Det bestod av en rad olika arbetargrupper inom skilda industrier och arbetsområden. Förbundet var närmast en samlingsorganisation för alla icke-yrkesutbildade grupper som inte lämpligen kunde anslutas till något yrkesförbund och som saknade förutsättningar för att var för sig kunna bilda och upprätthålla ett eget förbund. Det var med andra ord "en landsorganisation i miniatyr" (Karlbom 1945, s 84). Förbundet blev snart det största inom LO. En plats det innehade fram till tiden för storstrejken 1909. Genom sin medlemsbrokighet var det svårt att hålla samman.

Anledningen till förbundets storlek var enligt Karlbom (1941, s 25):

"Genom städernas utveckling växte byggnadsindustrin i omfattning liksom byggnadsmaterielindustrin. Städerna behövde nya och större bostadshus, samhällena, som växte upp kring industrierna behövde förbindelser med varandra, den massproducerande industrin, som arbetade för stora avsättningsområden, krävde bättre transportmöjligheter, järnvägar, landsvägar och hamnar byggdes. Grovarbetarna blev en betydande grupp i samhället."

Under senare delen av 1890-talet tillkom fabrikernas arbetare. Hit hörde tegelindustriarbetare, arbetare i kol- och lerindustri, i sockerfabriker, porslinsarbetare, cementarbetare, tändsticksarbetare, gummi-, torv-, pappers-, gasverks-, renhållnings-, margarinarbetare, m.fl. (1941, s 31).

Någon yrkesmässig gemenskap fanns inte bland dessa arbetare. Det enda, "som de hade gemensamt var att de flesta av dem saknade varje slag av yrkesutbildning ... vilket utgjorde grunden för det fackliga samarbete, som senare kom till stånd dem emellan" (1941, s 31). Men viktigt att påpeka är ändå att man bröt med det tänkande som låg bakom de gamla hantverksarbetarefackföreningarna, som var inriktade på att skydda yrkesintressena. De – grovarbetarna – var "vägröjare för den typ av fackföreningar som radikalt bröt med den gamla skråtraditionen" (1941, s 151).

En kapitalkoncentration hade ägt rum i större skala i Sverige från och med slutet av 1890-talet. Den ägde rum inom järn- och metallindustrin, verkstadsindustrin och skogsindustrin. För arbetarna medförde denna kapitalkoncentration dels ökad utsugning och dels deras sammanförande på större arbetsplatser. Den nya industrin koncentrerades framförallt till städerna. Den gamla industrin var i mycket hög grad utspridd vid vattendragen eller i närheten av råvaran, medan en rationell användning av ångkraften, införandet av elektrisk energi och transportmedlens förbättring gjorde att man sökte sig närmare marknaden med industrin och förlade fabrikerna mer och mer till städerna. Stadsarbetarnas andel av hela industriarbetareantalet i landet steg från 36.7% 1896 till 41.8% 1913. Inom verkstadsindustrin steg andelen från 52.5 till 62.8%, och inom kemiskt-tekniska industrin från 52.6 till 66.7 %. Antalet verkstadsarbetare i städerna ökade med 135 %.

Ångkraften infördes i kvarnindustrin. Ylleväverierna kom. Konfektionsindustrin fördubblade sin produktion. Man övergick mer och mer till produktion av färdiga varor för marknaden som möbler, cyklar, symaskiner, etc. De mest betydande produkterna var emellertid verkstadsindustrins telefoner, kullager, separatorer och andra exportartiklar av hög och snart berömd kvalitet (se Bäckström 1971 b, s 9 f).

Från 1896 till 1912 ökade antalet industriarbetare med knappa 50 % (1971 b, s 10).

Vad jag här försökt säga är att arbetarklassens och den fackliga organiseringens utveckling följer nära kapitalismens utveckling.

"Strukturförändringarna i den svenska industrin möjliggjorde en avgjord framryckning av arbetarrörelsen. Redan sammanförandet till stora arbetsplatser och industristäder underlättade arbetarorganisationernas utbredning. Arbetarna kunde lättare komma samman och dryfta sina problem. Genom de ofta tillspetsade diskussionerna fostrades och upptäcktes nya ledarkrafter, och klassmedvetenheten ökade snabbt. Resterna av patriarkalismen försvann i den nya industrin. Utsugningen av arbetarna blev anonymare och i samband därmed brutalare. Det gavs inte längre anledning till respekt för industriägarnas kompetens. Av arbetarna krävdes tvärtom mera yrkeskunnighet och sammanhållning i själva arbetsprocessen, som å andra sidan också fostrade till sammanhållning gentemot företagarna" (1971 b, s 17).

1907 nådde den fackliga rörelsen sin höjdpunkt under seklets första decennium och hade då ca 230 000 medlemmar, organiserade i 37 fackförbund med 2 659 fackföreningar. Medlemsantalet hade tredubblats sedan sekelskiftet och antalet fackföreningar fördubblats (1971 b, s 22).

Svensk fackföreningsrörelse var inte längre en utpräglad hantverksarbetarerörelse. Vid LO-kongressen 1909 tillsattes, helt logiskt, en organisationskommitté som 1912 lade fram ett förslag om skapandet av industriförbund. Arbetarna skulle organiseras på grundval av vilken industri de jobbade i och inte efter yrke (Casparsson 1947 a, s 438 ff). Enligt kommittén framhöll man starkt att

"Anställning inom en industri skapade ett gemensamt intresse och skulle vara den grund, på vilken organisationen skulle byggas" (1947 a, s 440).

Mer övergripande intressen skulle ligga till grund för den fackliga organiseringen än de snävt yrkesmässiga.[5]

5.3. Fackföreningsbildande i närbild: uppbrottet från patriarkalismen

Vill man gå mer in i närbild eller detalj på vad bildandet av fackföreningar betydde för dåtidens arbetarklass, samt vilka svårigheter man hade att övervinna, är ett bra exempel att välja ett brukssamhälle.[6] Bruken gav den svenska kapitalismen en viss särprägel. Lindhagen (1977) menar att bruksväsendet bar tydliga spår av en förkapitalistisk prägling. Den ekonomiska ordningen trädde oförmedlat fram som offentlig och den fackliga kampen rörde förhållanden även utanför det egentliga lönearbetet. Lindhagen betonar bruksorternas karaktär och vilken fördel den kunde innebära för organiseringen. Lindhagen (1976) menar att i de små svenska industriorterna kom arbetarrörelsen att prägla människornas vardag mycket tydligare än i flertalet av kontinentens stora industristäder.

Lindhagen-Nilsson (1970, s 200—201) utvecklar dessa resonemang ännu längre. I grannskapet, skriver de, var nästan alla arbetskamrater. En eller några få arbetsplatser dominerade orten. Dess invånare kände varandra, som grannar och arbetskamrater. Människorna flyttade inte så ofta till eller från. Det fanns en utpräglad vi-känsla. En upplevelse av en gemensam historia. Man kände de fackliga och politiska ledarna. Man bodde kanske i samma kasern eller arbetade sida vid sida på arbetsplatsen. Kampen fanns i vardagen. Den mellan vi och dom. Klasskampen var ofta entydig och lättupplevd. Den utsugande bruksherren och den vrånge samhällsförvaltaren var en och samme. Offret var både på verkstadsgolvet och i hyrekasernen arbetarklassen. Konflikterna i Arbetarsverige upplevdes som en del i en större, den mellan kapital och arbete, mellan borgerlighet och arbetarklass. Många människor tillbringade en stor del av sin fritid i arbetarrörelsens organisationer eller i föreningar som i realiteten var utväxter från arbetarrörelsen.

Metalls avdelning 135 är lokaliserad i Sandviken. Staden grundades 1862. Under 1800- och långt in på 1900-talet rådde en utpräglad patriarkalisk samhällsordning under dynastin Göransson. Järnverket, eller "verket" som arbetarna säger, var den enda och stora arbetsplatsen. Här jobbade, och jobbar, man från generation till generation. Det var i "verket" och på "Bruket" man skaffade sig en bild över det samhälle man levde i. Arbetarna var ständigt övervakade. Stig Sjödin beskriver detta fint i en dikt i samlingen *Klarspråk* från 1971:

"När det nya stålverket byggdes
satt disponentfrun och tittade i kikare
om arbetarna tog rast.

Då ringde hon och byggmästaren fick sig en avhyvling.
Själv behövde hon inte fråga
när hon tog paus i sina viktiga hanteringar.
Chaufför, trädgårdsmästare, livmedicus,
barnflickor, pigor, tjänstefolk,
alla fick veta att de levde.
Vad nytta uträttade hon?
Gravstenen är magnifik.
Hon måste ha utgjort en epok.
Det är kanske förklaringen till hennes höga
status ända in i döden."

Bruksherren konsul Göransson och hans familj såg på arbetarna som sina personliga ägodelar. "Bruksandan" skulle omsättas i praktisk verksamhet:

"De investeringar som SJAB gjorde i bostäder och samhälle var nödvändiga för att få arbetskraft till Sandviken och gjordes naturligtvis inte av välgörenhet. Det var också ett uttryck för den patriarkaliska samhällsandan" (Bennström m.fl. 1976, s 28).

Och Törnros (1957) som skrivit om avdelningens historia, tecknar följande bild:

"Mellan den Göranssonska familjen och arbetarna växte det också så småningom fram ett personligt förhållande, som i hög grad satte sin prägel på det nya samhället... År 1918 stod följande att läsa i Arbetarbladet i en artikel om föreningslivet i Sandviken: 'Redan under konsul Göranssons regim begynte missnöjet ta form, ehuru de gamla säga mycket gott om den gamle mannen. Men hur det nu bar sig var han anhängare av systemet, hans uppfostran och livsuppfattning var i överensstämmelse med den klass han tillhörde, och han tillämpade den från arbetsgivarehåll ständigt ådagalagda åsikten, att arbetarklassen var ett bland de förbrukningsmaterial han hade att använda, för att göra sin väg genom livet ljus och bred.' Möjligt är att han i viss mån ansåg arbetarna vara förbrukningsmaterial, men han glömde heller inte att de var människor. Många anstalter av honom på det sociala området tyder härpå. I dessa avseenden har Sandviken alltid varit ett föregångsställe" (1957, s 28–29).

Ett skolhus uppfördes 1873. 1897 byggdes ett badhus. Sjukstuga, samlingslokalen Valhalla samt tvättinrättning uppfördes. Egnahemsbyggandet under perioden 1910–30 understöddes av bolaget:

"Den som har skuldsatt gård, tar mera tid på sig att övertänka de konsekvenser, som det eller det steget kan ha. Han är inte så snar till handling som den, som är mindre starkt bunden till platsen och som inte har så stora värden att riskera" (i Bennström m.fl. 1976, s 43).

1923–24 försökte man rädda bruksandan eller institutionalisera den, genom att man på initiativ av Sigrid Göransson satte igång den s.k. Onsdagsklubben. Man skulle samlas i det Göranssonska hemmet och diskutera sociala och ekonomiska problem. Representanter från arbetare och företag skulle mötas för informella samtal. Onsdagsklubben, med sina korporativistiska avsikter, blev dock ingen succé. Motsättningarna gick inte att prata bort vid brasans sken.

Att bilda en fackförening i ett samhälle av denna typ var ingen enkel, smärtfri affär. Arbetarna tvingades till kringgående rörelser. 1902 bildade man Sandvikens

diskussionsklubb. Syftet förklarades vara att "på grundvalen av en allmän och kraftig sammanslutning av samtliga arbetare vid Sandviken med omnejd söka efter förmåga höja vår intellektuella ställning, samt genom meningsutbyte och diskussion behandla såväl egna som mera samhälleliga frågor av både politisk, kommunal och social art. "Det hela var endast en skicklig anlagd mask. Man förberedde bildandet av en fackförening, men ansåg tiden ännu inte mogen. Klubben kom att trakasseras hårt från bolagets sida.

Metallindustriarbetareförbundet organiserade en avdelning, 4, i Gävle. 1904 fanns ett 60-tal personer i Sandviken anslutna till den. Arbetet bedrevs emellertid under så hemliga former, att den ene medlemmen inte kände till den andre.

Samma år beslöt man att bilda en klubb eller grupp under avdelningen i Gävle. Gruppen kom att kallas Grupp 19. Någon renodlad facklig verksamhet var det inte tal om. Man vågade inte framträda öppet. Hursomhelst bidrog den till att bryta mark för den kommande fackföreningen.

Läget på järnmarknaden var gott och på uppåtgående, när tanken på att bilda en egen, självständig avdelning inom Metall kom upp 1906. Man vände sig också till förbundet och bad om hjälp. Noteras bör att det satt bolagsrepresentanter med vid det förberedande mötet den 11 februari 1906. Som framgår av det protokoll som fördes, riktades en fråga till en av dessa hur bruksstyrelsen skulle komma att ställa sig, om man eventuellt samma kväll bildade en fackförening! Från bolagets sida uttryckte man oro inför relationen mellan fackföreningsrörelsen och socialdemokratin, där man uppfattade den senare som ett hot mot den kapitaliska samhällsordningen.

Vidare menade en representant för bolaget att behovet av en fackförening vid "Bruket" ej var påkallat. Vidare framhölls, att avlöningarna vid Järnverket var relativt goda. Man såg fackföreningen som en slags trojansk häst; dels för att föra in konfrontationen på verkstadsgolvet, dels för att i den rymdes den socialdemokratiska strävan att kullkasta det kapitalistiska samhället. Fackföreningarna var socialistiska organisationer, menade man, och ledande arbetarna i fördärvet.[7] Underförstått: bolaget skulle inte sitta med armarna i kors, vilket man heller inte gjorde, om arbetarna ändå krossade idyllen vid "Bruket" och bildade en fackförening.

Arbetarna lät sig inte skrämmas. En interimstyrelse tillsattes samma kväll. Den 18 februari bildades så avdelning 135. Redan ett år senare var avdelningen uppe i över 1 000 medlemmar.

Bolaget gav sig dock inte i första taget. Provokationer och stämplingar följde på varann. Aktiva medlemmar avskedades och slängdes ut från bolagets bostäder. Att emigrera till Amerika blev enda lösningen för många av pionjärerna. Familjer splittrades. Bolaget skydde inga medel eller satte inga gränser för sin hänsynslöshet.

Man försökte också bilda en s.k. gul fackförening vid SJAB. Den kände dåtide "gulingen" Josef Nilsson inbjöds att komma och hålla tal.[8] Genom ett skickligt drag från de i avdelning 135 organiserade, lyckades man komma över majoriteten

av biljetterna till det utlysta mötet. Sådan oro uppstod, att det måste upplösas av polis. Planerna på en gul fackförening gavs upp.

Arbetarna hade hållit ut och slagit vakt om sin fackförening.

5.4. Vad arbetarklassen kämpade för

Kampen gällde först och främst föreningsrätten, rätten att få organisera sig och rätten att teckna kollektivavtal. Ofta var striderna för föreningsrätten hätska och bittra. Ett välkänt exempel i svensk fackföreningsrörelses historia är arbetarnas kamp i Mackmyra (se Casparsson 1947 a, s 256 ff). 1906 hamnade arbetarna där i kamp för sin föreningsrätt. Av denna konflikt kom decemberkompromissen ut. Arbetarna tillerkändes föreningsrätt mot att arbetsgivarna fick rätt att fortsätta leda och fördela arbetet (sedemera § 32). Föreningsrättsstriderna var många inom grov- och fabriks på 1890-talet (se Karlbom 1941). En stor föreningsrättsstrid utkämpades i Forshaga 1898. Det var arbetarna vid Forshaga sulfitfabrik som slogs med näbbar och klor för att bevara sin förening (Karlbom 1941, s 261 ff). Även sågverksarbetarnas organiseringssträvanden motarbetades hårt av arbetsgivarna (se Olsson 1958, s 9 ff).

Jag går inte i detalj in på de olika föreningsrättsstriderna. De avslöjade den falska harmonin arbetsgivare – arbetare. De visade på den motsättning som finns i ett kapitalistiskt samhälle.

I stället för att kunna exploatera den enskilde arbetaren, ställdes företagsägaren gentemot en organisation, ett kollektiv. Det innebar slutet på godtycke och hunsning. Det visste ägarna mycket väl. Därför skrev också Sundsvalls exportförening i en varnande cirkulärskrivelse till samtliga sågverk där fackföreningar bildats 1889:

" 'Genom arbetarnas underkastelse under sådana föreningsbestämmelser skulle det personliga förhållandet, som hittills rått och som bör råda mellan ett verks ägare och dem, som där arbeta, upphöra, så att verksägarna endast bliva att betrakta som köpare av ett arbete, som indirekt tillhandahålles av för verksägarna alldeles främmande personer, men ett dylikt tillstånd skulle i längden bliva olidligt till skada för såväl verkets ägare som arbetarna, säkerligen mest för de senare, vilka på grund av förhållandena på helt andra orter och inom andra kretsar skulle kunna på kommando av okända personer berövas sin rätt till arbete och därav beroende uppehälle för sig själva och sina familjer' " (efter Olsson 1958, s 10).

Tidigare tillämpades personliga avtal eller snarare kontrakt.[9] Nu stred arbetarna för rätten att teckna kollektivavtal. Det var en kamp för inflytande över arbetsvillkor och lön. För att minska otryggheten i anställningsvillkoren tillkämpade sig arbetarna kollektivavtal i allt större utsträckning. Kollektivavtalet kan ses som en bekräftelse på fackföreningen. Erkände arbetsgivaren kollektivavtalet, erkände han fackföreningen. Kollektivavtalet är en produkt av fackföreningsrörelsen. Förutsättningen är att det finns en löntagarorganisation, som kan bli part i det av-

tal som träffas. Kollektivavtalen ingås mellan å ena sidan en sammanslutning av arbetare eller löntagare, oftast en fackförening, och å den andra sidan en enskild arbetsgivare eller en sammanslutning av sådana. Det krävs alltså en sammanslutning på arbetarsidan, vilket inte är nödvändigt beträffande motparten (Björklund 1976, s 27).

Arbetsgivarna gjorde hårt motstånd. De visste att kollektivavtalens införande var till nackdel för dem på kort sikt. På längre sikt utgör dock kollektivavtalet och hela förhandlingsmaskineriet inget hot mot kapitalismens ägandeförhållanden och bestånd. Man kan inte förhandla bort kapitalismen. Men, på kort sikt, innebär rätten att teckna kollektivavtal en inbrytning från arbetarklassens sida.

5.5. Lokala fackföreningar och relationen mellan dessa

Forskare om svensk fackföreningsrörelse (bl.a. Westerståhl, Lindblad och Hadenius) har ju betonat förbundens överhöghet.

I början bildades fackföreningar inom ett antal yrken utan organisatorisk anknytning föreningarna emellan. De första ansatserna att föra samman de olika föreningarna i större enheter, skedde lokalt genom bildandet av fackliga centralkommittéer. Den första bildades i Stockholm 1883. Den fungerade inte som någon exekutiv, snarare som ett opinionsorgan. Den skulle, enligt uppgift, fungera utredande, opinionsbildande och konsultativt.[10] Den ägde ingen övergripande ställning gentemot de lokala grundorganisationerna (Lindbom 1938, s 75 f).

Den fackliga rörelsen var vid mitten av 1880-talet spridd över landet. Föreningar inom samma fack var fåtaliga, och genom de stora avstånden hade man lite kontakt med varandra.

1885 bildades fackliga centralkommittéer i Göteborg och Hälsingborg. 1889 fanns ett tiotal sådana organ (Lindbom 1938, s 128 f).

De anslutna föreningarna valde ombud till den fackliga centralkommittén (FCK).

1889 upplöstes FCK i Stockholm. Orsakerna till upplösningen var flera. En viktig orsak var att det var svårt att sammansvetsa "skilda slag av yrken och yrkesintressen" som Lindbom (1938, s 135) konstaterar.

Ett annat försök att knyta samman olika fackföreningar gjordes genom de lokala samorganisationerna. De försökte binda samman fackföreningar inom ett och samma yrke på plats. Någon större betydelse fick de inte.

Valet kom att stå mellan fackliga centralkommittéer och landsomfattande förbund i alla yrken. Under åren 1887 och 1888 diskuterades denna fråga ingående.

Det första landsomfattande förbundet i Sverige var typografförbundet konstituerat 1886. Innan 1890-talets inträdande hade åtta förbund bildats. Bl.a. målare, metallarbetare, skomakare och skrädderiarbetare.

Förbundsstyrelsernas viktigaste arbetsuppgifter var att leda löne- och strejkrö-

relser. En grundläggande princip var att inga arbetsnedläggelser fick ske utan godkännande från förbundsstyrelsen.

En mer systematisk och omfattande propaganda kunde föras tack vare förbundens bildande. Det blev också en av förbundens viktigaste uppgifter att bilda nya avdelningar samt agitera för ökad anslutning till de befintliga organisationerna.

Före förbundens tillkomst var den fackliga agitationen vanligen lokalt begränsad. Genom tidningsupprop, cirkulär etc, försökte man påverka yrkeskolleger på platser där fackföreningar saknades att organisera sig. Men några viktigare resultat nåddes ej. Agitationsresor var sällsynta. Nu kunde agitation initieras och stödjas uppifrån. När förbunden bildades, var antalet fackföreningar inom respektive förbunds organiseringsområde lågt. Den landsomfattande, planmässiga agitation som nu blev möjlig, resulterade i att antalet avdelningar ökade, ofta i mycket högt tempo. Förbunden kunde också blåsa liv i avdelningar som hotade att upphöra.

Vid utgången av 1907 var 28 förbund[11] anslutna till Landsorganisationen samt 2 144 avdelningar (Casparsson 1947 a, s 277).

5.6. Administrationen i de lokala fackföreningarna

Fanns det en praktik som svarade mot den arbetarrörelsens organisationssyn som jag tidigare varit inne på? Hur administrerades verksamheten "ute" i avdelningarna?

Hansson (1923, s 95) tecknar följande bild av administrationen på lokal nivå. Verksamheten sköts uteslutande av personer, som för detta arbete tvingas ta det mesta av sin fritid – kvällar och söndagar – i anspråk. Det är fackförenings- och klubbstyrelserna, som ser till att detta arbete blir utfört. De åtnjuter endast ett obetydligt arvode. Endast de större fackföreningarna har råd att hålla sig med helt avlönade ombudsmän eller platsexpeditörer.

Det var ett uppoffringsarbete som utfördes. De som försökte bilda fackföreningar eller var speciellt aktiva, sparkades ofta från sina arbetsplatser. Sedan kom generationen av frivilligt och gratisarbetande förtroendemän. De drog ett tungt lass. De måste bära upp en verksamhet som hela tiden hotades. Men ledning och medlemmar fanns hela tiden nära varandra. Det existerade inga apparater. Fackföreningen fanns där i vardagsarbetet. Karlbom (1969, s 82) talar om den ursprungliga lokalavdelningens enkla uppbyggnad: medlemmen, avdelningen och styrelsen. Kontakterna dem emellan är direkta. Medlemmarna och styrelsens ledamöter bor på samma ort, arbetar på samma arbetsplats. Inga mellanled finns som måste fyllas ut eller broläggas via indirekta organ. Styrelsen sköter alla fackliga angelägenheter. Ordföranden leder verksamheten, sköter korrespondensen med förbundet, övervakar avtalens tillämpning och biträder medlemmarna vid tvister av lokal natur. Avdelningskassören ansvarar för uppbörden av avgifter, skriver uppbördslistor och ombesörjer avgiftsredovisningen till förbundet. Sekre-

teraren svarar för protokollen vid avdelnings- och styrelsemöten, affischerar föreningens sammankomster, deltar i agitations- och informationsverksamheten. Övriga föreningsjobb fördelas i regel på styrelsens ledamöter och aktiva mötesbesökare. Föreningen har ingen avlönad ombudsman, kanske ett rum i Folkets hus för styrelsesammanträden. Det är fråga om en av den bistra verkligheten nödtvungen idealism för att avdelningen skall kunna fungera.

Fanns inte denna vilja bland vissa personer till uppoffrande arbete till föreningens fromma, fanns ingen förening. Verksamheten bars upp av och var avhängig denna vilja. Organisationen i sig var enkel och rätlinjig.

Då en fackförening bildades, skriver Andersson (1972, s 6), valdes för densamma en styrelse efter ett bestämt mönster: ordförande, sekreterare och kassör samt revisorer och uppbördsmän. Den egentliga kontakten mellan styrelse och medlemmar uppehölls av uppbördsmannen, vilken spelade en mycket väsentlig roll. Många små fackföreningar bildades. De byggde på kamratskapets idé och det var inte svårt att fördela och handlägga gemensamma uppgifter. Valen av representanter skedde inom en krets av aktiva medlemmar, vilka bar upp föreningens eller avdelningens arbete.

I början var förhållandena provisoriska och hotande för verksamhetens fortbestånd. Det gällde inte "bara" att vinna medlemmar och sedan få dem att stanna kvar i föreningen. Det gällde också att trots svåra yttre förhållanden få fackföreningen att överleva. Avsaknaden av ordentliga eller välbelägna lokaler var ett stort problem, t.ex:

> "I saknad av lämpliga möteslokaler tvingades fackföreningarna icke sällan att hålla sina möten under bar himmel. Under den kalla årstiden måste man antingen avstå från regelbundna möten eller tränga ihop sig i någon av arbetarnas bostäder. I så primitiva förhållanden hade föreningen ofta svårt att göra sig gällande. Metoden att sammanträda hos någon medlem, som kanske var hyresgäst i ett bolagshus, var heller icke alldeles riskfri. Det kunde hända och inträffade allt emellanåt att arbetsgivaren gjorde sig av med arbetaren under framhållande av att han icke hade rätt att upplåta sitt bostadsutrymme åt andra. Den personliga friheten var starkt begränsad och föreningsrätten ofta en illusion. Fackföreningar och andra arbetarorganisationer var lika husvilla och därför i samma behov av lokaler för sina möten" (Casparsson 1974 b, s 521).

Byggandet av Folkets hus blev en lösning. Det första Folkets hus byggdes i Kristianstad år 1890.

Men dessa svåra förhållanden var inte enbart negativa. Genom, eller trots dessa, blev det lokala facket något levande. Man tvingades kämpa från dag till dag för att säkra kontinuitet och överlevnad. Den fackliga praktiken och organisationsformerna stelnade inte. Kampen hölls levande och aktuell. Motståndet och motståndaren gjorde sig hela tiden till känna.[12]

Det fanns, vill jag hävda, en praktik som i någon mån svarade mot eller gav innehåll åt en arbetarrörelsens organisationssyn. Därmed inte sagt, att det var "bättre förr". Jag tror inte, att det är någon större poäng med att försöka jämföra facklig aktivitet idag med hur den var vid tiden för bildandet. Däremot var det

lokala facket tidigare mer medlemsberoende än det behöver vara idag. Det lokala fackets överlevnad och kontinuiteten i verksamheten var avhängiga medlemmars vilja att uppoffra sig.

5.7. Programmen: fackliga krav och synen på samhället

Skedde någon svängning i synen på fackliga krav och det omgivande samhället allteftersom fackföreningsrörelsen utvecklades?

1881 tillsatte snickeriarbetarefackföreningen i Stockholm en 15-mannakommitté som 1882 lade fram ett *Förslag till Program och stadgar för Fackföreningar och för arbetare.* (Troligen var doktor Anton Nyström, en välkänd liberal, programmets författare). I det hette det inledningsvis:

" 'I programmet fästes uppmärksamheten på den betryckta ställning, vari flertalet arbetare befinna sig, för att alla skola inse, av hur stor vikt det är att något göras för att förbättra arbetarklassens ställning. Kommittén vill därför lägga alla Sveriges arbetare varmt om hjärtat, att snarast möjligt inom varje fack bilda en förening i var kommun, vilket utan tvivel och inom kort skall visa sig vara ett det säkraste stöd för yrkenas utövare liksom för arbetarklassen i dess helhet' " (efter Karlbom 1969, s 28 f).

I programmet skrev man (efter Uhlén 1949, s 18–19):

"Fackföreningen har till ändamål att förena alla arbetare i yrket, för att genom öfverläggningar och gemensamma praktiska åtgärder förbättra deras ställning i såväl ekonomiskt som socialt avseende. Föreningen söker ordna den industriella ekonomin, tillgodose såväl yrkets som arbetarnas och arbetsgifvarnes sanna intressen, förskaffa arbetarna en bättre utkomst än den som flertalet nu åtnjuter, verka för anskaffandet af sunda verkstäder och sunda praktiska arbetsmetoder, åvägabringa pensionskassor och understödskassor, utverka understöd för kroppsskador genom arbetet, förebygga, om möjligt, genom sin mellankomst, arbetsbrist och strejker samt väcka hågen för inhemtande af allmän bildning och vid alla tillfällen befrämja nykterhet . . . Föreningen söker alltid den fredliga öfverenskommelsens väg och motsätter sig hvarje användande af våld i händelse af strejker och söker på allt sätt upprätthålla ordning och lugn . . ."

Programmet utmanar varken arbetsgivare eller det kapitalistiska samhället. Det var inget program för en kämpande klass eller fackförening. I stället talas det om yrkets intresse och man tar avstånd från allt vad strejk och kamp heter. Bäckström (1971 a, s 118) tolkar det också som att "Programmet stod . . . inte på någon punkt i strid med det kapitalistiska arbetsgivarsamhällets intressen utan hade helt och hållet anpassats till detta".

Nästa program som kom, var *1883 års program.* Det förbereddes av FCK i Stockholm. Programmet upptog fjorton punkter: 1. Förkortning av arbetstiden till 10 timmar per dag. 2. Åstadkommandet av sunda och friska verkstäder och fabrikslokaler samt sanitetskontroll däröver av särskilda tillsyningsmän. 3. Anskaffande av allmän pensionskassa för de gamla arbetarna. 4. Anskaffande av arbetsbörs (arbetsförmedling). 5. Statsunderstöd åt associationer och arbetsbolag

genom lån på billiga villkor. 6. Höjande av statsanslaget till resestipendium åt arbetare som önskar resa till främmande länder för att förvärva ökad yrkesskicklighet. 7. Bistånd mellan yrkena i ekonomiskt och moraliskt hänseende. 8. Främjandet av ett så gott och rättvist förhållande mellan arbetsgivare och arbetstagare så att strejker må kunna undvikas samt att söka bilägga dessa genom tillsättande av en förlikningsnämnd. 9. Främjande av nykterhet. 10. Direkt och progressiv beskattning. 11. Strafflagens omarbetande i human riktning. 13. Förbättrad folkundervisning. 14. Allmän rösträtt (efter Karlbom 1969, s 30–31).

Programmet skiljer sig inte nämnvärt från det från 1882.[13] Intressant är, att de "krav" som ställs är allmänt formulerade och riktar sig främst till lagstiftarna och statsmakten.

1886 års program innebar en principiell framflyttning av positionerna. Berodde det på att man hade prövat på motståndet? Att man tydligare såg var konflikterna gick? I den inledande principförklaringen hette det (efter Karlbom 1969, s 32):

"Utgående från grundsatsen att arbetsvinsten bör tillfalla dem som arbeta och att alla samhällsmedlemmar böra hava lika rättigheter och skyldigheter, vilja Sveriges Fackföreningar genom enig samverkan och ömsesidigt bistånd, söka skydda arbetarna mot arbetsgivarnas förtryck och despotism, samt steg för steg tillkämpa alla samhällsmedlemmar fulla mänskliga och medborgerliga rättigheter."

Själva programmet (se Karlbom 1969, s 130–131) påminde om det från 1883. Det innehöll dock vissa skärpningar på flera punkter. Arbetsgivaren skulle t.ex. vara skyldig att betala skadestånd om arbetares hälsa eller liv drabbats av dennes försumlighet. Strejker skulle inte slås ned på ett våldsamt sätt av myndigheterna. Positionen skärptes.

Vilken skulle då fackföreningens huvuduppgift vara? I *Socialdemokraten* den 18 juni 1886 publicerades en *Organisationsplan för Sveriges arbetare* där denna fråga diskuterades:

"Den första formen för den självständiga sammanslutningen mellan arbetarna är fackföreningen som med sig bör söka införliva alla till samma fack hörande arbetare. Dess arbete går i samma riktning som socialdemokratins: att bekämpa kapitalet, men dess mål kan icke vara så högt. En fackförening kan och bör avse endast arbetarnas allra närmaste intressen, förhindra de värsta utsugningsförsöken genom kapitalet och agitera för de värsta missförhållandenas avskaffande . . . För att organisationen skall bliva så stark som möjlig, bör i varje fackförening finnas en bevakningskommitté, som äger att tillse, dels, att inga medlemmar får utgå ur föreningen, dels att alla utanförstående, män som kvinnor, ingå i föreningen. Inom varje fackförening bör finnas sjuk-, begravnings- och understödskassor. Dessa har överallt visat sig vara ett kraftigt dragningsmedel på de eljest slöa och likgiltiga. I stadgarna bör naturligtvis bestämmas, att ingen får vara medlem i dessa kassor, utan att på samma gång vara medlem i föreningen . . . När ett fack sålunda blir organiserat kan det med kraft bistå medlemmarna vid strejker osv samt arbeta för en normalarbetsdag, för en ändamålsenlig fabriklagstiftning och där styckarbete är vanligt, för en minimilöntaxa" (i Bäckström 1971 a, s 147–149).

Fackföreningen måste gå in på de områden där inget samhälleligt skyddsnät fanns: vid sjukdom, olycksfall och vid begravningar. Fackföreningen blir därige-

nom en slags försäkringskassa. Samtidigt menade programmet, att facket defensivt skulle förhindra de värsta utsugningsförsöken. Vad programmet gjorde var, kan man säga, att definiera den svenska fackliga kampens utseende och organisatoriska utformning.

5.8. Där man borde känna sig som arbetare, där känner man sig som bagare . . .

Efterhand som den fackliga praktiken utvecklades började också tendenser i den synas, som pekade på inbyggda begränsningar.[14] Den fackliga opposition som vid olika tillfällen framträdde, pekade också på dessa. Det är i egenskap av observatörer i denna mening, som oppositionen intresserar mig.

"Fackföreningsrörelsen är ingen borgerlig reformrörelse, dess mål, arbetarklassens ekonomiska och andliga frigörelse, samhällets omvandling från privatkapitalistiskt till socialistiskt, är ett revolutionärt mål och medför naturnödvändigt strider på arbetsmarknaden, i vilka arbetarna till buds stående kampmedel, strejk, bojkott m.fl. som gagna och leda till målet, måste komma till användning. Från visst håll gör man visserligen gällande att fackföreningsrörelsens uppgift icke är att bidraga till socialismens förverkligande, utan endast arbeta för 'arbetarklassens ekonomiska och andliga frigörelse inom ramen av det nuvarande samhället' . . . /den uppfattningen/ är rent borgerlig, kännetecknande för den borgerliga fackföreningsrörelsen. För övrigt kan med stort fog infrågasättas om arbetarklassens ekonomiska och andliga frigörelse alls kan ernås 'inom ramen av det nuvarande samhället'. Arbetarna måste ju under det privatkapitalistiska samhällstillståndet bli beroende av arbetsköparna, som ytterst, om deras egen direkta kraft icke räcker till för tillgodoseendet av deras intressen, engagera samhällsmakterna i sin kamp mot proletariatet" (i Arvidsson 1972, s 59–60).

Kilbom kritiserade i denna broschyr från 1916 den inomkapitalistiska fackliga praktiken. Han menade i samma broschyr, att kampen för femöringen inte var tillräcklig:

"Genom lönekampen vinnes några öres förhöjning av timlönen – som arbetsköparna i det närmaste återta genom förhöjda levnadskostnader. Arbetarklassens ställning blir i stort sett densamma trots 'vinsterna', något förbättrad vissa tider för att andra ånyo med våldsam hast försämras . . . Den eftersträvade frigörelsen ernås icke förrän med socialismen. Dennas förverkligande är och måste således vara också ett fackföreningens mål" (i Arvidsson 1972, s 60).

I en broschyr från 1920 diskuterade Kilbom organisationsformernas betydelse (1920 b). Han talade där om "nödvändigheten att åstadkomma den för arbetarklassens ekonomiska kamp och med anpassning efter ernådd industriell och kapitalistisk utveckling lämpligaste organisationsformerna" (1920 b, s 25). Organisationsformerna måste byggas så att de "bidraga till den fulla klassolidaritetens framskapande, eller, kanske rättare sagt, till hindrens för densamma undanvräkande" (1920 b, s 29). Den fackliga praktiken var för snävt inriktad på grupper av

arbetares intressen, menade Kilbom. Det var främst klassens intressen som måste tillvaratas:

"Icke ytterligare differentiering av arbetarklassen, icke den eller den gruppens frigörelse, vare sig genom egna eller andras åtgärder, utan klassens" (1920 b, s 37).

Kampen hade hitintills alltför mycket varit en lönekamp och inte en klasskamp.[15] Även om lönekampen var nödvändig, var den inte tillräcklig, hävdade Kilbom i en annan broschyr från samma år:

"Den höjda penninglönen representerar i det kapitalistiska samhället i längden icke ökade eller bättrade mängder livsmedel, icke ökade eller bättre bostadslägenheter, icke bättre undervisning för våra barn, icke tryggare ålderdom för oss själva . . . Lönekampen är viktig, dels med hänsyn till att den i viss utsträckning neutraliserar den kapitalistiska utsugningen och dels, och kanske framförallt, med hänsyn till att den stärker arbetarnas solidaritetskänsla och därigenom förbereder socialismen. Men enbart lönekamp är otillräcklig. Lönekampen måste utvidgas till klasskamp. Fackorganisationernas arbete har länge nog inskränkt sig till sikte på några ören mer per timme eller dag av arbetsprodukten. Nu måste hela vinsten krävas åt de produktivt arbetande" (1920 a, s 15—16).

1919 hade man bildat Fackliga propagandaförbundet, som avvecklades 1922. Fackliga propagandaförbundet hade bl.a. föregåtts av Svenska Fackoppositionen, bildad 1917.

Albert Jensen försökte i broschyren *Vad vill fackoppositionen*? precisera oppositionens program, samt den kritik man riktade mot fackföreningsrörelsen. Bl.a. kritiserades organisationsformerna. Fackföreningarna var skrå- och inte klassorganisationer:

"Där man bort känna sig som arbetare, där känner man främst som bagare, målare eller järnarbetare, etc" (Jensen 1917, s 30).

Vidare kritiserades den inomkapitalistiska, fackliga praktiken:

"Arbetarnas fattigdom kan icke avskaffas på annat sätt än genom upphävandet av själva löneslaveriet. Ty det är som löneslavar vi plundras, och endast genom löneslaveriets avskaffande, kan vår fattigdom avskaffas" (1917, s 4).

Därför borde fackföreningsrörelsen omvandlas till en anfallsorganisation mot det kapitalistiska samhällssystemet (1917, s 3).

1910 hade SAC, Sveriges Arbetares Centralorganisation (syndikalisterna), bildats.[16] De menade, att den viktigaste kampen för socialismen för man på det ekonomiska området. Fackföreningarna är arbetarnas klass- och kamporganisationer. Fackföreningarna är kamporgan i nuet, för att bli produktionsorgan i framtiden (Persson 1975, s 53).

Syndikalisterna var emot uppdelningen i olika fackföreningar. I stället förordade man idén om Lokala Samorganisationer, som sammansluter alla arbetare på en ort, oavsett yrkestillhörighet.

"Viktigast var att en LS skulle utgöra en organisatorisk samlingsplats för alla arbetare

oavsett yrke. Härigenom skulle samhörigheten främjas, skråbarriärerna raseras och yrkeshögfärdigheten elimineras. Förståelsen för varandras problem skulle öka, broderskap och solidaritet befordras och det gemensamma klassintresset, i första hand mot kapitalismen skulle inte skymmas av några ovidkommande, yrkesbetingade säraspekter" (1975, s 115).

Vidare var man emot bindande avtal och långa avtalsperioder. Dessa berövade arbetarna varje tillfälle att angripa sin fiende, när det var som lämpligast. Man var också emot centralisering och toppstyrning (se Severin 1975, s 28).

Reaktionerna på storstrejken 1909 och dess resultat fick också oppositionella konsekvenser. På LO:s kongress 1909 hade organisationsformerna föranlett 48 motioner. En del ville avskaffa yrkesförbunden och ersätta dem med industriförbund. Andra ville bygga Landsorganisationen på lokala sammanslutningar (Casparsson 1947 a, s 391, 395; även Casparsson 1966 a, s 139).

5.9. Socialdemokratins syn på fackföreningarnas uppgifter

LO bildades 1898. Då togs en paragraf om att kollektivanslutning till det socialdemokratiska partiet skulle ske från varje avdelnings sida. M a o: redan tidigt knöts fackföreningsrörelsen till det socialdemokratiska partiet och dess politiska kamp. Bilden av "arbetarrörelsens två grenar" skapades. Det här var tydligt redan från början, och uttalades av ledande socialdemokrater.

Partiets och fackföreningsrörelsens strategier och taktiker skulle anpassas till varandra.

Hjalmar Branting höll 1886 ett tal i Gävle arbetarklubb om varför arbetarrörelsen måste bli socialistisk. Han kritiserade där den engelska arbetarrörelsen för dess övertro på en rent facklig, tradeunionistisk kamp:

"De engelska fackföreningarna ... ha tvivelsutan gjort mycket för förbättrande av sina medlemmars ekonomiska ställning, och de stå i avseende på fast och god organisation som eftersträvansvärda mönster för alla länders fackföreningar. Men – det finns ett men. Först och främst ha de endast kunnat sträcka sina verkningar till en del av den engelska arbetarbefolkningen; de ha i viss mån utgjort en arbetararistokrati, som ofta mera sett på sina egna än på hela sin klass' fördelar. Just att de hittills saknat socialismen som ledstjärna har gjort att de försummat att arbeta för att erövra en politisk makt och inskränkt sig väsentligen till att söka hålla lönerna uppe" (i Alsterdal-Sandell 1970, s 13–14).

Den fackliga och den politiska kampen kan ej isoleras från varandra, menade Branting. Arbetarna måste samtidigt rikta sin uppmärksamhet åt två olika håll. Å ena sidan måste de organisera sin klass som politiskt parti, vilket sätter som mål för sina strävanden att få den politiska makten, dvs lagstiftningsmakten i sina händer. Med hjälp av den politiska makten kan nödvändiga reformer till arbetarnas bästa genomföras, men övergången till det socialistiska samhället kan också slutligen ordnas. Å andra sidan måste arbetarna organisera sig i fackföreningar för att i någon mån kunna hålla kapitalisterna stången i den dagliga kampen för brödfö-

dan. Den fackliga och den politiska organisationen bör gå hand i hand. De bör gemensamt arbeta för det stora målet: arbetarklassens fullständiga frigörelse. Men, som Branting säger, erfarenheten har visat att det är lämpligast, att dessa båda organisationer inte sammanblandas.

Arbetsfördelningen slås fast. Fackföreningarna är till sin natur defensiva försvarsorganisationer. De ska i någon mån hålla kapitalisterna stången i den dagliga ekonomiska kampen. Vad de kan göra under kapitalismen är att mildra den enskilde arbetarens utsatthet och beroende av kapitalisten:

"Fackföreningens idé är ju att sammanföra ett yrkes alla arbetare, först på en ort, sedan så småningom över hela landet, för att till gemensamt motstånd mot kapitalets övergrepp samla de spridda krafterna. Denna organisation är den enda, som arbetarna genast kunna använda för att något mildra följderna av vad Lasalle kallade 'järnlönelagen', eller den ekonomiska lag, som gör att under nuvarande produktionssättet arbetslönen aldrig kan annat än rent tillfälligt väsentligen höja sig över det minsta arbetarna anser sig behöva för att kunna leva . . . vi veta alla, att den ensamme arbetaren måste sälja sin vara, sin arbetskraft, till det pris han kan få; ty han måste framförallt leva. Sluter han sig däremot till en fackförening, som lyckats samla ihop en liten kassa, har han den ofantliga fördelen att kunna vara åtminstone mer än förut medbestämmande i avseende lön- och arbetsvillkor. Bjuds det alltför uselt från fabrikanternas sida, svarar arbetaren nej och vädjar till fackföreningen. Denna tar sig nu, i mån av förmåga, an hans sak och ger honom understöd, medan strejken pågår, dels ur egen kassa, dels genom allmänna insamlingar bland hela landets arbetarkår, ja kanske även i utlandet, och avhåller så vitt möjligt strejkbrytare från att under tiden upptaga arbetet" (1970, s 16–17).

En fackförening måste omfatta alla arbetare, det gör den starkare mot arbetsgivaren. Den bör inte vara den politiska föreningspunkten för de klassmedvetna arbetarna. Fackföreningarna får inte bli "den politiska agitationens härdar" (1970, s 17).

Men alla måste inse den fackliga kampens begränsningar. Det får inte hysas någon övertro på fackföreningarnas betydelse. De är nödvändiga under kapitalismen, men inte tillräckliga.

". . . begären ej för mycket av fackföreningarna! . . . En ensidig fackföreningsrörelse kan aldrig föra till målet, det inser man lätt om man betänker, att den ingenting förmår mot kapitalets fortgående koncentrering. De kapitalister, mot vilka fackföreningen skall söka göra sin och arbetarnas vilja gällande, bli därför allt svårare att ekonomiskt besegra och få bukt med, alldeles frånsett då den omständigheten, att arbetsgivarna snart lära sig hemligheten med sammanslutning och bilda mot fackföreningen en fabrikantring, som förfogar över ett så fruktansvärt kapital, att stridens utsikter betydligt mörkna för arbetarna. Fackföreningarna kunna därför icke ensamma bringa hjälp mot arbetarnas beroende av kapitalisterna. De kunna väl lindra, men icke fullständigt avhjälpa det onda, vilket som vi sett här flyter ur själva arbetets nuvarande organisation. Men även fast man sålunda icke får av dem vänta några underverk, äro de för arbetaren av allra yttersta vikt såsom hans naturliga försvarsorganisation mot arbetslönernas ohejdade sjunkande. Och varje öre, varmed fackföreningen kan höja timpenningen, betecknar i alla fall för löneslaven en litet mera människovänlig tillvaro; den är en ljusning, om än ringa, som båda bättre tider" (1970, s 18).

Branting eftersträvade en nära förening mellan fackföreningsrörelsen och partiet. Han försökte motivera och argumentera för denna förening. Kampen skulle inte föras på arbetsplatserna. Motståndet var för starkt. Arbetsgivarna skulle komma att motorganisera sig (vilket de också gjorde 1902, då SAF bildades) och koncentrationsprocessen fortgå. Den lokala, fackliga kampen hade endast begränsade och kortsiktiga effekter. Den politiska kampen, kampen om statsmakten, var den primära. Samtidigt var det socialdemokratiska partiet beroende av fackföreningsrörelsen. Det måste bygga på denna. I *Socialdemokraten* 1898 försvarade Branting LO-kongressens beslut samma år om obligatorisk anslutning av fackföreningarna till det socialdemokratiska partiet:

"Landsorganisationen fackligt, socialdemokrati politiskt, det är blott två sidor av samma stora underklassrörelse" (1970, s 52).

Denna relation mellan LO och SAP kom också att bestå.

5.10. De svenska fackföreningarnas uppkomst och tidiga historia

I det här kapitlet har jag visat hur fackföreningarna växte fram i Sverige, och hur nära deras utveckling följde kapitalismens. Det var en brytningstid, därför har jag också ägnat den relativt stort utrymme. De första stegen togs.

Vad betydde fackföreningen för den enskilde och klassen? Hur "mäter" man det?

Brukssamhällena gav den svenska industrialismen en särprägling,[17] som flera författare understrukit. Även ideologiskt innebar de ett förslavande av arbetarklassen. Det patriarkaliska systemet vilade på en organisk syn på samhället. Enligt denna syn ingick alla i en stor familj och inga oöverbryggbara motsättningar fanns. Här fyllde fackföreningen en viktig funktion. Arbetarklassen fick genom skapandet av en egen organisation en klassidentitet. Organisationen markerade en inbrytning i samhället. Därför valde jag, som ett tydligt exempel, att studera i närbild bildandet av metallarbetarfackföreningen i Sandviken. I det exemplet ser man klart uppbrottet från det gamla samhället och vad fackföreningarna representerade.

LO bildades 1898. Redan tidigt knöts fackföreningsrörelsen till det socialdemokratiska partiet (bildat 1889) och dess reformistiska politik.[18] Det innebar att någon renodlad tradeunionism aldrig kunde blomma ut. Kamporganisationen hann ta sina första, "stapplande" steg innan den integrerades i en större rörelse.

I nästa kapitel ska jag mer ingående beskriva övergången från kamp till serviceorganisation i och med bildandet av storavdelningar.[19]

6. Mot medlemsservice och organisatorisk effektivitet: storavdelningarna börjar växa fram

Det här kapitlet handlar om storavdelningsbildandet på 1960-talet. Avdelningar slås samman, får ett större medlemsantal och kommer att täcka ett större geografiskt område. Det är en fas i svensk fackföreningsrörelses historia, när man koncentrerar sig på organisatorisk förändring på avdelningsnivå. Verksamheten professionaliseras och avdelningsstrukturen förändras på ett genomgripande sätt. Relationen mellan lokal fackförening och enskild medlem omprövas eller ges ett nytt innehåll.

Storavdelningarna måste sättas in i ett historiskt sammanhang: efterkrigstiden kännetecknades av en expansiv kapitalism och av att samarbetsavtal mellan fackföreningar och arbetsgivare träffades. Fackföreningarna blir, för att anknyta till ett tidigare resonemang, intressenter i en våldsam strukturrationalisering och en framgångsrik kapitalism.[1] 1960-talet är en gyllene tidsålder för den svenska klassamarbetsmodellen. Tillväxt i ekonomin ska lösa alla problem.[2]

6.1. Bakgrunden

1962 publicerades Handelsanställdas Förbunds betänkande *Organisationsformer och effektivitet*.[3] Jag har använt mig av det betänkandet som en utgångspunkt för en diskussion om storavdelningsbildandet.[4] Genom den här typen av material kan jag skaffa mig en bild av motiven, de orsaker som angavs samt syftet med bildandet av storavdelningar. Det här är material som aktörerna själva har producerat. Det är en svaghet med materialet. Hur pass tillförlitligt är det? Framförallt i fråga om motiven, den bakgrund man tecknar?[5]

Jag vill understryka, att jag inte enbart bygger mitt resonemang på de agerandes egna motiv. Men man klarar sig inte som forskare utan den här typen av material. Man kan, indirekt, få fram vad som faktiskt gjorts (se Berntsson 1973, s 67). Det var så här man byggde upp storavdelningarna. Men bakgrunden till dem och deras konsekvenser måste problematiseras med hjälp av annat material. Som forskare måste man överskrida de agerandes eget perspektiv på ett händelseförlopp.

6.2. Kommentarer från tidigare forskare till storavdelningbildandet

Tidigare forskare använder i stor utsträckning aktörernas egna argument när de kommenterar storavdelningsbildandet. Hadenius (1976, s 188) pekar på en växande arbetsbelastning, och ett mer komplicerat fackligt arbete som direkta orsaker till bildandet. Arbetet har, skriver han, blivit mer omfattande och tidskrävande. Utöver en generell ökning av avtalsvolymen har en rad nya avtalstyper tillkommit: företagsnämndsavtal, arbetsstudieavtal, arbetarskyddsavtal samt försäkringsavtal. Hadenius anger också, som en orsak, en avtagande medlemsaktivitet under efterkrigstiden.

Han (1976, s 161) menar att situationen vid tiden för storavdelningsbildandet inom många förbund var sådan att man, för att klara de växande arbetsuppgifterna i samband med stegrade krav på facklig service, fick lov att öka antalet lokala funktionärer. Men att anställa funktionärer kostar pengar och då organisationerna var små fanns det inte ekonomiskt underlag för sådana satsningar. Enda möjligheten var att bilda storavdelningar.

Karlbom (1969, s 82) åberopar samma faktorer som Hadenius. Han skriver att när verksamheten vidgades, avtalen reglerade allt flera relationer mellan arbetare och arbetsgivare, försäkringsverksamheten utvidgades, bevakningen av tryggheten till liv och hälsa i arbetet blev en fackföreningsuppgift och då medlemmarna blev mer fritidsmedvetna, visade det sig svårt att få folk till de växande uppgifterna. Expeditörer och ombudsmän måste anställas. Men då måste också det ekonomiska underlaget förstärkas, en bredare grund för verksamheten åstadkommas. Lösningen låg, säger Karlbom, i en avdelningskoncentration. I *Fackliga studier* (1976, s 108) framhålls också storavdelningens förtjänst att den innebär "bättre möjligheter för att betjäna medlemmarna och hävda deras intressen".

Lindblad (1960, s 255) skriver, att de stora avdelningarna kan genom sina resurser ge medlemmarna andra fördelar.

Carlsson (1969, s 106–107) drar fram den allmänna standardstegringen som en viktig, bakomliggande faktor. Han hävdar att den har fört med sig att medlemmarna numera betraktar sin fackförening med annorlunda blickar än under ett tidigare skede. Man är i mindre utsträckning villiga att fullgöra vad man anser vara ett rent rutinarbete av administrativ art. Länge var kriteriet på en aktiv fackföreningsmedlem att han var villig att offra många fritidstimmar på arbetsuppgifter som var nödvändiga för att organisationen skulle fungera. Så är det inte längre. I stället anställer man någon som kan fullgöra sådana uppgifter. På så sätt har man skapat ett behov av ett betydligt större antal anställda, både funktionärer och kontorspersonal. Dessa kan utföra de arbetsuppgifter som tidigare sköttes på fritiden. Ofta, skriver Carlsson, har man på detta sätt nått en högre effektivitet och fått ett bättre arbete utfört. Man har också kunnat utnyttja personer som har en yrkesutbildning avpassad efter de föreliggande arbetsuppgifterna.

Carlsson menar, att det var medlemmarnas krav på facklig service, deras efter-

frågan av fackets tjänster, som drev fram storavdelningarna. Andra författare pekar på en komplicerad facklig verksamhet. Vidare framhålls en avtagande medlemsaktivitet. Hur var det nu med bakgrunden till storavdelningarna, deras "jordmån"?

6.3. Den sviktande medlemsaktiviteten och argument mot den faktorn

En faktor[6] eller orsak som förs fram för att motivera storavdelningarna är sviktande medlemsaktivitet under efterkrigstiden. Finns det belägg för det? Hur pass viktig är den faktorn? Jag försökte i de avdelningar jag studerade kontrollera påståendet om den sviktande medlemsaktiviteten, om den återfanns även i mitt material. Någon tillförlitlig kunskap gick inte att få i den meningen, att några säkra siffror kunde fastställas. Det finns inget som direkt tyder på en sviktande eller sjunkande medlemsaktivitet. Däremot återkommer i mötes- och andra protokoll yttranden eller skrivningar som tyder på en låg medlemsaktivitet. Det går däremot inte att säga, om aktiviteten är lägre än tidigare. Eller att någon allvarlig försämring skett.[7]

I Papperstvåan, som fanns med i mitt urval, återkommer på flera ställen i protokollen under efterkrigstiden klagomål över dålig medlemsuppslutning. Så sent som i början på 1960-talet[8] kan det låta så här:

"I hälsningsanförandet uttryckte ordf. H. Westergrehn sitt beklagande att avdelningsmötet och fotbollsmatchen råkat komma samtidigt, men att detta inte var mycket att göra åt. Han hälsade de närvarande inte mindre hjärtligt för att de var fåtaliga, samt uppläste styrelsens förslag till dagordning som godkändes" (*Avdelningsmötesprotokoll för Pappers avd. 2 16.5. 1961*).

Metalls avd. 135 har också kämpat med vad jag tidigare kallade utanförstående medlemmar. På ett avdelningsmöte 14.1. 1945 (*avdelningsmötesprotokoll*) diskuterades hur man skulle kunna locka fler medlemmar till mötena. Ett förslag var att en stående affisch skulle uppsättas på annonstavlorna på de olika arbetsplatserna. Ett annat förslag gick ut på att man skulle vädja till hemvärnet att ej förlägga övningar till de söndagar, då avdelningen hade möte. "Medlemsvården" var uppe på ett avdelningsmöte 14.11. 1948 (*avdelningsmötesprotokoll*). Bl.a. diskuterades hur man skulle kunna intressera nya medlemmar för det fackliga arbetet. På 1950-talet diskuterades de förtroendevaldas arbetsförhållanden. Det klagades över att de fick för mycket att göra på fritiden.

I Handels avd. 19 har också frågan om de utanförstående medlemmarna varit uppe till behandling. På 1940-talet diskuterades inrättandet av ett representantskap, som i någon mån skulle kompensera för eller säkerställa en viss grad av uppslutning.

Också inom de avdelningar som så småningom slogs samman till Transportel-

van hittade jag diskussioner om medlemmarna som inte kom. Tidningsbuden (*avdelningsmötesprotokoll 14.3 1945*) skriver sammanfattningsvis efter ett dåligt besökt möte:

"Mötet var mycket dåligt besökt. Av ett fatal medlemmar, det kan inte i fortsättningen tolereras. Radikala åtgärder måste i fortsättningen tagas för att få en ändring till stånd."

På 1950-talet möter man problemet på nytt i protokollen. På ett avdelningsmöte diskuteras möteskulturen och svårigheter att få medlemmar till mötena. Sport och andra nöjen är svåra konkurrenter till fackföreningsmötena, skriver man (*avd. 140; avdelningsmötesprotokoll 5.10. 1956*).

Plockandet av dessa spridda exempel indikerar möjligtvis att den fackliga aktiviteten var låg. Den var ett problem, om än ofta inte uttalat, i fackföreningarna. Fackföreningen fungerade trots att dess öde låg i ett fåtals händer.

6.4. Efterkrigstidens Sverige

Utvecklingen efter krigsslutet 1945 präglades av högkonjunktur i Sverige och av slutandet av samarbetsavtal mellan LO och SAF. Man var eniga om att få den svenska kapitalismen att fungera på bästa sätt från LO:s håll. 1951 skrev LO i ett program:

"Fackföreningsrörelsen ser . . . som en av sina viktigaste uppgifter att understödja och främja en utveckling som leder till höjd effektivitet i näringslivet" (efter Hultén 1971, s 189).

Samarbetsavtalen rörde bl.a. tidsstudier och företagsnämnder:

"Företagsnämnderna skulle fungera som samarbetsorgan och skulle även bibringa vissa representanter för arbetarna ökad förståelse för företagsekonomiska problem" (Hultén 1971, s 195).

Nämnderna skulle också yttra sig i olika trivselfrågor.

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram togs av socialdemokratin. Det innehöll 27 punkter om vad partiet ville. Wigforss (1964, s 375) menar att programmet inte innehöll något nytt, jämfört med tidigare socialdemokratiskt tänkande. Full sysselsättning och höjda arbetslöner skulle skapas. Ett mer effektivt utnyttjande av de produktiva tillgångarna. Samarbete mellan näringslivets parter skulle befrämjas.[9] Kapitalismen gick för "full maskin" under 1950-talet. Sysselsättningsläget var gott. Anatol Renning skriver i *Från Palm till Palme* (1972, s 108): "Det var säljarens 'arbetsmarknad'. Bristen på arbetskraft gynnade arbetarna vid lönesättningen." Hopp-jerkan, den flyttande arbetaren, uppstod som fenomen. Fördömd av både arbetsgivare och fackförening. Furåker (1976) skriver i sin avhandling om Hopp-jerkan:

". . . i efterkrigsårens högkonjunktur fanns plötsligt möjligheten att rata en arbetsköpare

som inte passade. En arbetare kunde helt enkelt lämna sin arbetsplats utan att för den skull riskera att bli arbetslös" (1976, s 137).

I betänkandet till LO-kongressen 1951 *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, i vilket bl.a. Rehn och Meidner, LO-ekonomer, medarbetade, skrev man:

" . . . befrämjande av frivillig överflyttning till företag, yrken och orter där förutsättningarna för expansion är större. Mycket större vikt än man hittills i allmänhet torde ha tänkt sig bör läggas på omflyttningsstimulanser, ägnade att leda arbetskraftsströmmarna dit där de bäst behövs' " (i Furåker 1976, s 147).

I *arbetarrörelsens efterkrigsprogram* talade man också om att underlätta en önskad rörlighet på arbetsmarknaden i form av en väl utbyggd arbetsförmedling, omskolningskurser och flyttningsbidrag (se Elander 1978, s 28).

Öhman (1974) beskriver den s.k. Myrdalkommissionen. Den kom fram till att arbetsmarknadspolitiken skulle underlätta näringslivets strukturomvandling. "Rörlighet och anpassningsförmåga är ord som betonas starkt" (1974, s 13). Rörligheten skulle ökas genom särskilda flyttningsbidrag. AMS kom till 1948. Arbetsförmedlingarnas uppgift var att ge "service åt ombytessökande" (1974, s 17).

Öhman går också in på den s.k. Rehnska modellen, skapad av LO-ekonomer med Gösta Rehn i spetsen. Den gick ut på "hård ekonomisk politik och en aktiv arbetsmarknadspolitik" (1974, s 21). Den aktiva arbetsmarknadspolitiken skulle underlätta arbetskraftens rörlighet. Öhman citerar Rehn:

" 'Frihet att flytta har mycket större betydelse för honom [löntagaren] än att kunna påverka driftsledningen på sin egen arbetsplats med formellt demokratiska metoder' " (1974, s 53).

Löntagaren ska ha valfrihet på arbetsmarknaden. Öhman kommenterar:

"Rhen betonar som synes sysselsättningstrygghet snarare än anställningstrygghet. Hans analys gäller snarare individens ställning på arbetsmarknaden än i det enskilda företaget. Han har skarpt varnat för en 'japanisering' av arbetskraften, dvs anställningsformer som binder arbetskraften vid företagen men också ger en viss anställningstrygghet" (1974, s 53).

Öhman menar dock, att det var fråga om en 1950-talets alltför optimistiska verklighetsuppfattning. En ohämmad kapitalistisk expansion skulle lösa alla problem. Den enskilde löntagaren var en hanterlig kugge i maskineriet. Fackföreningsrörelsen skulle underlätta omvandlingen och expansionen.

"Den rehnska modellen bör . . . ses som en inomkapitalistisk strategi, vilken syftar till rationalisering och ekonomisk tillväxt. Den bygger på kapitalismens inre utveckling, kapitalets koncentration och centralisation, samt det kapitalistiska produktionssättets expansion på den enkla varuproduktionens bekostnad. Staten kan förhålla sig till dessa processer på olika sätt. Rehns förslag går ut på att staten ska påskynda förändringarna. Eftersom dessa medför en betydande omfördelning av arbetskraft . . . blir den rörlighetsbefrämjande arbetsmarknadspolitiken ett centralt inslag, både för att garantera arbetskrafts-

försörjningen inom expansiva sektorer och för att avhjälpa strukturellt betingad arbetslöshet" (Furåker 1976, s 165–166).

Den Rehnska modellen (se Öhman 1974, Furåker 1976) tongav alltså utvecklingen på 1950-talet. Efterkrigstiden erbjöd inga goda konjunkturer för lokal, facklig kamp eller medlemsuppslutning kring de lokala fackföreningarna. De ekonomiska betingelserna möjliggjorde att individuella lösningar kunde prioriteras på bekostnad av kollektiva. Man fick det helt enkelt "bättre" ändå. På 1950-talet kom också de samordnade löneförhandlingarna igång. Samordningen av förbundens lönerörelser var, enligt Hadenius (1976, s 116), fackföreningsrörelsens bidrag till den samhällsekonomiska balansen och till vakthållningen om det svenska näringslivets internationella konkurrenskraft.

Socialdemokratiska partiet i regeringsställning och LO förespråkade det ekonomiska systemets rationalisering och effektivisering. Politiken byggde på kapitalismens dynamik. Strukturomvandlingen skulle påskyndas och den enskilde arbetaren anpassas efter denna. Vad det gällde att omsätta i praktiken var, enligt Furåker (1976, s 168), den ekonomiska tillväxtens politiska ideologi. Korpi (1978, s 261) talar om arbetarrörelsens nya konfliktstrategi, som hade ökande ekonomisk tillväxt som ett väsentligt led. Denna strategi innebär ett samarbete mellan klasserna. Klasserna samarbetar för att tillsammans befrämja en ökad produktivitet i näringslivet. Det privata ägandet av produktionsmedel angreps inte. Facket kom att ingå i en samverkanstruktur:

"Man trodde på möjligheten av att arbetarna kunde utöva makten i samarbete med företagsledningen – på företagsdemokrati i ett kapitalistiskt företag" (Renning i 1972, s 109).

Efterkrigstiden kännetecknades av högkonjunktur och säljarens marknad på arbetsmarknaden. Ett utvecklat och institutionaliserat samarbete mellan arbetsmarknadens parter florerade. Vad har dessa förhållanden att göra med storavdelningarna? Hur kommer de in i sammanhanget?

Högkonjunkturen medförde standardhöjning. Individuella lösningar prioriterades framför kollektiva. Motivationen att engagera sig fackligt sjönk undan. Man fick det bättre ändå.

Det utvecklade samarbetet inlemmade facket ytterligare i det kapitalistiska samhället, även på lokal nivå. Nu gavs möjlighet och utrymme för att ägna sig åt inomorganisatoriska förändringar. Det handlade om att skapa en effektiv organisation som kunde förhandla åt sig av detta livets goda åt sina medlemmar. Facket skulle fungera som en servicegivande institution. En förhandlings- och serviceapparat måste byggas. Där föddes tanken på avdelningssammanslagning och -koncentration.

6.5. Storavdelningsbildande i två förbund

1962 publicerades Handelsanställdas förbunds betänkande *Organisationsformer och effektivitet* från kommittéen för översyn av Handels' organisationsformer.[10]

Syftet med förslaget till nya organisationsformer sa man vara att

"försöka skapa en effektiv administrativ apparat, som – samtidigt som den ger medlemmarna bättre service – frigör de aktiva krafterna för andra arbetsuppgifter inom organisationen, samt att komma fram till organisationsformer, som ger utrymme för aktiviteten hos alla de grupper som tillhör förbundets verksamhetsområde" (1962, s 61–62).

Uttryckligen sägs, att medlemmarna ska ges bättre service. Facket ska fullgöra uppgifter för och åt medlemmarna. De ska slippa att själva vara aktiva i direkt organisationsarbete. Verksamheten måste professionaliseras och arbetskraft anställas. Så stora enheter måste skapas, att det blir ekonomiskt möjligt att anställa folk:

"Den effektiva administrativa apparaten skapas genom att göra så stora enheter, att de ger underlag för anställd arbetskraft. Denna ordning ger möjlighet till god service åt medlemmarna, både i det dagliga rutinarbetet och då snabb hjälp av en eller annan anledning behövs" (1962, s 62).

Det börjar bli svårt att rekrytera avdelningsstyrelser. Den höjda standarden i samhället har gjort fritiden mera värd ur den enskilde medlemmens synvinkel. Flertalet medlemmar har ekonomiska möjligheter att utnyttja sin fritid för "privata sysselsättningar och nöjen på ett helt annat sätt än för ett par årtionden sedan" (1962, s 8). Kommittén hävdade i betänkandet att sambandet mellan ökad fritid och fackligt intresse är helt klarlagt. Längre fritid leder automatiskt till ett minskat fackligt intresse. Avkortningen av veckoarbetstiden till 45 timmar, semesterns förlängning inverkar negativt på det fackliga intresset. Speciellt förkortningen av arbetstiden är negativt för det fackliga intresset:

"Denna förkortning borde ge de aktiva medlemmarna möjligheter att ägna sig åt hobbybetonade sysselsättningar. Att döma av den hittillsvarande utvecklingen torde det icke vara realistiskt att räkna med en vilja att offra en större del av fritiden i organisationsarbetet. Snarare får man utgå ifrån att utvecklingen fortsätter i samma riktning som hittills" (1962, s 19).

Medlemmarna sviker och kommer att fortsätta svika det fackliga arbetet. Orsakerna till detta ska sökas i förändringar i samhället. "Utvecklingen" kommer att fortsätta i samma riktning. Fackföreningsrörelsen måste anpassa sin organisation efter denna.

Vad är det som har hänt? Samhället har så förändrats, menar kommittén, att en ändrad inställning bland medlemmarna till fackligt arbete, blir den oundvikliga följden:

"Vårt svenska samhälle ser idag helt annorlunda ut än för ett halvsekel sedan. Vi lever idag på en väsentligt högre standard än tidigare. Redan förut har sagts, att denna höjning av standarden inneburit, att medlemmarna blivit mindre villiga att offra sin fritid på arbete

inom organisationen. En annan sida av saken torde vara att medlemmarna numera kan och vill ställa större anspråk på service från organisationens sida. Samtidigt har medlemmarna fått större möjligheter att kontant ersätta den som ger den önskade servicen. Man får också förutsätta att viljan att ge denna ersättning finns. Med andra ord: medlemmarna torde vara villiga att betala en högre avgift, om denna leder till att man får ännu bättre service av sina organisationer" (1962, s 19).

I betänkandet pekas också på förändringar i det lokala fackets arbetsuppgifter som en orsak till varför verksamheten måste omgestaltas.

Överhuvudtaget kan inte längre verksamheten på avdelningsnivå byggas på frivilliga krafter och på fritiden utförda insatser.

För att avdelningarna ska kunna fungera enligt syftena, krävs också en förändrad syn på bildandet av sådana. Tidigare skedde avdelningsbildandet mest slumpartat. Det var några människor på en ort någonstans som kände behov av en fackförening och bildade en sådan. En sådan grund för avdelning är organisatoriskt irrationell. På det gamla sättet får man visserligen en massa små avdelningar, som kanske befrämjar närkontakt. Men de brister ur servicegivande synpunkt. Små avdelningar har ett begränsat medlemsantal att rekrytera kunniga och intresserade människor ur. Anspråk kan komma att riktas mot avdelningsstyrelsen som den inte förmår möta. Det är inte antalet styrelseledamöter som är det avgörande, dvs ett stort antal aktiva medlemmar. Det garanterar inte ett "mera tillfredsställande resultat av organisationens arbete" (1962, s 27). Den mest effektiva avdelningen är den som kan anställa ombudsman, kassör och annan arbetskraft för det administrativa arbetet.

Medlemsantalet per avdelning måste öka. Ett tillräckligt ekonomiskt underlag måste skapas. Minst 1 000 medlemmar per avdelning, helst mellan 1 500 och 2 000 medlemmar bör man ha (1962, s 28). Detta förutsätter också, att avdelningar bildas som täcker ett stort geografiskt område.

Inrättandet av storavdelningar tvingar fram inrättandet av representantskap. Det tidigare avdelningsmötet avskaffas. I stället väljer medlemmarna ombud till ett representantskap, som ersätter det gamla avdelningsmötet.

Större geografisk täckning leder till att det kommer att bli svårt för många medlemmar att bevista mötena. Det kommer att bli för långt för många medlemmar till avdelningens centralort. Medlemmarna måste därför tillförsäkras ett inflytande "som står i proportion till medlemsantalet" (1962, s 36). Däremot kan inte varje medlem få möjlighet att resa till avdelningens möten.

Vad händer om dessa förändringar genomförs? Den frågan ställde sig kommittén. Vad går förlorat? Hur kommer medlemmarna att ställa sig?

"Fackföreningen får inte endast bli en försäkringsinrättning, dit medlemmarna betalar sina avgifter och varifrån de har att hämta hjälp i olika former när så behövs. Avdelningen måste bli en levande organisation" (1962, s 40).

Underorganisationer måste skapas. Dessa kan fylla ut avståndet mellan avdelningsstyrelse och enskild medlem. Man kallar dessa underorganisationer sektioner.

Deras uppgift skulle vara att handlägga frågor som särskilt berör kommunen eller orten som sådan. Dessutom skulle sektionsstyrelserna aktivera medlemmarna, samt sköta introduktionen av nya medlemmar. Nya medlemmar måste få information om sin fackförening "exempelvis genom ett tryckt eller ett duplicerat meddelande, få uppgift om avdelningens styrelse, sektionsordförandens och ombudsmannens namn, expeditionstider o.d." (1962, s 44).

Kommittén föreslog också inrättande av klubbar på arbetsplatserna för att kanske motverka den professionalisering och centralisering man annars uppmuntrar:

"Ett faktum torde vara, att en medlem, när det gäller anställningsfrågor, känner mera samhörighet med arbetskamraterna på arbetsplatsen och inom företaget än med någon annan. Frågan är om man inte kan utnyttja denna samhörighetskänsla på så sätt, att man låter medlemsgruppen på varje arbetsplats eller inom varje företag utgöra en facklig enhet med fast förankring i förbundets organisatoriska uppbyggnad. Möjligen kan man därmed få fram en känsla av att det är personalen såsom grupp som är ansluten till fackföreningen och att det är gruppen som helhet som har intresse av att se till att förhållandena på arbetsplatsen i olika avseenden är som de bör vara ... Den tänkta fackliga enheten på arbetsplatsen kallas i fortsättningen klubb" (1962, s 46–47).

Skapandet av storavdelningar görs för att åstadkomma stabilitet i organisationsförhållandena. Fackföreningarna måste anpassas till utvecklingen under efterkrigstiden. Samhället har förändrats och de fackliga uppgifterna. Betingelserna för facklig verksamhet är annorlunda än tidigare. Synen på fackföreningen, som den kommer till uttryck i *Organisationsformer och effektivitet*, står i kontrast med den arbetarrörelsens organisationssyn, som jag tidigare berört.[11] Enligt den är fackföreningen det organiserade uttrycket för kollektivt handlande. Enligt de tankegångar som förs fram i det refererade betänkandet är fackföreningen en serviceinrättning, dit den enskilde medlemmen kan vända sig. Facklig verksamhet är rutin, administration och service. Det är ett Sisyfosarbete i en trälig vardag.

Går man till storavdelningsbildandet inom Transportarbetareförbundet, som det framställs i historiken (*Svenska Transportarbetareförbundet* 1976), går argumenten igen.

Idén om storavdelningar inom detta förbund kom upp på 1953 års förbundskongress. Det var ombuden från Dalarna som påbörjat en diskussion om sammanslagning till en enda avdelning där. De hänvisade till

"hur verksamheten i olika avdelningar förändrats under årens lopp. Vissa år var verksamheten på topp och andra år vid mycket låg nivå. Vad berodde detta på? Jo, det berodde på om man kunde välja in kvinnor och män i avdelningsstyrelserna som hängivet arbetade på sin fritid för avdelningen. Tröttnade ordförandena och kassörerna, dalade verksamheten mycket snabbt i avdelningarna" (1976, s 59).

Verksamheten gick upp och ner beroende på hur pass hängivna medlemmar det fanns att tillgå. Men, man ville också skapa trygghet för de fackligt arbetande. Avdelningsordföranden kunde lätt råka illa ut och bli trakasserad av arbetsgivaren om han höll efter denne. Man var dåligt rustade i fråga om lokaler. Handlingar

rörande verksamheten måste förvaras hos ordföranden eller kassören i deras bostäder. Dit medlemmarna också fick vända sig. Alla dessa "amatörmässiga" förhållanden blockerade en effektivare facklig verksamhet och bevakning. Därför måste avdelningarna "effektiviseras" och nya organisationsformer skapas:

"Det enda realistiska alternativ som fanns var att sammanföra avdelningarna till större enheter, där resurser skapades så att de stora avdelningarna fick möjlighet att anställa ombudsmän och kontorister att sköta de alltmer komplicerade förhandlingsuppgifterna samt de administrativa göromålen, som var betungande att sköta på fritiden ute i avdelningarna. Om man kunde skapa större enheter inom förbundet i form av storavdelningar, skulle också resurser skapas för en förbättrad studie- och propagandaverksamhet" (1976, s 60).

Till 1957 års kongress lade förbundsstyrelsen fram ett förslag om bildandet av storavdelningar. Den första storavdelningen bildades i Dalarna 1958. Avdelningen fick nummer 88 och expeditionen förlades till Ludvika. De förutvarande avdelningarna ombildades till sektioner. Representantskap infördes 1961.

Storavdelningarna inom Transport täcker stora geografiska områden. Avdelning 34 omfattar hela Jämtland, avdelning 3 Göteborg och avdelning 11 hela Gästrikland, för att ta några exempel. Förbundet reducerade sitt avdelningsantal från 237 avdelningar 1957 till 32 avdelningar 1972 (1976, s 75).

Motstånd mot storavdelningarna kom från hamnarbetarna. Olsson (1975) hänvisar till att förbundet tidigt förankrades i sjöstädernas hamnområden. Samtidigt skapades genom den objektiva situation som hamnarbetarna jobbade i en facklig medvetenhet av unikt slag. Hamnarbetarna var förbundets centrum, hamnarna den axel kring vilken förbundets verksamhet rörde sig. Hamnarbetarna blev en fackligt högt stående yrkesgrupp.

Olsson menar att man blev motståndare till storavdelningsidén eftersom hamnarbetarna omfattar en genuin tradeunionistisk facklig ideologi. Den bygger på spontana, fackliga aktioner direkt på arbetsplatsen. En sådan ideologi eller facklig praktik låter sig inte förenas med storavdelningsformen. Utrymmet för lokala aktioner beskärs.

6.6. Storavdelningarna kom: hur gick det?

1951, då den första storavdelningen bildades inom svensk fackföreningsrörelse (inom Skogsindustriarbetareförbundet), fanns inom LO 44 förbund med 8 892 avdelningar. Antalet medlemmar var 1 313 240. 1974 var antalet förbund 25 och antalet avdelningar 1 897. Medlemsantalet uppgick till 1 863 481 (källa: Hadenius 1976, s 201).

Lewin mätte 1977 i sin fackföreningsstudie inställningen bland medlemmarna till storavdelningarna. Hela 73 % menade att medlemmarnas inflytande har minskat genom den nya organisationen. 77 % menade att övergången till storavdelningar har gjort medlemmarna mera kritiska mot fackföreningsrörelsen. Bara

33 % menade att de nuvarande sektionsstyrelserna har bättre kontakt med medlemmarna än vad de gamla avdelningsstyrelserna hade (1977, s 172). Lewin (1977, s 173) sammanfattar:

"... storavdelningsreformen bedöms mera positivt av styrelsen än av medlemmarna. Medlemmarna tycker att de hade bättre kontakt med styrelsen i de gamla avdelningarna, att deras inflytande minskat och att medlemmarna blivit mera kritiska mot fackföreningsrörelsen."

I tidskriften *Fackföreningsrörelsen* (nuvarande *LO-tidningen*) har reaktioner på storavdelningarna ibland artikulerats. I slutet på 1960-talet och början på 1970-talet hördes en del spridda röster. Det klagades bl.a. på informationen. En medlem i Handels menade (*Fackföreningsrörelsen* 1969:9):

"Informationen är sämre nu, man får inget veta. Förr så visste man vad som hände i avdelningen."

I samma nummer menade en förtroendeman från Golv- och trä:

"... det finns en tendens att medlemmarna blir passiva, de struntar i ortsklubbens arbete. När den egna avdelningen hade möten och uppmanade till studier fanns det ett större ansvar att ställa upp. Man litar för mycket på ombudsmännen."

Anonymitet följer i storavdelningarnas spår, menade samma person. Det blir ett för stort område att täcka för den fackliga organisationen:

"En annan svaghet är att kontakten blir sämre och därmed bevakningen. Tidigare kände alltid någon till medlemmar och arbetsplatser, nu brister det i detta naturliga samspel. Vi har ledamöter i avdelningens representantskap men de saknar den naturliga kontakten med övriga ledamöter."

En klubbordförande i Handels sa i samma minienkät om storavdelningarnas konsekvenser:

"Många medlemmar drar sig för att kontakta avdelningen, de känner ingen av ombudsmännen och de upplever fackförbundsexpeditionen som något främmande. Avståndet mellan den enskilde medlemmen och avdelningen blir för stort."

Börje Sehlin, som gjorde denna minienkät bland fackrepresentanter och medlemmar, sammanfattade:

"Nackdelen med storavdelningar är att avståndet mellan medlem och avdelning blir för stort, speciellt upplever medlemmar i orter utanför huvudorten detta. Informationen går inte ut till de små arbetsplatserna där klubb och kontaktombud saknas... Alltför många medlemmar, även bland dem som har uppdrag, litar på ombudsmännen och låter dessa svara för de insatser som krävs."

Ett problem rörde organisatorisk effektivitet och intressebevakning kontra medlemsengagemang och inflytande. I samband med en konferens om "strukturomvandlingen" inom fackföreningsrörelsen, arrangerad av LO, beskrevs problemet i dessa termer (*Fackföreningsrörelsen* 1969:12):

"Inte bara näringslivet utan också organisationerna drabbas av strukturomvandlingen. Fackföreningsrörelsen t.ex. har de senaste åren genomgått stora förändringar. Tusentals fackliga lokalavdelningar har gått samman i stora avdelningar som ibland omfattar hela län. Hur går det med medlemmarnas fackliga intresse i samband med dessa förändringar, hur fungerar medlemsinflytandet och hur förenar man kravet på effektivitet med kravet på demokrati och inflytande?"

En ombudsman i Metall försökte i *Fackföreningsrörelsen* 1971:6 bestämma storavdelningarnas avigsida. Antalet "pappersmedlemmar" ökar, hävdade han:

"Om vi fortsätter att plocka ihop avdelningar utan hänsyn till avstånden får vi utan tvivel dåligt fungerande organisationer med alltför många pappersmedlemmar vars enda kontakt med facket blir ett inbetalningskort i månaden. Dessa medlemmar blir inga aktiva medlemmar och var blir den fackliga demokratin av? Aldrig så fina organisationsplaner kommer inte att lösa kontaktproblemen. Klubbarna räcker inte, vi har alltför många små arbetsplatser som inte kan täckas den vägen. Fackföreningsexpeditionen skall kunna nås utan resor på många mil."

I *Fackföreningsrörelsen* 1971:21 fanns ett reportage om Träs avdelning 28 i Dalarna. Den byggde på 27 lokalavdelningar, som i och med storavdelningens tillkomst omgjordes till sektioner. 3 500 medlemmar tillhörde avdelningen.

"Avdelningens kontor ligger i Borlänge. Det betyder att många av medlemmarna på avdelningens sammanlagt 157 arbetsplatser har långt till ombudsmän och styrelse."

Facket blir något fjärran och diffust. Medlemmarna

"saknar den lokala kontakten, att kunna gå till avdelningens ordförande med de problem som kan lösas direkt."

Syftet med och försvaret för storavdelningarna byggde på serviceargumentet. Först i och med skapandet av storavdelningar erhålls det ekonomiska underlag, som gör det möjligt för medlemmarna att få den service de har rätt att kräva. En ombudsman i Handels skrev om detta i *Fackföreningsrörelsen* 1971:3:

"Storavdelningarna har växt fram i en utveckling, som ställer nya anspråk på organisationen. För att medlemmarna skall kunna få en så god service som möjligt, har man helt enkelt blivit tvingad att se om sitt hus."

Service-argumentet räcker, menade samme ombudsman, för att motivera storavdelningarna:

"Uppgiften att svara för en förbättrad medlemsservice är bara det ett tillräckligt motiv för deras tillkomst."

I en artikel om Byggettan i Stockholm (*Fackföreningsrörelsen* 1971:8) tecknades följande bild av en "fackföreningscentral" dit medlemmarna kan vända sig:

"För att en storavdelning av Byggettans omfattning skulle kunna upprättas och fungera måste först en kontorsbyggnad uppföras. Den placerades i Solna centrum, mitt i avtals- och verksamhetsområdet. Byggnaden, som delvis disponeras av BPA:s Stockholmskontor, kostade 15 miljoner kr att uppföra. Den är försedd med all modern komfort: luftkon-

ditionering, heltäckande mattor, internt telekommunikationssystem osv. Det finns medlemmar som upplever detta med blandade känslor när de 'kommer in från kylan' med gummistövlarna drypande av lera från byggarbetsplatserna."

Byggettan blev storavdelning 1968, och är unik såtillvida att den omfattar hela 30 000 medlemmar!

Dessa spridda, ofta kritiska eller negativa, röster kan vara undantag. Eller exempel på iakttagelser av storavdelningar som fungerar dåligt. Men de går att läsa på ett annat sätt: de speglar en förändring i de lokala fackföreningarnas, avdelningarnas, sätt att arbeta och fungera. Kanske kan man säga, att det handlar om den markerade omvandlingen av fackföreningarna från kamp- till serviceorganisationer. Organisationsformernas omvandling är det yttre tecknet på denna omvandling.

6.7. Och idag: storavdelningar i forskningsprojektet "*Femöringen och människan*"

Åtminstone fyra av de fem avdelningar som ingick i mitt forskningsprojekt faller under benämningen storavdelningar. Pappersavdelningen faller utanför, eftersom det förbundet följer organisationsprincipen en avdelning på varje arbetsplats. Eller som Papperstvåans avdelningsordförande uttryckte det i en intervju hösten 1977:

"Vi har liksom allting innanför staketet. Därför menar jag, är vi ingen storavdelning. Vi har ett helt annat mönster. Vi har mera lättarbetat . . . det är fördelen."

Metalls avdelning 135 är en storavdelning. Även om medlemmarna i stort sett är koncentrerade till en enda arbetsplats – Sandvikens Jernverk. Avdelningen hade hösten 1977 ca 8 000 medlemmar. Representantskap hålls en gång i kvartalet. Det finns åtta klubbar i avdelningen. Den största omfattar ca 1 300 medlemmar. Förutom klubbarna använder man sig av kontaktmän som arbetar under klubbarna. Samtliga klubbordföranden är heltidsanställda. Avdelningen hade totalt 13 st heltidsanställda i fackligt arbete.

Avdelningsordföranden svarade på frågan om varför verksamheten professionaliserats:

"Avdelningens storlek och arbetsuppgifternas art är naturligtvis en orsak till att detta skapades, men framförallt tror jag att vi har skapat en organisation som har en bra kontakt och service till våra medlemmar."

Handels avdelning 19 hade hösten 1977 ca 4 200 medlemmar. Gävle är centralort för avdelningen. Den omfattar hela Gästrikland samt norra delen av Uppland. Sektioner har inrättats där det tidigare fanns självständiga avdelningar. Dessutom finns klubbar knutna till olika arbetsplatser. (Principen är att det ska finnas en klubb på varje arbetsplats, men det finns även orts- och branschklubbar.)

Avdelningsordföranden och de olika ordförandena i underorganisationerna

jobbar enligt *förtroendemannalagen* (lagen presenteras i kap. 7).

Kommunals avdelning 5 hade hösten 1977 ca 6 200 medlemmar. Den täcker geografiskt hela Gävleborgs län. Avdelningen består underorganisatoriskt av 8 sektioner. Dessutom finns 110 kontaktombud. Ordföranden i Sektion 1 är den ende heltidsanställde. De övriga förtroendevalda jobbar enligt *förtroendemannalagen.*

Avdelningsordföranden betonade i en intervju att facket är en servicegivande inrättning i första hand:

"Dom [medlemmarna] ställer ju större krav. Dom ska ju ha service, väldigt stor service från fackföreningen. Och det slår ju tillbaka väldigt hårt, om man har missat någonting."

Transports avdelning 11 hade hösten 1977 ca 1 300 medlemmar. Den bygger på 13 tidigare avdelningar. Avdelningen täcker hela Gästrikland och norra delen av Uppland. Underorganisatoriskt består avdelningen av 7 sektioner. Man skiljer mellan rena och blandade sektioner, dvs om man organiserar endast en eller flera yrkeskårer. Avdelningsordföranden är heltidsanställd. Övriga jobbar enligt *förtroendemannalagen.*

Alla avdelningar, utom Metall 135, blev storavdelningar i början på 1960-talet.

Så ser det ut mer organisatoriskt formellt. För att fördjupa bilden av hur verksamheten fungerar idag, gick jag ner på underorganisationsnivå och studerade 7 underorganisationer. I nästa kapitel presenteras dessa och mina resultat.

6.8. Sammanfattning: vad var det som hände?

Storavdelningsbildandet är ett komplext förlopp. I det här kapitlet har jag försökt att ringa in bakgrunden till storavdelningsreformen, vad det var som hände och konsekvenserna för relationen till enskild medlem.

Det räcker inte, som jag inledningsvis slog fast, att enbart förlita sig på de inblandade aktörernas egen argumentation. Den måste, för det första, sättas in i sitt tidsmässiga sammanhang. Det måste klargöras hur det politiskt och ekonomiskt såg ut i Sverige när man började diskutera och förbereda storavdelningsbildandet. Dvs, vad som möjliggjorde storavdelningarna och utgjorde deras betingelser. Utvecklingen under efterkrigstiden präglades av högkonjunktur i Sverige. Kapitalismen gick för full maskin. LO bejakade strukturomvandlingen och var en av de främsta intressenterna i en ökad tillväxt i ekonomin. Samarbete etablerades med arbetsgivarparten. Under 1960-talet hade den "svenska modellen" sin glansperiod. Det var inte tal om att ta strid mot kapitalismen eller ens sätta den ifråga.

Vad var det som hände i och med storavdelningarnas tillkomst? Här anknöt jag dels till två förbunds egen argumentation, vidare till tidigare forskning. Vad hände i det som syntes ske? Om detta kan jag bara ha teser eller föreställningar. Bytte fackföreningen karaktär från kamp- till serviceorganisation? Att hävda detta är att förenkla. Karaktären av kamporganisation kan den aldrig helt fråntas.

Snarare var det så, att fackföreningen mer hade börjat hämta legitimitet ur yttre omständigheter, framförallt ur olika samarbetsavtal med arbetsgivarparten. Fackföreningen integreras i en samverkanstruktur och blir en del av det etablerade samhället.[12] Fackföreningen blir ett försvar för en fortsatt kapitalistisk samhällsutveckling. Samtidigt börjar den bli det organ som uträttar saker åt och för medlemmarna. I den meningen är det riktigt, att tala om en serviceorganisation.

Konsekvenserna för relationen till enskild medlem? De röster i *Fackföreningsrörelsen*, som jag citerat, talar om att avståndet mellan avdelningen och den enskilde medlemmen ökat. Men samtidigt försökte man ju motverka avståndet genom inrättandet av underorganisationer?

Kanske kan man uttrycka det som att man försökte kompensera den självständiggörande process som den organisatoriska omläggningen innebar, genom skapandet av sektioner och klubbar.

I nästa kapitel ska jag följa den processen ett steg till, samt ge en mer konkret beskrivning av hur relationen mellan lokal fackförening och enskild medlem kan se ut med hjälp av mina studier av tolv lokala, fackliga organisationer.

7 Lokal facklig verksamhet idag

I 1970-talets Sverige förändras ekonomin hastigt och markant. Ägandeförhållandena skiftar, företag byter ägare. Olika branscher är i kris: stål, varv, teko och skog. Allt detta slår mot det lokala facket. De krav man kan ställa blir defensiva: rädda jobb och företag, försöka lindra smällarna för de enskilda medlemmarna.

Det är en sida av saken. Den andra är de nya arbetslivslagarna. Dessa skapas på 1970-talet och ska tillämpas i den lokala fackliga verksamheten. Den förändras. Lagarna binder upp facket, verksamheten centreras kring dem. Vad händer?

I det här kapitlet kommer jag att ta upp dessa teman. I det kommer att ingå resultat från min studie hösten 1977 av tolv fackliga organisationer, tidigare publicerade i forskningsrapporten *Femöringen och människan* (1978), men nu omarbetade.

7.1. Fackföreningarna och den samtida kapitalismen: vara med och bestämma?

I boken *Trade unions under capitalism* (1977) ställs den centrala frågan om fackföreningarnas roll i den samtida kapitalismen: kan fackföreningarna ännu uttrycka opposition mot kapitalets makt, eller fungerar de endast som organ som inkorporerar arbetarklassens motstånd? (1977, s 290).

Den dominerande tendensen i Sverige och andra kapitalistiska länder, är att fackföreningarna "får" vara med och bestämma och dras in i företagets skötsel och planering. "Kraven på medbestämmande", skriver Blumberg (1971, s 17), "vilka en gång föreföll idealistiska, avlägsna, abstrakta och visionära, blev i och med massfattigdomens minskning plötsligt en realistisk punkt på dagordningen." Demokrati på arbetsplatsen är dels ett omedelbart krav, som förs inom ramen för senkapitalismen, dels ett krav som pekar framåt och som har karaktären av ett mer slutgiltigt mål.

Finns det inte en risk för uppkomsten av motstridiga lojaliteter som kan hota fackföreningens oberoende och identitet som de anställdas företrädare? Blumberg förnekar detta. Fackföreningar som eftersträvar ett aktivt deltagande i företagets skötsel måste dock isolera fackföreningsuppgifterna från sådana uppgifter som knyter an till företagsadministrationen. Kritikerna av medbestämmandet, säger Blumberg, har givit en karikatyr av "fackföreningssekreteraren som kräver löneförhöjning och därefter går runt bordet och avslår kravet i egenskap av företagsledare" (1971, s 173).

Det är emellertid osannolikt, tror Blumberg, att en fackförening som känner ansvar för företaget, inte skulle erkänna nödvändigheten av en klar organisatorisk uppdelning mellan fackföreningsfunktionen och den företagsledande funktionen. För att fackföreningens oberoende ska garanteras och för att en utveckling mot lojalitetskonflikter ska förhindras, fordras två system, vilka är oberoende av varandra men lika ansvariga inför arbetarna.

Tom Clarke (Clarke-Clements 1977) diskuterar medbestämmandets eller deltagandets[1] avarter för den fackliga organisationen.[2] Företagsledningens ambition är att reglera konflikter genom att de bygga upp olika samrådsorgan. Dessa suddar ut företagsledningens och arbetarnas skilda intressen. De förstör vidare de fackliga organisationernas oberoende.

Clarke pekar på att samråds- eller medbestämmandeorgan byggs upp som suddar ut de olika partsintressena eller försvårar deras uttryckande. En struktur av korporativ eller sammanblandande karaktär organiseras. Han refererar till en engelsk fackföreningsman, J.T. Murphy, som menar att arbetarna tvingas ta ansvar för kapital de inte äger samt att de kommer att utgöra en del av en organisation som går ut på fortsatt egendomslöshet. De fackliga representanterna kommer att understödja krafter som hotar fackföreningens grundvalar.

Fackföreningarna har byggt sin verksamhet på att de företräder en parts bestämda intressen. Nu kommer de fackliga representanterna att sitta med i organ, där de inte kan reducera sin insats till detta företrädande. De måste tänka i vidare banor. Clarke citerar en engelsk fackföreningsledare, Hugh Scanlon, som är mycket kritisk mot allt vad medbestämmande heter:

"det finns en grundläggande och ytterst oförsonlig konflikt mellan kapital och arbete ... arbetares deltagande (participation) utgör, enligt min mening, det starkaste bålverket för att bevara den fria företagsamhetens samhälle. Det förändrar det inte, utan förevigar det. Det försöker skapa en illusion att det inte föreligger några grundläggande skiilnader mellan oss" (1977, s 356).

Tom Clarke menar att alla former av medbestämmande innebär att fackföreningen deltar på kapitalets villkor. Fackföreningen förlorar sin fristående ställning och sugs in i en struktur där dess identitet riskerar gå förlorad.

7.2. Den svenska kritiken

Kritiken går i viss mån igen, om man går till Sverige. Bilden av den svenska samarbetstraditionen på arbetsmarknaden och dess effekter börjar klarna. Samarbetet i tider av ekonomisk kris utsätts för en hård kritik.

Åke Olsson skriver i sin mycket uppmärksammade bok *Anpassning eller förnyelse* att fackföreningarna genom *medbestämmandelagen (MBL)* kommit i ett annat och mer konfliktfyllt förhållande till sina medlemmar (Olsson 1977, s 13). De fackliga representanterna dras in i en struktur, där de inte enbart kan företräda

en parts intressen. Svagheterna i den nya lagen, menar Olsson (1977, s 106), beror på att den har anpassats till gällande makt- och ägandeförhållanden. Den som har ekonomisk makt kommer att ha det även i fortsättningen, samtidigt som kapitalägarna kan glädja sig åt att lagen ger löntagarna och deras organisationer ett betydligt större ansvar än tidigare.

Bresky m.fl. (1978, s 49) betonar också detta med ansvarssidan. Att företagsledningen med hjälp av förhandlingar försöker tvinga facket att ta ansvar för beslut som den ändå fattar på egen hand. I krisens Sverige kunde arbetsgivarna köpa sig fria. Verkligheten tog ner *MBL* på jorden, menar författarna. Den blev inget påtryckningsmedel, ett vapen för att driva arbetarnas och tjänstemännens krav. I stället blev det arbetsgivarna som i lagens namn kunde stänga sina fabriker. Med hjälp av *MBL* kunde också arbetsgivarna tvinga på facket ett ökat företagsekonomiskt ansvar. Allt inflytande, menar författarna, har kapitalägarna alltid tagit betalt för. Den onda cirkeln bestående av ansvar utan makt förstärktes med *MBL* (1978, s 57).

FIB-Juristbladet (nr 8 76/77) pekar på den mellanställning det lokala facket kan hamna i. Facket kan, i högre grad än tidigare, knytas upp till företagsledningen, som inför protesterande arbetare kan försvara sig med att arbetarnas eget fack har medverkat till besluten.

Forss m.fl. (1977, s 18) hävdar att facket sätter sig i organ som suddar ut dess identitet som företrädare för de arbetande:

"Facket ska vävas in i företagets normala beslutsprocess, de fackliga representanterna ska snärjas in i kommittéer och samarbetsgrupper och successivt förmås att tänka i företagsekonomiska banor. Genom samrådsgrupper, partssammansatta organ och projektkommittéer ska facket förmås att tillsammans med arbetsköparen bära ansvar för de beslut som fattas."

Kritiken eller farhågorna riktar sig mot en punkt: att facket kan tvingas bära ett medansvar som går ut över medlemmarnas intressen. Att den lokala, fackliga verksamheten lagregleras påskyndar samtidigt den självständiggörande processen som jag tidigare talat om.

7.3. Nya lagar som reglerar den fackliga verksamheten

De lagar jag tänker på är förutom *medbestämmandelagen* (MBL), *förtroendemannalagen* och *lagen om anställningsskydd.*[3]

Lagen om anställningsskydd från 1974 (se presentation i Gustafsson 1977, s 58 ff eller Fredriksson 1977, s 51) reglerar anställningsförhållanden i allmän och enskild tjänst. Den reglerar anställningsformer, anställningens upphörande, uppsägningsgrunder, förfarande vid uppsägning, turordning, varsel, företrädesrätt, etc. Vid uppsägningar och permitteringar skall s.k. turordning tillämpas. Enligt lagen heter det (Gustafsson 1977, s 64):

"Arbetstagares plats i turordning bestämmes med utgångspunkt från hans sammanlagda anställningstid hos arbetsgivaren. Arbetstagare med längre anställningstid har företräde framför arbetstagare med kortare anställningstid. Vid lika anställningstid ger högre levnadsålder företräde."

I min studie, hösten 1977, fick jag med ett exempel på vilken roll det lokala facket tvingas spela i en nedläggnings- och uppsägningssituation. Det blir facket, i sådana situationer, som får sitta och göra listor på vilka som skall gå. Facket får ta på sig ett ansvar för att denna paragraf tillämpas. Facket ska, förstås, även bevaka att övriga bestämmelser tillämpas och följs. Lagen lägger en stor börda på den lokala fackföreningen.

Förtroendemannalagen från 1974 äger tillämpning på arbetstagare som

"har utsetts av lokal arbetstagarorganisation att som facklig förtroendeman företräda de anställda i frågor som rör förhållandet till arbetsgivaren eller andra med facklig verksamhet sammanhängande frågor" (Gustafsson 1977, s 7).

Lagen gäller facklig förtroendeman som är anställd på den aktuella arbetsplatsen. Som Lunning (1977, s 11) påpekar: "Sådan facklig verksamhet, som inte har kunna knytas till de anställda på arbetsplatsen kommer alltså att stå utanför *förtroendemannalagen*." Förtroendemannens fackliga verksamhet skall "normalt vara knuten till den egna arbetsplatsen" (Lunning 1977, s 12). Förtroendemannen skall väljas eller utses av den lokala fackliga organisationen, dvs den fackliga organisation som sluter kollektivavtal.

Till kretsen av fackliga förtroendemän räknas klubb-, sektions- eller gruppordföranden, kontaktmän eller arbetsplatsombud, ledamöter av klubb- eller gruppstyrelse. *Förtroendemannelagen* ger facket ett visst handlingsutrymme. Paragraf 3 säger till exempel att arbetstagaren inte får hindras av arbetsgivaren att fullgöra sina uppdrag (Gustafsson 1977, s 20). Vidare har förtroendemannen enligt sjätte paragrafen rätt till den ledighet som erfordras för det fackliga uppdraget. Även om ledigheten inte får ha "större omfattning än vad som är skäligt med hänsyn till förhållandena på arbetsplatsen" (Gustafsson 1977, s 30). Ledigheten ska dessutom vara betald. Förtroendeman ska också ha tillgång till lokaler som fordras för det fackliga arbetet.

Den här lagen ger, åtminstone på papperet, det lokala facket relativt goda verksamhetsmöjligheter. Den legitimerar facklig verksamhet på lokal nivå.

Medbestämmandelagen från 1976 är den tredje viktiga lagen (se Bresky m.fl. 1978, Forss m.fl. 1977, Gustafsson-Edlund 1977, Uisk 1977, Fredriksson 1977, även proposition 1975/76:105).

Här kommer jag inte att mer djupgående beröra bakgrunden till lagen.[4] Om denna finns det olika teser: att de var de vilda strejkerna i slutet av 1960-talet som drev fram den; att den svarar mot ett visst utvecklingsstadium i den svenska kapitalismen; att den är ett led i en klassamarbetstradition (se Olsson 1977, Bresky m.fl. 1978, Forss m.fl. 1977). Jag tror att det ligger ett frö av sanning i alla dessa teser. *MBL* är ett förlängt led i en socialdemokratisk samverkantradition på före-

tagsnivå. Här måste den ses som en sentida efterföljare till företagsnämnder, etc. De "vilda strejkerna" i slutet av 1960-talet bidrog säkert också till att lagen skapades. Och den svarar troligen också mot ett bestämt stadium i den kapitalistiska samhällsutvecklingen. Vi är på väg mot teknologiska förändringar på arbetsplatserna. Här är det bra för arbetsgivaren om facket kan vara med på ett hörn.

Vad står det då i lagen? Hänvisningarna nedan lämnas utan referens. Se min litteraturlista. Några centrala paragrafer:

En paragraf stipulerar primär förhandlingsskyldighet. Innan arbetsgivare beslutar om viktigare förändringar av sin verksamhet skall han på eget initiativ förhandla med arbetstagarorganisation till vilken han är bunden av kollektivavtal. Det kan gälla utvidgning, nedläggning, inskränkning, lokalisering av driften, etc. Däremot berörs inte den dagliga, löpande verksamheten.

I den tolfte paragrafen stipuleras andra förhandlingsfall. När arbetstagarorganisation påkallar förhandling måste arbetsgivaren ställa upp. Undantag får göras, när "särskilda skäl" föreligger.

Den nittonde paragrafen behandlar informationsplikten. Den säger att arbetsgivare fortlöpande ska hålla arbetstagarorganisation till vilken han är bunden av kollektivavtal underrättad om hur hans verksamhet utvecklas produktionsmässigt och ekonomiskt, liksom riktlinjerna för personalpolitiken.

Den tjugoförsta paragrafen föreskriver tystnadsplikt rörande den information som ska lämnas till motparten.

Paragraf 32 säger att medbestämmanderätten kan utsträckas:

"Mellan parter som träffar kollektivavtal om löner och allmänna anställningsvillkor bör, om arbetstagarparten begär det, även träffas kollektivavtal om medbestämmanderätt för arbetstagarna i frågor som avser ingående och upphörande av anställningsavtal, ledning och fördelning av arbetet och verksamhetens bedrivande i övrigt."

Paragraf 33 ger arbetstagarorganisationen tolkningsföreträde i sådana fall som regleras enligt paragraf 32 om det uppstår tvist om tillämpning.

7.4. Hur hantera lagarna? Vad för slags analys?

Lagarna kan hanteras på olika sätt. Man kan t.ex. utgå från de skrivna paragraferna och försöka se vad de betyder. Eller utgå från dem och se hur de tillämpas i verkligheten, dvs göra någon slags utvärdering av lagen. Forss m.fl. (1977) kan sägas "läsa innantill" och på basis av en sådan läsning "avslöja" lagen. Här är det mer fråga om en politisk bedömning av lagen och ett ställningstagande mot den. Bresky m.fl. (1978) försöker sig på båda typerna av analys, som jag skisserat här ovan. Edlund-Gustafsson (1977) däremot utgår från den skrivna texten och försöker peka på alla framflyttade positioner för de fackliga organisationerna i denna. Medan Olsson (1977) försöker sätta in lagen i ett samhälleligt sammanhang. Hur ska man då göra? Vilken är den "riktiga" vägen?

Själv startade jag inte med lagarna som utgångspunkt när jag hösten 1977 gick ut till "mina" fackliga organisationer. Mitt undersökningsobjekt var lokal facklig verksamhet och förändringar i denna. Vidare anlade jag ett historiskt perspektiv på mitt objekt. Då blir *MBL* och lagarna en del av en helhet. Vidare ville jag inte se till lagarnas effekter såsom direkt följande av vissa paragrafers uppfyllande eller inte. Jag tror inte på den metoden, att med lagtexten i handen rusa ut i verkligheten. Jag ville snarare se om lagarna förstärker redan pågående tendenser.

Samtidigt kommer man inte ifrån, att lagarna spelar en betydelsefull, reglerande roll. Det handlar om en total förskjutning i det fackliga arbetet på lokal nivå. I stället för att den lokala fackliga organisationen har sin tyngdpunkt i medlemmen och de krav han/hon ställer, får den sin tyngdpunkt i centralt formulerade lagar (och avtal). I stället för en verksamhet byggd på kamp och aktiva insatser får vi en lagtillämpande och reglerad verksamhet. Ytterligare ett steg i självständiggörande riktning tas, för att anknyta till ett tidigare resonemang jag fört. Relationen mellan lokal fackförening och enskild medlem förändras genom dessa nya verksamhetsförhållanden.

7.5. Facklig verksamhet i 1970-talets Sverige: 12 fackliga organisationer

Storavdelningarnas tillkomst betydde också inrättandet av underorganisationer. Ofta fick de ersätta de tidigare fristående avdelningarna. Avsikten var, kan man säga, att föra facket närmare medlemmarna och motverka det avstånd ledningmedlemmar som bildandet av storavdelningar onekligen innebar. Klubbarna eller sektionerna, kanske framförallt de förstnämnda, knyter an till medlemmarnas arbetsplatser och de problem som finns där. Den här anknytningen är inte oproblematisk. En övergripande solidaritet riskerar att tunnas ut. Därigenom kan dessa fackliga organisationer komma att svara mot ett nedbrytande av en övergripande klassolidaritet i samhället. Lindhagen–Nilsson (1970, s 14) pekar på denna tendens: "Arbetarklassen i Marx' mening som en klass för sig är på väg tillbaka till att bli en klass i sig – till grupper som lever under gemensamma villkor men riskerar att förlora medvetenheten." Arbetarklassens vi-känsla uttunnas eller fragmentiseras till en mängd olika vi.[6]

Eller som den förre fabriksarbetaren Erik Johansson säger i en intervju: "Det farligaste vi upplever är främlingskapet inom vår klass. Kapitalet har splittrat oss" (*Fönstret* 1978:5). Tidigare umgicks arbetskamrater även efter arbetet. Man bodde kanske på samma plats. Man omslöts av arbetarrörelsens organisationer även på fritiden. Så är det inte längre. Nu skiljs man åt efter arbetstiden. Åker hem var och en till sitt.[7] Vardagen har slagits sönder i olika bitar.

Som Papp-Björklund (utan år) skriver: "De politiska visioner som tidigare kunnat verka som en förlängning på det fackliga arbetet som arbetarna kunnat sam-

las kring har bleknat" (s 100). I vilken grad bidrar utvecklingen inom fackföreningsrörelsen själv till detta tillstånd? Påskyndar utvecklingen inom denna detta tillstånd eller befäster det? Det fackliga arbetet – det medlemmen upplever som "facket" – är något som är koncentrerat till den egna arbetsplatsen. Samtidigt är organisationsnätet finmaskigt. Medlemmens intressen tas till vara av för den uppgiften anställda. Medlemmens egen verksamhet är inte nödvändig för organisationens fortbestånd. Eller för den fackliga verksamhetens fungerande. Så riskerar mönstret att se ut.

De avdelningsordföranden jag intervjuade såg med stor tillfredsställelse på klubbarnas och sektionernas existens. Två exempel:

"Klubbarna har en mycket stor betydelse både för medlemmen och avdelningen. De ser till att medlemmarna behandlas på ett rätt sätt av företaget om lön, arbetsmiljö, etc. De sköter med andra ord grovjobbet i avdelningen" (Metalls avd. 135).

Och så här uttryckte man sig i Handels avd. 19:

"När man har en fackklubb då behöver inte medlemmen springa direkt till ombudsmannen, utan då ska han först gå till klubben. Om inte klubben kan klara att svara på frågorna, eller lösa en tvist, då går han till ombudsmannen . . . Medlemmen ska först gå till klubben om det är något speciellt . . . han blir orättvist behandlad eller han tycker att det är någonting som är fel på sitt arbetsschema. Dom kanske har fifflat med hans fridag och sånt där . . . Är fackklubben osäker, ska dom inte skriva på någonting utan ta kontakt med ombudsmannen. Och är han osäker får han gå till förbundet. Är förbundet osäkert blir det en tvist . . . Men viktigt är att man liksom får en status för klubben, att 'det här ska vi försöka klara'. För det är ju omöjligt att en ombudsman ska hinna åka runt till en 60 klubbar."

De fem avdelningarna i *Femöringen och människan* har jag redan presenterat. De sju klubbarna och sektionerna, som ingick i studien, var följande:[8]

Rörklubben (underorganisation till Metallavd.):
den organiserar medlemmar på röravdelningen på Sandvikens Jernverk; den hade hösten 1977 1 059 medlemmar varav 215 kvinnor;[9] medlemmarna jobbar två- och treskift; i klubbstyrelsen sitter sju stycken, ordföranden är heltidsanställd; dessutom har man 19 kontaktmän ute på olika områden (klubben är indelad i kontaktmannaområden; dessa tar bl.a. hand om nyanställd personal); klubbmöte hålls en gång per kvartal och bevistas av i genomsnitt 75 personer.

Gevalia fackklubb (underorganisation till Handelsavd.):
klubben organiserar medlemmar på Gevalia i Gävle, ägt av multinationella General Foods; klubben är en arbetsplatsklubb, omsluter rosteri, kryddfabriker, livsmedelsfabrik och lager; den hade hösten 1977 260 medlemmar varav 60 % var kvinnor; dessa arbetar dagtid och tvåskift; i klubbstyrelsen sitter 8 personer; klubbmöte hålls fyra till fem gånger per år och bevistas av i genomsnitt 35–50 personer.

Domus fackklubb (underorganisation till Handelsavd.):
är en arbetsplatsklubb för varuhuset Domus i Gävle; den organiserar försäljningspersonal, lagerpersonal, administrativ personal, kundtjänstpersonal, anställda i personalentréen; klubben hade hösten 1977 225 medlemmar varav majoriteten var kvinnor; i styrelsen sitter fem personer; klubbmöte hålls fyra gånger per år och bevistas av i genomsnitt 40 personer.

EPA fackklubb (underorganisation till Handelsavd.):
organiserade medlemmar vid varuhuset EPA i Gävle (situationen för EPA-klubben var speciell vid undersökningstillfället eftersom varuhuset skulle läggas ned – jag skall längre fram beskriva turerna omkring detta);[10] klubben hade hösten 1977 30 medlemmar; de flesta var heltidsanställda kassörskor i åldrarna 35–60 år, endast två av medlemmarna var under 35 år; 3 personer satt i klubbstyrelsen.

Sektion 1 (underorganisation till Kommunalavd.):
sektionen hade hösten 1977 ca 2 000 medlemmar; majoriteten kvinnor; 80–85 % av medlemmarna är sjukvårdsbiträden, men sektionen organiserar även undersköterskor, vårdbiträden, hantverkare, etc; Gävle Sjukhus är den största arbetsplatsen, men sektionen organiserar medlemmar även inom långtidsvård, alkoholvård, folktandvård, omsorgsvård, m.m.; i sektionsstyrelsen sitter 8 personer, ordföranden är heltidsanställd, huvudkontaktombudet, skyddsombudet och vice ordföranden i sektionen arbetar fackligt på halvtid; det finns 32 kontaktombud inom sektionen som håller kontakten mellan sektionen och arbetsplatserna; sektionsmöte hålls varannan månad på kvällstid, besöks i genomsnitt av 50–60 medlemmar; arbetsplatsmöten kompletterar ibland sektionsmöten, då åker man ut till olika arbetsplatser.

Sektion 2 (underorganisation till Transportavd.):
sektionen hade hösten 1977 ca 300 medlemmar; den är en s.k. blandsektion: organiserar tankbilschaufförer, depåarbetare, väktare, taxichaufförer, busschaufförer, gummiverkstadsarbetare; arbetsgivarens karaktär skiftar: på oljesidan har man de stora oljebolagen (Shell, Gulf och Texaco) som arbetsgivare, väktarna är anställda av vaktbolag, busschaufförerna har olika privata arbetsgivare; sektionen har klubbar som underorganisationer på några arbetsplatser; sektionsmöte hålls 4 gånger per år och bevistas av i genomsnitt 20–25 medlemmar (mötet hålls på lördagar).

Sektion 4 (underorganisation till Transportavd.):
sektionen hade hösten 1977 ca 170–180 medlemmar (skiftande medlemsantal), samtliga stuveriarbetare; den organiserar medlemmar på större hamnarbetsplatser (t.ex. Granudden och Fredriksskans i Gävle, men även i Skutskär, Karskär och Fagerviken); arbetsgivare är Gävle Stuveri; i sektionsstyrelsen sitter 7 personer; sektionsmöte hålls fyra gånger per år (fasta möten) – dessutom hålls extramöten 3–4 gånger per år – och bevistas av i genomsnitt 50 % av medlemmarna

(sektionen har således en mycket god medlemsaktivitet).

Dessa fackliga organisationer ingick i min kartläggning av dagens lokala fackliga verksamhet. Betingelserna för facklig verksamhet skiftar, som man ser i min presentation av de olika lokala fackföreningarna. Arbetsplatser och arbetsgivare varierar. Här finns medlemmar som arbetar med människor i vårdande uppgifter. Här finns också medlemmar som synar och slipar rör, andra som lastar och lossar båtar. Medlemmar som har förarhytten i en lastbil till sin arbetsplats. Medlemmar som tidiga morgnar bär ut tidningar. Här finns vidare medlemmar som arbetar som expediter men även sådana som under långa, nattliga pass tjänar som väktare över fabriksanläggningar. Gemenskap med arbetskamrater och ensamhet i arbetssituationen blandar sig till en sammansatt bild.

Arbetsplatsernas karaktär skiftar från små sådana med få anställda, där man arbetar nära arbetsgivaren. Hit hör kiosker och mindre åkerier. Här finns också industrier och sjukhus med många avdelningar och arbetsställen. Arbetsplatser där relationen till arbetsgivaren blir mer opersonlig och anonym.

Men det är inte endast sådana omständigheter som skiljer de olika fackföreningarna åt. Det handlar lika mycket om fackliga traditioner. Stoltheten och glädjen över att tillhöra ett kollektiv och vara arvtagare till det förflutnas stora segrar och bittra nederlag. De som jobbar i hamnen har helt andra fackliga traditioner, en annan historia, än t.ex. sjukvårdsbiträden och väktare.[11]

I det följande ska jag återge utdrag ur de intervjuer jag gjorde med fackligt arbetande i avdelningarna och klubbarna, sektionerna.[12] I referaten återger jag endast vilken facklig organisation citaten är hämtade från. Uttalandena ska ses i ljuset av att de lämnats av företrädare för organisationen. Det var de som är ansvariga för verksamhetens bedrivande jag träffade. Det var de som direkt jobbar med de fackliga frågorna på lokal nivå som ställde sig till förfogande. Med hjälp av dessa intervjuer kan jag ge en bild av lokal facklig verksamhet idag. Intervjuer var det enda sättet, som jag ser det, att få de uppgifter och den kunskap jag behövde. Christensen (1976) kompletterade intervjuerna med observationer på olika fackföreningsmöten. Något som var omöjligt, av resursskäl, i mitt fall. Jag vill också framhålla mitt arbetes explorativa och pionjäraktiga karaktär. Intervjuerna fyller, f.ö., en dokumenterande funktion.

7.6. Underorganisationernas roll och betydelse

Inledningsvis kan frågan ställas om vilka fördelarna är med klubbar och sektioner, som de fackligt arbetande ser det. Blir problemen mer "lätthanterliga" genom att de är knutna till konkreta arbetsplatser? Vad fyller dessa fackliga organisationer för funktion? Hur betydelsefulla är de i den dagliga, fackliga verksamheten?

"Den här centraliseringen som är på väg ... Det är precis emot den utvecklingen som medlemmarna vill ha. För dom vill ha mer närkontakt ... Tar man bort klubbarna skulle dom komma ändå längre ifrån. Det är närheten som dom vill ha" (Rörklubben).

Det betonas att dessa fackliga organisationer arbetar med frågor som ligger medlemmarna nära. Konkreta frågor som rör medlemmens arbetsplats och den omedelbara arbetssituationen. Framförallt i de s.k. arbetsplatsklubbarna återkommer det argumentet:

"Det fina med fackklubbar lokalt är väl att människorna som har sitt jobb i företaget får vara med och jobba med frågor som rör dom själva. Dom har ju också en mycket bättre överblick om vad som kan vara bäst för människorna på golvet i det här företaget" (Gevalia fackklubb).

Arbetsplatsklubben bygger på de anställdas erfarenheter och de problem de direkt upplever:

"Det måste finnas klubbar . . . Och det är otroligt fint att man kan ha en arbetsplatsklubb där det är så många anställda. För det är nog det enda sättet att angripa problemen direkt" (Domus fackklubb).

Man talar om en "klubbkänsla" bland medlemmarna. Trots att många medlemmar inte går på de fackliga mötena, "använder" de sig ändå av klubben:

"Dom är otroligt glada över att vi har en klubb och att det ordnas klubbmöten och att vi tycker till och säger till. Det stödet har vi. Dom är lojala på något vis . . . Det ställs frågor till oss i det oändliga, om allting. När det ska vara avtalsförhandlingar och andra grejor så får vi frågor på kafferaster, middagsraster, så nog känner dom till att det finns en klubb" (Domus fackklubb).

Klubben bevakar den enskilde medlemmens rättigheter på dennes arbetsplats, ser till att avtal följs:

"För medlemmen så ger det en viss trygghet. För vi bevakar deras rättigheter på arbetsplatsen, vi bevakar vad avtalen säger och vi bevakar framförallt att det inte ska förekomma orättvisor" (Domus fackklubb).

Till klubben ska den enskilde medlemmen kunna gå och direkt få svar på sina frågor rörande anställningens villkor:

"Det är väldigt bra därför att man kan komma dit och dryfta och få svar på de frågor man har och det man är oviss om. . . Man vill veta om sin egen situation, man vill veta om arbetet, om det är riktigt att göra så . . . på det ena eller andra viset. Och att man har en trygghet bakom sig" (EPA fackklubb).

Med storavdelningarnas tillkomst följde ett avstånd mellan facket och medlemmarna. Indirekta organ och representantskap fick större makt. Den enskilde medlemmens egna insatser avtog i betydelse. Dessa tendenser måste man kompensera för. Och det är här klubbarna och sektionerna kommer in i bilden.

"Dom här storavdelningarna, storkommuner och hela den här nya organisationen man har gjort på det här området. Det är alldeles åt helsike . . . Jag tror ingenting på det här med storkommuner och storavdelningar" (Gevalia fackklubb).

Klubbarna och sektionerna fyller ut tomrummet som skapades av sammanslagningen av "gamla" avdelningar:

"Hade man inte klubben. Om man ville någonting, ja då skulle man gå till avdelningen och höra efter. Och då blir det ju inte av. Utan det är ju mycket bättre med en klubb. För dit kan man gå. Där känner man alla . . . Om man inte hade en fackklubb som ordnade möten och sammankomster, och kunde meddela saker och ting – inte blev det att man gick till avdelningen lika ofta heller" (EPA fackklubb).

Tanken uttalas, att facket måste stärkas på den här organisatoriska nivån.

"Man ska nog försöka att stärka de lokala fackklubbarna mera än man har gjort. För att hur det än är idag så sitter nog många i de lokala klubbarna och är lite skraja för att skulle det bli en central förhandling så blir det sämre än om vi har gjort det själva" (Gevalia fackklubb).

Och jag citerar fortsättningen:

"En klubb som den här skulle man kunna göra väldigt mycket av. Men det fordras ju oerhört mycket, både kunnande och tålamod för den som ska göra någonting av en sådan här klubb. Det ligger ju en oerhörd styrka i att ha medlemmarna bakom klubben" (Gevalia fackklubb).

Dessa fackliga organisationer har, kan man säga sammanfattningsvis, stor betydelse. Det är dessa som blir "facket" för den enskilde medlemmen. Det är den dagliga, fackliga praktiken i dessa som den enskilde medlemmen kan iaktta. Men samtidigt, måste man säga, uppmuntrar dessa fackliga organisationer ett arbetsplats- och gruppmedvetande som har sina risker. Motsättningar och splittring mellan olika underorganisationer inom en och samma avdelning kan uppstå. Den övergripande solidariteten finns inte eller har svårt att bryta igenom. Så var exempelvis fallet i samband med nedläggningen av varuhuset EPA i Gävle. De två klubbarna på Tempo (det varuhuset skulle behållas) och EPA kom på kollision med varandra. Var och en ville rädda sin bit av kakan, sina medlemmars fortsatta sysselsättning.

7.7. Relationen mellan lokal fackförening och enskild medlem

Denna relation innehåller många sidor. Den kan belysas på olika sätt. Enligt mitt tidigare resonemang försöker jag se hur förändringar i verksamheten – nya arbetsuppgifter för den lokala fackföreningen eller förändringar i organisationsformerna – slår tillbaka på denna relation. Eller hur denna relation kringgärdas av förhållanden som skiljer sig åt mellan olika lokala fackföreningar. I intervjuerna belystes denna problematik.

I min studie tog jag upp klubbmötets roll som upprätthållare av denna relation:

"Det är väl inte där det kommer fram saker. Utan det är i det dagliga arbetet nere på golvet. Och nu har dom ju expedition därnere, så dom kan springa in när dom vill. Så dom bär ju inte det fram till klubbmötet, utan det kommer ögonblickligen fram där nere det. Vad som kommer fram på klubbmötet, det är naturligtvis om dom nere på verket med mig och kontaktmännen har kört en sak som dom tycker inte vi har brytt oss i tillräckligt eller fört på rätt sätt. Det är väl först då frågan kommer upp" (Rörklubben).

Dvs, det handlar om hur den enskilde medlemmen använder sig av facket, om nu han eller hon inte går på fackföreningens möten. Hur frågor kommer upp för fackföreningen eller de fackligt arbetande att ta itu med.

"... dom frågor som dyker upp, som vi behandlar, dom kommer alltså upp på klubbmötena. Styrelsen har då ett alternativ att sätta igång och jobba med" (Gevalia fackklubb).

Men fackföreningsmötet kan också ses som styrelsens informationskanal till medlemmarna:

"Har man något viktigt att föra fram är det bättre att ha ett möte och föra fram det på en gång, än att t.ex. några bara ska höra det och sen kommer det pö om pö och så är det helt förändrat när det kommer till sista man. Det är ju lika som med den där fjädern det. Det blir så faktiskt" (EPA fackklubb).

I min presentation av de sju fackliga underorganisationerna framgick att en stor del av medlemmarna är vad jag kallar utanförstående. De besöker aldrig ett fackföreningsmöte. Många tar aldrig kontakt med någon i styrelsen. De betalar sin avgift till facket, men är inte aktiva utöver det. Det här är inget nytt problem. Det måste understrykas. Men idag, vilka är de utanförstående? Vilka är orsakerna till att de förblir medlemmar i register eller på papperet? Hur inverkar "yttre" hinder för medlemsaktivitet? Och finns det något i den vardagliga fackliga praktiken som "stöter bort" medlemmarna?

"Nu tror jag ändå inte att det är det här som styr det här. Att den som har lättast för att vara aktiv är det... Dom aktiva, dom har det inte bättre, många utav dom. Dom kanske inte alls skulle vara aktiva, om man skulle ta hänsyn till allt det där... Dom som är mest aktiva, så ligger det där inom människan" (Rörklubben).

En möjlig orsak är att arbetslivet är så hårt att fritiden ägnas åt rekreation och vila:

"Man är ledig på lördan och söndan, och vill ägna den tiden åt sin familj. Det lär man ju förstå" (Gevalia fackklubb).

Många medlemmar väljer bort, kanske man kan säga, facket och mötesverksamheten för andra aktiviteter:

"Det är bara så, att det är stressigt i arbetslivet idag och dom har familjer och måste få orka med något annat jobb. För facket blir ju också liksom det som rör jobbet. Jag tror att många inte orkar med det faktiskt, för det sägs ju ofta... Dom är glada att vi ställer upp och det är en viss tacksamhet mot oss att vi ställer upp. Dom liksom inte orkar själva, tycker jag mycket. Många säger så också" (Domus fackklubb).

Inte minst bland sjukvårdspersonal slår hårda arbetsförhållanden igenom. Tröttande arbetsscheman med mycket obekväm arbetstid och tunga jobb lämnar inte mycket utrymme för föreningsliv eller fackligt engagemang:

"Dom jobbar så väldigt mycket... att man hinner inte med både familj och den fackliga delen, utan att det blir komplikationer hemma i familjen" (Kommunals avd. 5).

Arbetsdagen är lång, sedan inverkar det förhållandet att sjukvårdsarbete är ett kvinnoyrke. Dvs, man dubbelarbetar. Och då orkar man inte med facket.

Inom den bransch där Transport organiserar medlemmar slår arbetsplatsförhållandenas karaktär igenom.

"Det är svårt att få någon riktig facklig medvetenhet för det är svårt, dels att få dom att engagera sig. Och få dom att ställa upp, genom att dom inte har tid. Och så är det skiftjobb, nattjobb – det inverkar också, dom blir trötta. När dom är lediga, vill dom vara lediga. Och sedan är det många företag, naturligtvis, småföretag" (Sektion 2).

På de mindre arbetsplatserna, där de anställda kanske jobbar tillsammans med arbetsgivaren dagligen, är det svårt att organisera och aktivera medlemmar. Kännetecknande för Transports yrkesgrupper är att de oftast arbetar på sådana arbetsplatser.

"... just såna här killar som jobbar vid ett enbilsåkeri i ett företag med en anställd, dom har en ganska nära kontakt med sin arbetsgivare. Dom jobbar kompisar hela dan. Okay, dom är medlemmar va. Men jag tror nog, att dom är mer rädd att ställa krav. Och speciellt om man bor ute i nån by ute i Gästrikland, Ockelbo eller vad som helst. Det finns kanske bara den arbetsgivaren. Jag har ett jobb på min hemort, va. Jag vill ha det som person. Man jobbar hos ett åkeri som har två eller tre bilar. Då blir det liksom en familjekänsla" (Transports avd. 11).

Det finns anledning att återkomma till hur arbetsplatsens karaktär och vilken typ av arbetsgivare man är anställd hos påverkar den fackliga praktiken. Samtidigt som det också handlar om begränsningarna i denna praktik.

Även bland stuveriarbetarna, som fortfarande har en hög facklig aktivitet, pekar man på ändrade arbetsförhållanden som orsak till en sjunkande aktivitet:

"[Fritiden] spelar större roll nu... Förr jobbade dom lördagar. Då tog arbetet upp större tid än vad det gör nu. Det är inte så länge sen som vi jobbade till tio på kvällarna. Nu jobbar vi högst tre timmar [övertid]" (Sektion 4).

Arbetsförhållandena i hamnen är fortfarande präglade av oregelbundenhet:

"Det kan ju inträffa att båtar ska göras färdiga den dagen vi har sektionsmöte" (Sektion 4).

Man jobbar s.k. förskjuten arbetstid i hamnen. I stället för dagtid kan man jobba t.ex. från 15.30 till 24.00. Vid det senaste årsmötet hade man stora svårigheter att få folk lediga. Ibland tvingas man också ställa in styrelsemötet därför att det är för mycket jobb. Båtar är på ingående. Dessa villkor stör den fackliga verksamheten. Man framhåller också det förhållandet, att medlemmar pendlar till arbetet som något som motverkar att man går på fackligt möte:

"Är dom åtta från Fagerviken så är det kanske bara en som kommer på mötena. Men det förstår man och respekterar också. Man kan inte kräva att dom ska åka elva mil fram och tillbaka" (Sektion 4).

Sådana här villkor försvårar en aktivitet bland medlemmarna och en uppslutning

kring verksamheten. Men man får inte deterministiskt påstå, att hela sanningen finns här. Det handlar även om den fackliga medvetenheten, inställning till fackligt arbete och kollektivt handlande. På Gevalia hävdar man, att vad som gör den klubben fackligt svårarbetad är att en stor del av medlemmarna är negativt inställda till facklig verksamhet överhuvudtaget. Vilket till en stor del har att göra med de personliga kontrakt som tidigare tillämpades på fabriken. Dessa avskaffade fackföreningen.

"Den här klubben är svårarbetad på många sätt. De här jobben är ganska enkla, i och för sig finns det komplicerade jobb. Dom människor som har en någotsånär utbildning, dom har alltså felaktiga politiska åsikter och är inte intresserade av det fackliga arbetet överhuvudtaget. Dom andra människorna kanske har för dåligt intresse för det och som det verkar idag så går folk hem och tittar på sin TV och jämrar sig över allt möjligt, men dom har väldigt svårt att själva engagera sig och försöka göra någonting åt det. Man sitter hemma och tittar på TV och svär lite att det är åt helsike. Men man åtgärdar det icke själv. Därför är det ganska svårt att få tag i människor som är lämpade för dom här uppgifterna" (Gevalia fackklubb).

Om det nu förhåller sig så, att många medlemmar står utanför den fackliga verksamheten, borde man då inte hårdare driva en medlems- eller problemuppsökande linje? Försöka dra in de utanförstående i verksamheten eller underlätta för en större medlemsaktivitet?

"Dom här människorna kommer alltså till styrelsen med problem i och för sig privat. Det rör sig då ofta om problem som är deras problem. Jag brukar ge dem det beskedet, att om du anser att det här är en fråga för klubbstyrelsen att ta upp, så kom på nästa möte och ta upp det då, så får vi det protokollfört. Vi har försökt styra det här ganska hårt, för att få upp aktiviteten på mötena. Även för att få människor att förstå att det är dit man ska vända sig, om någonting ska hända. Det här är inte populärt, men det är alltså den väg man måste gå för att överhuvudtaget få folk att förstå värdet av den fackliga verksamheten" (Gevalia fackklubb).

Kanske handlar det om ett försvar för en inarbetad facklig praktik, och hur den anger var problem ska tas upp och lösas. Det gäller att återskapa denna fackliga praktik:

"Om det är ett problem som direkt ska lösas, en felaktighet som dom påpekar så angriper man det ju direkt utan vidare. Och det är ju bra i sådana fall, att dom får se då, att klubbstyrelsen verkligen gör någonting positivt för medlemmarna. Men att man samtidigt poängterar, att om du har problem – kom på klubbmötet och ta upp dom där så ger det en större tyngd bakom styrelsen när vi går ut och löser problemen" (Gevalia fackklubb).

Däremot avvisas idén om att lägga in speciella inslag på de fackliga mötena[13] för att med dessa locka medlemmar som annars inte kommer:

"... då kommer dom på klubbmötet just för den här aktiviteten" (Gevalia fackklubb).

"Jag tycker att vi ska röra oss med det vi ska syssla med och inte så mycket med någonting annat. Någon nöjeskommitté ska vi inte bli" (Domus fackklubb).

Det går att locka folk med allting och på så sätt få en registrerbar facklig aktivitet som egentligen är skenbar:

"Det går ju att locka folk med allting, man kan ju locka dom med en grogg eller vad som helst. Men då har man liksom missat kärnfrågan. Jag tycker att man ska kunna skapa ett intresse utanför sådana här jippon" (Metalls avd. 135).

På Skutskärsverken, inom Papperstvåan, har man ändå prövat sådana här metoder:

"Vi har försökt med mycket olika aktiviteter på mötena. Vi har försökt med olika former av uppmuntringar, vi har dragningar, vi har försökt med alla möjliga djävla grejor för att liksom locka folk till mötena, för att dom liksom ska få en inblick hur det fungerar, att det kanske inte är så djävla tokigt som man tror" (Pappers avd. 2).

Annars arbetar man med de "traditionella medlen". Man är ganska ovilliga att förändra den fackliga praktiken och pröva nya grepp:

"Det blir ju så att vi försöker aktivera i och med klubbmötena. Något annat blir det ju inte. Och så småningom att få med dom i studiecirklarna" (Domus fackklubb).

Bilden av lokala fackföreningar med en stor andel utanförstående medlemmar avtecknar sig. Och av en inarbetad facklig praktik, som knappast kommer att öka det fackliga engagemanget. Man är föga beredda att ändra de inkörda mönstren. De som inte kommer på mötena, vilket den stora massan av medlemmar inte gör, förblir utanför verksamheten:

"Vi når dom inte annat än att vi försöker att använda oss av anslagstavlan. Där vi sätter upp det som kommer från vårt förbund och avdelning. Vi når dom inte på något annat sätt" (Domus fackklubb).

Även om man samtidigt säger:

"Personligen brukar jag sitta – när man sitter i lunchrummet – och dom pratar sinsemellan om vissa orättvisor och sånt, då brukar jag lyssna lite försiktigt och bilda mig en uppfattning om vad det är för någonting som är så snett. Och sen får man gå lite direkt på och fråga är det så? Och själv göra en liten utredning. Och så ta upp det" (Domus fackklubb).

7.8. Kommunal och Transport: fackföreningar under "speciella" förhållanden

Den avdelning och den sektion inom Kommunalarbetareförbundet som fanns med i min studie organiserar huvudsakligen sjukvårdspersonal. Hur en fackförening lyckas mobilisera sina medlemmar har åtskilligt att göra med, som jag tidigare sagt, hur arbetsplatserna ser ut och vilken typ av arbetsgivare man står mot. Dessa förhållanden försvårar eller sätter gränser för mobilisering och engagemang. Kommunals medlemmar finns inom den offentliga sektorn. På en fabrik, där någon annan äger produktionsmedlen och där man kanske mer automatiskt

upplever ett motsatsförhållande, är det lättare att mobilisera. De offentligt anställda upplever inte sin motpart på samma sätt. De har inte någon direkt att "slåss" mot. De har heller inte strejkvapnet att tillgå. Och det är politikerna som sitter på resurserna:

"... personalen, våra medlemmar ute på arbetsplatserna... dom känner att dom är helt utelämnade. Det spelar ingen roll vad dom säger. Utan det är politikerna som sitter och bestämmer. Det är det som känns så meningslöst. Även om dom kanske har avdelningsföreståndare och kanske sjukvårdsföreståndare med sig, så blir det ändå nej. Det blir ingenting" (Sektion 1).

Ett sådant förhållande kan verka fackligt avtrubbande eller desarmerande. Kampen riskerar förefalla lönlös. Gränserna är inte lika klara som inom det privata näringslivet:

"Dom får inte den fackliga medvetenheten på samma sätt som på en verkstad" (Sektion 1).

Vårdandet av människor, att det är fråga om ett sådant arbete, kan ha ideologiska konsekvenser. Samtidigt är det i stor utsträckning ett kvinnoyrke. Viktigt är därför att helt göra upp med synen på sjukvårdsarbete som kall och uppoffring:

"Det är ett jobb som alla andra jobb" (Sektion 1).

Ansvaret och hänsynstagandet gentemot patienterna får inte bli så stort att krav på arbetsmiljö, och andra förhållanden sänks:

"Visst har alla som arbetar ... ansvar för att dom ska sköta patienterna på bästa sätt. Det ingår i deras arbete. Men det kan ju inte vara meningen, att vi hela tiden ska stå tillbaka, därför att det inte finns resurser ... Vi är beroende av de politiska besluten ... vi lär ju hela tiden prata och gå den politiska vägen för att få dom att förstå det här. Och det kan vara rätt jobbigt ibland" (Kommunals avd. 5).

Det är det största problemet: att det lokala fackliga handlingsutrymmet förminskas av att man är offentligt anställd. Eller: det saknas helt. Många av problemen inom vårdsektorn är av resurskaraktär.

"Det är endast att få politikerna att förstå det hela. Vi kräver ju också arbetsmiljö, arbetsförhållanden likvärdigt med andra grupper" (Kommunals avd. 5).

Inom Transport, jag tänker här på Sektion 2 som jag studerade, ställs man inför problemet att organisera en rad olika yrkeskategorier med skiftande arbetsförhållanden. Hit hör yrkeskategorier som genom situationen på arbetsplatserna och yrkets karaktär lär sig att tänka i individuella banor. Hit hör bl.a. väktare och taxichaufförer.

"... dom blir individuella. Dom utvecklar sitt individuella, sitt tänkande den vägen. Som väktare går man ensam på nätterna och ska klara sig själv. Och sen, naturligtvis, står man ensam mot arbetsgivaren. Och då händer det här va, att facket agiterar, och så försöker man påverka en kille, och han kanske börjar lyssna lite grand. Sen kan arbetsgivaren slå ner det där på två sekunder. För att dom står så nära arbetsgivaren, arbetsledningen ...

Det är oerhört svårt att agitera. Därför måste man ha tid och möjligheter och vara flera aktiva, som hela tiden agiterar" (Sektion 2).

Bland taxichaufförerna finns drömmen om att bli sin egen, dvs egen företagare. Ett system med turlista tillämpas. En lista finns uppställd, där den som har jobbat längst står på tur att få bil. Det är den gamla småborgerliga drömmen om att bli sin egen lyckas smed som kan förverkligas:

"Man har svårt att få gehör för den tanken om facket som en organisation som ska samla alla, man ska vara solidariska" (Sektion 2).

En facklig praktik hålls därför vid liv som är inriktad på femöringen, lönen. En facklig praktik som är "resultatinriktad". Man vågar sig inte på några "ideologiska experiment" eller diskussioner. Praktiken är snäv. Medlemmarna måste kunna se resultat av verksamheten. Det fackliga medvetandet blir ekonomistiskt till sin natur.

"Stuveri, dom är skolade, uppväxta i den gamla andan som präglade Transports bildande. Dom svåra tiderna. Man solidariserade sig stenhårt. I den sektionen har dom kvar det och där är dom starka. Men inom dom andra . . . där har man inte en facklig medvetenhet. Då är det, att man vågar inte börja med ideologin, utan man börjar med dom praktiska sakerna" (Sektion 2).

Nu hör det till saken, att stuvarnas sektion är en s.k. ren sektion. Dvs, man organiserar endast en yrkeskategori. Den är lättare att samla. Man har gemensamma intressen och upplever en yrkesmässig gemenskap. Ett gemensamt utgångsläge. Förutom att man sedan gammalt har starka fackliga traditioner att knyta an till. Väktare, t.ex. är en ny grupp på arbetsmarknaden.

Det ekonomistiska, fackliga medvetandet tar sig uttryck i att man från medlemmarnas sida håller ett öga på sin fackförening och verksamhetens resultat. Man ser krasst till vad man får i lönekuvertet. Vad som kan höja den privata konsumtionen:

". . . det medvetandet finns hos dom som kommer på mötena ibland. Dom ställer upp på mötena, när det är fråga om hur mycket vi ska få i löneförhöjning . . . Det tangerar alltså den egna egoismen. Det är den egoismen som dom bär i sig, att se till sitt eget hus. Då kommer dom. Men den här djupa känslan, den djupa meningen med facket — det är ju den, att facket ska vara alla eller ingen, det är ju meningen det. Den är det inte många som har. Det är dom här riktigt aktiva, som har erfarenhet sen förr. Där finns det. Dom står ju pall naturligtvis" (Sektion 2).

I sektionen finns uttalad en kritik mot den fackliga praktiken, och en önskan om att åter satsa på agitation bland medlemmarna. Man måste arbeta på att höja det fackliga medvetandet:

"Det måste gå att övertyga dom om, att fackföreningen är ju deras organisation. Det är klart att det måste gå. Men det tar ju tid med sådana grupper, som inte har varit fackligt medvetna förut" (Sektion 2).

Nya grupper i facket skolas inte in ordentligt. De blir s.k. "nummermedlemmar" och inte aktiva utöver det:

"Medlemmarna får man med sig . . . på det sättet, att dom går in i facket . . . Men sedan. . . Det är nästa steg som man stupar på. Det är då det tar emot" (Sektion 2).

Kanske kan man säga att det handlar om att föra tillbaka fackföreningen till medlemmarna, att väcka deras behov av att vara fackligt aktiva. Kanske är det för mycket av serviceinrättning idag. Och att det medvetenhetsskapande momentet är borta. Men professionaliseringen av verksamheten fortsätter. Och de nya arbetslivslagarna ska börja tillämpas i den lokala fackliga verksamheten:

"Är det så, att den här utvecklingen fortsätter, då dör ju fackföreningen ut. Man kan inte bara ha en fackförening utan medlemmar som bara finns i register och inte kommer på mötena. Då blir det liksom bara en viss del kvar, vissa personer. Så kan man inte fortsätta" (Sektion 2).

Bilden av en fackförening "utan medlemmar" är en skrämmande framtidsvision. Det handlar om en tyngdpunktsförskjutning från att driva medlemmarnas krav till att administrera lagar. Det är därför viktigt, menar man, att facket inte "släpper medlemmarna". Att man inte formaliserar eller rutiniserar relationen till enskilda medlemmar.

"Det enda som hjälper är den muntliga kontakten. Det går inte annars. Dom är så påverkade idag av massmedia och utav attityder och utav arbetsgivarna och utav fritiden och utav hela fan, så det går inte å skicka ett brev eller ett papper, en kallelse bara. För den knycklar man ihop. Utan man måste hela tiden agitera personligt . . . Det är det enda sättet idag" (Sektion 2).

Tiderna har förändrats och med dem villkoren för facklig verksamhet. Mönstren stelnar. Kanske dagens svenska kapitalism kräver andra former än gårdagens:

". . . att man inte kan sitta med armarna i kors och tro att det som arbetades fram för många år sen, under dom förhållandena, skulle vara användbart att tillämpa än idag. Det är liksom som om man inte har kunnat tänka längre, än vad föregångarna tänkte. Man använder deras tänkesätt på dagens situation" (Sektion 2).

Inom Sektion 2 får man kämpa mot bristande facklig sammanhållning och medvetenhet. Själva den objektiva situationen, villkoren för bedrivandet av facklig verksamhet är ogynnsamma. Stuvarnas arbetssituation, dvs de som jobbar i hamnen, gynnar uppkomsten av ett fackligt medvetande som andra sektioner inom Transport har svårt att utveckla. Arbetssituationen skapar en kamratanda:

"Vi jobbar i ett team. Vi är en lagenhet hela tiden och det är det som är kamratandan här. En chaufför som jobbar ensam, han är ensam" (Sektion 4).

Även om man är utbildad till truckförare, t.ex. anställs man som stuveriarbetare. Det innebär att man måste vara beredd att även hugga i med andra uppgifter än truckförarens. Det här att man träffas varje dag och att arbetet skiftar gör att ett kollektivt medvetande växer fram:

"För det första så är det ett varierande jobb varje dag. Och grabbarna träffas och pratar och diskuterar. Alltid blir det några stridigheter och det är väl ofta det kan bli en facklig fråga också. Och därför hålls det vid liv. För sitter du och har ett ensamt jobb i ett tempoarbete då har du bara det jobbet. Vissa stunder finns det alltid för diskussion. Och vi träffas på kafferasterna och i matsalarna, vi pratar" (Sektion 4).

Arbetsförhållandena är och har varit hårda i hamnarna, inklusive Gävles hamnar. Striderna mot arbetsgivaren svetsar samman arbetarna. Det fackliga medvetandet hålls vid liv, som man säger. En mer genuin tradeunionistisk ideologi har hållts vid liv.

Men förhållandena förändras. De fackliga traditionerna utsätts för tryck. Yrkesgemenskap och gemenskap på fritiden påverkas. De yngre, nytillkommande medlemmarna får inte samma skolning som de äldre:

"Det finns skillnader. Jag har en känsla av att de här nyanställda förra året, dom är inte lika politiskt aktiva och intresserade som dom andra. Dom har inte fått den där skolningen från början. Det är skillnad med dom äldre. Dom har gått här från början. Och man vet vilket helvete det kanske har varit. Dom här nya grabbarna förstår sig inte kanske på det där riktigt" (Sektion 4).

Arbetsvillkoren förändras. Likaså relationen mellan facket och arbetsgivaren. De hårda villkoren tidigare i hamnarna tvingade fram aktivitet bland medlemmarna. Kajerna och båtarna var hårdhänta skolor.

"Dom hade ett hårdare liv. Då fick dom en helt annan facklig och politisk skolning. Genom att dom måste vara engagerade för att få det bättre. I dagens läge måste dom inte det. Utan det liksom sköter sig mer självt" (Sektion 4).

De äldre lärde sig från början att kämpa fackligt och kollektivt. Synen på fackföreningsverksamhet som ett mål i sig lever fortfarande bland dessa:

"Dom har lärt sig från början, att utan facket går det inte att leva, om man säger så . . . Många av dom äldre i synnerhet, dom vill i alla fall vara med och vara aktiva och liksom känna att dom får delta. Men det är inte dom yngre" (Sektion 4).

Den tradeunionistiska ideologin har också yttrat sig i valen av styrelsemedlemmar:

"Det är mest det fackliga grabbarna vill diskutera, inte det politiska. Så den politiska aktiviteten är väldigt låg egentligen . . . Det ligger väl i sakens natur, att stuveriarbetarna är det . . . Det är inte politiska val i någonting när det väljs styrelse och skyddskommittéer och sånt där. Utan det är personliga val mer. Det är bara det fackliga intresset som kommer fram. För om du är kommunist eller socialdemokrat har ingen betydelse — har ingen betydelse vem dom väljer" (Sektion 4).

Arbetstiden ligger nu runt 40 timmar per vecka mot tidigare upp mot 48 timmar per vecka. Dessutom avmanualiseras arbetet mer och mer. Det manuella arbetet försvinner och det blir mindre fysiskt tungt att jobba som stuvare. Truck- och krankörningen blir centrala moment i arbetet. Dessa förändringar kan leda till att medlemsaktiviteten och uppslutningen minskar. Man tror inte heller från sektio-

nens sida på riktade åtgärder uppifrån för att stimulera fackligt intresse. Man kopplar det fackliga intresset till arbetarnas eget klassmedvetande eller grundläggande solidaritet. Medlem måste påverka medlem:

"Det beror på medlemmen som sitter bredvid den där medlemmen hur han påverkas. Det är ju han som avgör, om han kan knuffa på den där killen. Om jag går på så hjälper det inte. Det måste vara nån som knuffar på också. Desto fler som påverkar, desto bättre är det . . . Man kan aldrig tvinga en människa, men man kan ju prata med dom. Och vill dom inte, så är det upp till dom själva" (Sektion 4).

Dessa fackliga organisationer, som jag berört i det här avsnittet, verkar under ganska särpräglade förhållanden som får återverkningar i verksamheten. Gemensamt för alla fackliga organisationer i min studie, stuverisektionen möjligen undantagen, är att verksamheten bärs upp av ett mindre antal personer, att majoriteten av medlemmarna står utanför och att de nya lagarna börjar tränga igenom. I fortsättningen ska jag komma in på dessa teman.

7.9. En fackförening "utan medlemmar"?

Problemet med utanförstående medlemmar kan belysas med siffror från fackföreningsmöten. Men de säger inte allt. Det är mer komplext än så. Det handlar om den lokala fackliga verksamhetens villkor och dess utseende och återskapande. Hur ser den fackliga verksamhet ut där medlemmarna står utanför? Går vi mot en fackförening "utan medlemmar"? En fackförening, vars verksamhet bygger på anställd personal som fullgör uppdrag för och åt medlemmarna?

"Man kanske har resonerat så: vi uppfyller ju kraven på den representativa demokratin, vi gör rätt. Och att dom inte kommer, det får dom skylla sig själva. Så kunde man resonera förr, men idag är det livsfarligt att göra det. För fortsätter man att se det på det sättet, då dör fackföreningen ut. För ingen förening kan leva utan aktiva medlemmar" (Sektion 2).

Stadgarna eller den representativa demokratins formella sida och tillseendet av detta riskerar göra de fackliga ledarna blinda inför problemet med de utanförstående. Eller man kanske inte ens ser det som ett problem.

En annan kritik jag registrerade går ut på att facket sitter för hårt fast i den kapitalistiska samhällsutvecklingen, är för knuten till denna. En antikapitalistisk ideologi eller diskussion har inte skapats. Det har varit för snäva perspektiv på den fackliga verksamheten under kapitalismen:

"Dom har varit för snälla facket. Dom har varit för lite socialistiska helt enkelt. Dom har drivit ideologin för dåligt. Det har inte blivit något alternativ. Fan, ideologin i facket idag är inte något alternativ. Det skulle det vara" (Sektion 2).

Denna ideologi har också svarat, kanske främst på 1960-talet, mot en inomkapitalistisk facklig praktik och en samhällsutveckling som gagnade denna praktik. Däremot har inte facket skapat beredskap inför framtiden bland medlemmarna.

Man har inte ställt upp ett mål, ett brott med det kapitalistiska samhället att kämpa för:

"Det är antagligen inte det som har skett förr att man har fortsatt och vidga perspektiven på det fackliga arbetet. Man har hakat sig fast vid höjda löner och sånt, bara de här egoistiska bitarna. Det här som ger varje medlem lite mer pengar att köpa prylar för. Det är det som idag är det enda medvetandet hos det stora flertalet medlemmar. Det är inget medvetande som kan utveckla fackföreningen. Utan det som fackföreningen byggts upp på, det är grundpelarna det – med gemenskap och att man tillsammans ska förändra och förbättra hela arbetsmiljön och kunna påverka samhällsutvecklingen. Det är ju meningen med fackföreningarna det. Det har man inte kunnat föra ut i samma utsträckning, på det viset, att när det var dåliga tider jobbade man främst för att lönerna skulle kunna höjas . . . men sedan har man tyvärr inte kunnat föra ut det ideologiska budskapet och gett hela perspektivet . . . socialism, det får man ju inte tala om i facket. Men det lägger jag in i alla fall, att dom ska bli mera samhällsmedvetna genom att vara med i facket" (Sektion 2).

Facket som en serviceorganisation åt medlemmarna dras fram:

"Idag har man alltså inte tid att jobba på sikt med det här . . . För man har alltså mycket idéer på hur man vill ha det. Och det finns inte utrymme. För som det är idag så är det utan tvekan en jourtjänst . . . Man vill ge medlemmarna bättre service på alla sätt och vis" (Rörklubben).

Uppdragen och verksamheten är fördelade på ett fåtal händer. Dessa drar det tunga, vardagliga lasset. Medlemmarna behöver inte själva aktivera sig. Det blir de fackligt anställda och en inre cirkel av aktiva medlemmar som bär upp det hela:

". . . jag fick inget mothugg den gången jag sa så här, vi hade ett klubbmöte på banklokalen här, och då vi diskuterade det här varför folk inte kom på klubbmöten. Och det var ingen som sa nånting, så då sa jag så här: Ja, det kan ju bara vara en orsak. Ni får så djävla bra service nere på Jernverket och det var ingen som sa emot mig. Det ligger nog någonting i det där. Jag tror det. För det dom vill ha reda på . . . det kan dom få reda på därnere" (Rörklubben).

Uppdragen koncentreras till ett fåtal personer. Det är samma personer från år till år och rekryteringsproblem finns:

"Jag som sitter i styrelsen tycker absolut inte att det är fyra–fem människor som ska sitta och göra beslut . . . Det är samma människor som väljs från år till år. Jag är lite rädd för det" (Domus fackklubb).

"Det blir i allmänhet samma folk år från år. Det är svårt liksom att förnya det hela" (Transports avd. 11).

De resonemang som Gruppen för samhällsstudier förde i sin enkät över Kommunalarbetareförbundet om de fackliga traditionernas betydelse, arvet, bekräftas också i min studie:

"Man märker att det är samma människor som går på fackklubbsmötena och det är precis som att det funnits i familjen det där fackliga intresset, att det har gått nästan liksom i arv" (Domus fackklubb).

Det går att tala om en skiktning i medlemskåren. De i den inre cirkeln, för att använda den termen:

"engagerar sig hårt och blir tyvärr också för hårt engagerade eftersom dom är så få . . . Det är dom som man kan lita på i alla väder. Sedan har du naturligtvis andra medlemmar som kommer på mötena och är så att säga intresserade, men inte intresserade av att ställa upp och jobba aktivt, utan dom kommer på mötena . . . Och många gör det nog av tradition" (Sektion 2).

Facket fungerar ändå, utan medlemmarnas aktiva stöd eller tryck. Verksamheten står inte och faller med de enskilda medlemmarna:

"Den fortsätter ju ändå, fastän inte medlemmarna kommer. Och dom som jobbar aktivt, dom fortsätter att jobba i samma anda. Till slut innebär det att ingen kommer på mötena" (Sektion 2).

Styrelsen eller den fackliga ledningen ställs inte inför krävande eller förväntansfulla medlemmar. Man riskerar, i den meningen, att jobba i ett lufttomt rum:

". . . dom ifrågasätter inte medlemmarna: Vad gör styrelsen? Vad uträttar ni? Man kommer inte och ställer dom kraven och begär att få redovisat. Man skiter i det. Man är med i facket. Sen nöjer man sig med det. Då får inte dom aktiva den där pressen på sig. Då faller dom också in i något slags djävla monotont och ofruktbart arbete. Man åker på kurs och umgås med likasinnade" (Sektion 2).

Och för att avsluta det här avsnittet med Sektion 2:

"Man sitter fast i en organisation, som har ett visst mönster och det vågar eller vill man inte göra något åt. Det är rätt ruskigt det, för nätet dras ju åt. Jobben försvinner. Och det måste leda till att man till slut tappar medlemmar."

7.10. Lagarna och den lokala fackliga verksamheten

Hur påverkar de nya arbetslivslagarna – *MBL, förtroendemannalagen* och *lagen om anställningsskydd* – den lokala fackliga verksamheten? Innebär de några avgörande förändringar? I så fall på vilka punkter? Räcker det med lagar och tillämpandet av dessa i kampen mot arbetsgivare på arbetsplatserna? Bär lagarna på några risker för den lokala fackföreningen i dess relation till medlemmarna? Hur satte "mina" fackliga organisationer in lagarna i sin verksamhet? Vilka fördelar respektive problem såg man? Hur påverkar de det lokala fackets roll? De fackliga ledarnas ställning? Relationen till enskild medlem? Organisationens sätt att fungera i förhållande till medlemmarna? Hur ska lagarna kunna inplanteras i en inarbetad, facklig praktik som den ser ut i den bild jag fått innan?

"Jag är väl inte så djävla optimistisk ändå. Av en helt annan orsak. Även om vi får beslutanderätten när det gäller personalfrågor . . . men alla andra frågor? . . . Det ligger ju ekonomiska aspekter på varje beslut. Det kostar pengar och då sitter du där i alla fall. Och någon ändring på den punkten tror jag inte *MBL* kommer att innebära. Det kommer inte

att finnas några mer pengar bara för den. Dom kommer att sitta och hålla i slantarna lika hårt när lagen blir färdig. För det är i grund och botten det som ska till för att förverkliga dom här besluten" (Rörklubben).

Det beror inte minst på vem arbetsgivaren eller motparten är och hur lagar kan användas när denne gör motstånd. Vad har det lokala facket för påtrycknings- eller genomdrivningsmöjligheter?

Gevalia fackklubb har erfarenheter av att ha en multinationell koncern till motpart – General Foods. Lagar eller andra på papperet fästa medel minskar inte fackets utsatthet i en sådan situation:

"Det här företaget styrs alltså av människor i första hand ute i Europa och sedan har man moderbolag i Amerika. Vad som kan hända . . . konsekvenserna av det är väl att man med ett drastiskt beslut i moderbolagets styrelse kan snabbt avveckla ett sånt här företag. Och vem gör någonting åt det? Hur ska vi kunna hindra det? Det är väl det största problemet som jag ser det idag" (Gevalia fackklubb).

Problemet är vad *MBL* kan uträtta när det är fråga om multinationella bolag.

General Foods har med olika medel försökt kringgå lagarna som reglerar den fackliga verksamheten. *Förtroendemannalagen*, som reglerar den fackligt arbetandes rätt till organisatoriskt arbete, har man försökt sätta ur spel:

". . . man försöker naturligtvis att få klubbarna att teckna avtal när det gäller tider för fackligt arbete. Och jag säger, att det behövs inte, när vi har *förtroendemannalagen* så jobbar jag efter den . . . dom klubbar som har tecknat avtal om tider har gjort en tabbe" (Gevalia fackklubb).

Företaget har kommit med förslag till avtal om tider för det fackliga arbetet, som facket tillbakavisat:

"Senast förra veckan fick jag en påstötning här, där dom ville skriva ett avtal om tider för fackligt arbete. Och jag sa, att när ni kan presentera mig ett förslag som jag kan godta, och om det är bättre än *förtroendemannalagen*, annars rättar jag mig efter den" (Gevalia fackklubb).

Det förutsätter att man från fackets sida vågar gå emot företagsledningen och hävda sin rätt. Stå emot hotelser och inte låta sig övertalas att ta ett dåligt avtal. Eller kompromissa bort lagen. General Foods har också genom olika konstruktioner försökt kringgå *lagen om styrelserepresentation*:

"Vi har lyckats nu efter mycket jobb att få in en representant som styrelseledamot . . . det är jag själv som sitter där. Och nu fick jag en kallelse där man skrivit 'styrelseutskottet' och vi är inte intresserade av att jobba i några utskott. Utan vi är intresserade av att få fullvärdig styrelserepresentation. Så det mötet lär väl resultera i att jag kommer att lämna det bara, och tala om varför" (Gevalia fackklubb).

Det kan, i vissa konfliktsituationer med en arbetsgivare, dock vara bra att ha en lag att stödja sig på och kunna hänvisa till. Från Transportelvans sida framhålls att *lagen om anställningsskydd* kan fungera på det sättet:

"... på ett sätt har man skapat mera jobb genom den, men på ett sätt så har man väl också löst ett problem som man hade förut. Då skulle man sitta och förhandla om en uppsägning osv ganska ofta. Det behöver man kanske inte göra idag, utan då hänskjuter man frågan till lagtexten, och sen får dom rätta sig efter det. Förut så var det tvistigheter, naturligtvis, och man kunde nästan säga upp vem som helst. Helt givet så kom medlemmen till facket och sa: nu får ni hjälpa mig, för det här tycker jag är fel. Man hade små möjligheter faktiskt" (Transports avd. 11).

Man har skapat mera jobb genom lagens tillkomst, heter det. Det är ett annat problem: att det fackliga arbetet ytterligare kompliceras genom lagarnas tillkomst. Det är svårt att sätta sig in i dem och tillämpa dem på ett bra sätt:

"Det är roligt att jobba fackligt, men ibland känner man sig lite maktlös, funderar om man har rätt utbildning, om man är rätt människa ... Som det nu är, ska det vara människor med kunskaper som ska ställa sig till förfogande om det ska bli någonting av det hela. För vi har rätt mycket möjligheter nu... i synnerhet om vi får ett medbestämmandeavtal" (Domus fackklubb).

"Det skapas ju mera jobb för en förtroendevald ... genom dom här lagarna, att man ska följa upp, att man ska kunna dom, att man ska lösa problemen genom dom här lagarna" (Transports avd. 11).

Lagarna är oklart skrivna och erbjuder i vissa fall dålig vägledning. Det påverkar deras syften och tillämpbarhet:

"Ska jag vara ärlig när det gäller *förtroendemannalagen* och alla de här nya lagarna, så är det att det är lite för mycket sväveri i det hela, tycker jag. Det ska vara mer konkret och vara någonting att ta på. Man vet inte den ena gången till den andra hur det är ibland" (Sektion 4).

Därför uppstår också tolkningstvister ibland:

"Det ska inte behöva bli en dispyt med arbetsgivaren i alla saker. Det ska vara klart: så står det och då är det bara så" (Sektion 4).

Bristande kunskap om de olika lagarna, krånglighet i text och tillämpning försvårar lagarnas syften och försvagar de lokala facken:

"Jag kan dom inte riktigt. Det är för mycket svävande saker och så har vi inte fått gå dom kurser vi skulle behöva gå ... när det gäller anställningar, så står det här, det tycker jag är väldigt konstigt. Man hade ju alltid så att vi sa ordinarie förr. Nu heter det tillsvidareanställda, visstidsanställda. Det där är väldigt invecklade saker, tycker jag. Det är inte svenska i det där" (Sektion 4).

De nya lagarna ställer stora krav på de fackliga representanterna. Med vissa förtroendeuppdrag följer ett ansvar och förväntas kunskaper som gör att inte vilken medlem som helst är beredd att ta ett sådant uppdrag. Därigenom kan man säga, att lagarna bär på elitistiska risker. De tvingar fram elitism i det lokala facket. Ett fåtal personer kommer att sitta inne med en stor kunskap, en kunskap som den enskilde medlemmen inte har. De fackliga ledarnas ställning stärks och det finns risker för att en djup klyfta mellan dessa och de "vanliga" medlemmarna uppstår:

"... ett uppdrag idag, det är ju betungande egentligen. Och dom har ju ett ansvar, dom har ju helt andra rättigheter överhuvudtaget idag, sen den nya lagstiftningen kom till ... För att som det var tidigare ... den sista man valde på ett möte, det var skyddsombudet. För det var liksom den man som blev över, så kan man definitivt inte göra idag" (Transports avd. 11).

Redan idag är andelen utanförstående medlemmar stor. Vad händer då när lagarna ska bakas in i verksamheten? Tvingas det fram, vare sig man vill eller inte, ett fackligt frälse eller en facklig expertis eller teknokrati?

"Med *medbestämmandelagen* måste man lära sig allting. Man måste gå på kurser, man måste gå i skola för att lära sig allt, det mesta. För annars sitter man ju där som ett annat fån och lyssnar. Man begriper ju ingenting av det ... Därför skulle det ju breddas på något sätt" (EPA fackklubb).

Man ser tendenser till uppkomsten av ett sådant skikt inom det lokala facket:

"Det är klart att det kan bli en snedvridning på det viset. Det är helt givet. För det är en viss kategori som tycker om att få den här utbildningen osv, och dom tar på sig mer och mer. Och det ser man ju själv kanske bara, att man i många fall tycker att man har för mycket" (Transports avd. 11).

I ett kommande avsnitt ska jag lite mer ingående titta på det lokala fackets roll i dagens kapitalistiska ekonomi som är i kris. Det handlar om vilka gränser ägandeförhållanden av nuvarande karaktär sätter för ett fackligt handlande. Det är centrala frågor att beröra, eftersom förändringar som är på gång på det arbetsrättsliga området tänks genomförda med bibehållna ägandeförhållanden. Företagen måste, det följer av den premissen, gå med viss vinst eller uppfylla vissa lönsamhetsförväntningar. Vilken position kommer då de fackliga representanterna i?

"Med det ekonomiska system vi har ... så är det här stora problem. I det här ekonomiska samhällskicket vi har ... ska facket här vara med och styra ekonomin, så ställer det naturligtvis väldigt stora anspråk och stort ansvar på de fackliga representanterna" (Gevalia fackklubb).

På Gevalia fackklubb tror man t.o.m. att det är lättare att jobba fackligt om man kan stå utanför samrådsorgan och dylikt, där de fackliga representanterna möter ett företagsekonomiskt tänkande och där löntagarna bara är en "faktor" i sammanhanget.

"Så länge som vi har ett ekonomiskt system som vårat, tror jag att det är mycket lättare att jobba då. Ska man börja på att gå in och styra ekonomin, då är man ute och cyklar, när man inte har fullständigt grepp över det hela" (Gevalia fackklubb).

Ägandeförhållandena måste förändras:

"... då måste man, för att det här ska bli effektivt, ändra på ägandeförhållandena, fullständigt förändra ägandeförhållandena" (Gevalia fackklubb).

Kan det medbestämmande som håller på att etableras idag rentav hota den fackliga identiteten hos de anställdas representanter? Det förhållandet att man kan

tvingas ta på sig ett medansvar för negativa beslut i medlemmarnas ögon?

"Den [risken] ökar alltså väsentligt i och med att man nu lägger hela den här bördan på fackstyrelserna, de fackliga organisationerna. Vi har också det här snacket om löntagarfonder, som organisationerna ska bestämma över. Jag förstår medelsvensson när dom blir rädd för det här. Att här blir vi översprungen, så och så mycket dumma människor kommer att sitta som ombud, dom ska behärska det här. Vart bär det iväg någonstans? Det är då man är rädd för att just den här taktiken att pruta på lönerna i det här ekonomiska läget kommer in. Då tror jag att man ska ha en helt annan ekonomi i hela samhället, om man ska kunna behärska det . . . I dagens läge tycker jag det är väldigt farligt att ta ställning till ekonomiska frågor. Jag tror att man . . . har stora ekonomer i företagen som har väldigt bra utbildning, som behärskar det här fältet. Och jag tror att risken att vi blir översprungna här med felargument är oerhört stor" (Gevalia fackklubb).

Hur den verklighet ser ut som lagarna ska tillämpas i blir förstås avgörande för vad som händer.

Förtroendemannalagen som möjliggör fackligt arbete på betald arbetstid kan leda till vissa slitningar mellan den fackligt arbetande och medlemmarna. Framförallt i yrken där det är svårt att få fram vikarier. T.ex. i hamnen. Arbetskamraterna kan tycka att man blir för få i ett arbetslag:

"Problemet blir väl om den enskilde medlemmen förstår att t.ex. ordföranden eller huvudskyddsombudet behöver ledig tid för att sköta sina saker. Det har inte gått upp för många än att det tar sin tid. Förr fick dom ju sköta det där på fritiden och det var ju en väldig börda. Alla lär ju ha fritid. Det tror jag inte har gått upp för den enskilde medlemmen än" (Sektion 4).

Vikarieproblemet påtalas också av Sektion 1, sjukvårdssektionen. Ibland sätts inte vikarie in för den som går ifrån och jobbar fackligt.

Verklighetens beskaffenhet gör att man i vissa situationer kan tvingas avstå från att använda sig av lagarna. På ett sjukhus kan man inte stänga en vårdavdelning t.ex. av arbetsmiljöskäl. Det skulle drabba patienterna:

"Här kommer vi i den svåra situationen med patienterna. Så det kan vi inte . . . Man får nog inte stirra sig blind . . . när medlemmen säger att nu djävlar vill vi ha det så och så, så ska det vara, för det går inte annars att jobba. Man måste försöka vara lite mer vidsynt och tänka på att vi inte bara kan säga att nu ska det vara så, för det drabbar ändå en tredje part, patienten. Det måste vi tänka på . . . man får försöka kompromissa där och vara någorlunda mjuk i det fallet . . . man får inte ställa så hårda krav så att man säger att nu ger vi helt enkelt fan i det här. För det går inte. Det kan man inte göra, säga att nu strejkar vi eller någonting. Man måste ju sköta patienterna. Det där måste vi driva på ett mera smidigt sätt och komma till lösning" (Sektion 1).

Framförallt *arbetsmiljölagstiftningen* kan man inte använda sig reservationslöst av:

"Ta det här med det gamla nedslitna sjukhemmet i . . . Där skulle vi kunna stoppa arbetet. Men då avstänger vi patienterna, de gamla människorna från terapin. Det där är enormt svårt" (Kommunals avd. 5).

Och Transportelvan vittnar också om detta "hänsynstagande":

"Det är väl klart att vi driver väl det inte så stenhårt, utan vi har väl ett resonemang med företaget först" (Transports avd. 11).

Medlemmarnas sysselsättning får inte hotas. Det finns, som jag vill uttrycka det, en osynlig gräns för vilka fackliga krav man kan ställa i en privatägd, kapitalistisk ekonomi. Till detta ämne ska jag återkomma i nästa avsnitt.

Arbetsrättskommitténs förslag om möten på betald arbetstid ställer man sig tveksamma inför.

". . . det måste vara väldigt svårt när det gäller båtar och hamnar. Det är skillnad på ett företag. Dom kan slå igen hela fabriken. Men här blir det svårt. Det är nästan olösbart här för oss" (Sektion 4).

Och på Skutskärsverken tvekar också facket:

"Låt oss säga att vi lägger ett möte här, klockan 2 kan vi säga. Dagjobbarna kan givetvis gå dit. Men för det första: var ska vi lägga ett möte med 1 000 stycken. Då räcker inte Folkan till. Nu kan inte alla komma. Vi har ju driften. En del sover, och en del går och jobbar. Men du kan ju inte lamslå produktionen mellan 2 och 4. Låt oss säga, att det blir reparationer, du måste ju ha reparationer igång på vissa ställen. Jag tror att det blir väldigt svårt" (Pappers avd. 2).

7.11. Lag, ägandeförhållanden och ekonomisk kris: det lokala fackets roll

Ovan talade jag om en osynlig gräns för fackliga krav, som man dels från fackets sida måsta anpassa sig efter, dels kan användas av företaget i deras argumentation. Dvs, man konkurrerar på en marknad och alltför långtgående fackliga krav kan hota företagets existens. I de tider av kris, som vi nu upplever i Sverige, torde denna problematik accentueras. Det finns också skäl att försöka fokusera uppmärksamheten, i detta ekonomiska läge, på de fackliga representanternas position i de olika samråds- eller samverkanorgan som byggs upp. I studien fick jag belägg för att de fackliga representanterna tvingas spela en buffertroll, klämda mellan de anställda och arbetsgivaren.

"Dom som är fackliga representanter nu, har fått rätt mycket på sina axlar. Inte minst då när det gäller att peka ut vilka som ska friställas . . . Så det är inte så gott alla gånger som många tror, att få vara med på så mycket, jämt få vara ute på så mycket. När det kommer till kritan är det dom som får ta ställning. Och det tycker jag är en jobbig grej . . . sitta och titta på listor vilka som ska gå, titta efter anställningsår och så där" (Handels avd. 19).

Den situation som antyds gäller förfarandet vid permitteringar enligt *lagen om anställningsskydd*. Facket får se till att denna lag följs, och att principerna om anställningstid, etc följs. Företaget kan nu vältra över hela det ansvaret på det lokala facket.

"Det som är lite obehagligt, då använder dom sig av facket, något som vi har protesterat mycket mot. Och det ska ju inte vara som det har varit förut, att det är företaget som

bestämmer och sedan ska vi lojalt ställa upp. Det är ju det som är det lite farliga" (Domus fackklubb).

På varuhuset Domus i Gävle, det är dess fackliga klubb jag refererar till, har företagsledningen anfört konkurrensskäl till varför man måste ha julöppet. Personalen vill inte jobba under julafton. I företagsledningens argumentation har det hetat, att affären går bra på julafton, vilket kommer de anställda till del. Hela det här lönsamhetstänkandet kan man nu "sälja" till facket, eller facket tvingas tänka i dom här banorna:

"Det är det dom hävdar när det gäller öppethållandet. Och det är klart att vi är intresserade av att vårt företag ska gå lika bra som andra företag. Annars har vi ju inte här någonting att göra annars heller så. Man får ju förstå det" (Domus fackklubb).

I tidern av ekonomisk kris förstärks dessa problem. Det blir ännu lättare för företagsledningen att få det lokala facket att dämpa sina krav.

"När det kommer till ytterligheter så kommer dom problemena. Till exempel i den här krisen som vi har haft nu så ser man att dom här problemen ligger i luften, att man tar dem som argument från företagsledningens sida. Vi fick för en kort tid sedan en ny verkställande direktör här. Och han ställde till fackklubbarnas ordförande, när han presenterade sig, så var det väl att är ni i en sån här situation beredd att pruta på era lönekrav för att hjälpa till att rädda företaget. Han ställde dom här frågorna" (Gevalia fackklubb).

Från fackets sida tvingas man till kompromisser för att rädda sysselsättningen:

"Går det till ytterligheter, som det gör i samhället idag, så blir man alltså ställd där. Och då måste man ta till kompromisser för att nå lösningar som är så och så effektiva och bra som möjligt för dom anställda" (Gevalia fackklubb).

Som jag redan varit inne på är arbetsmiljön ett område där facket kan tvingas kompromissa för att inte riskera sysselsättningen. Man gör avkall på arbetsmiljöförbättringar och drar ner på kraven:

". . . det får man göra vissa gånger. Man kan inte kräva det orimliga . . . utan man får försöka att kompromissa. Man kan inte gå ut och sätta sig på en arbetsgivare . . . då är man lurad själv . . . utan man måste vara lite diplomatisk. Man får försöka göra det bästa av situationen" (Transports avd. 11).

På Skutskärsverken har den lokala fackföreningen varit med vid ombyggnader, omplaceringar och friställningar av personal. Man har varit indragen ända från början. Och bl.a. gjort intervjuer med medlemmarna om de vill ha dag- eller skiftjobb, om de vill genomgå utbildning osv. Inte minst har facket fått dämpa medlemmarnas oro inför en oviss framtid, när de inte vet om de får behålla sina jobb eller inte.

"Det är klart att när man har en fabrik som är i omdaning som den här, så förstår man om en del människor börjar på bli en aning skraja" (Pappers avd. 2).

Facket har tvingats tänka i enlighet med de lönsamhetsprinciper som företagsled-

ningen följer. Den fackliga taktiken har fått anpassats efter de vinstförväntningar som företagsledningen ställer upp.

"Vi ska väl vara överens om i alla fall, att vi måste ju hjälpas åt så att fabriken går, att den fungerar? För det är ju i alla fall det här vi ska leva av, tusen människor" (Pappers avd. 2).

Det går sålunda att tala om en osynlig gräns för fackliga krav i ett samhälle där näringslivet är privatägt och syftar främst till att ge aktieägare avkastning:

"Vi ska vara realistiska när vi resonerar. Det försöker jag tala om för medlemmarna . . . Vi kan inte bara säga att vi ska ha och ha, utan vi måste ge något någon gång . . . Man måste alltid vara realistisk när man diskuterar med företaget. Man måste sätta sig in i den situation som är" (Pappers avd. 2).

Men den buffertroll facket så markant tvingas spela en sådan här gång, kan inte den innebära att det tärs på den fackliga identiteten i medlemmarnas ögon?

"Vi måste ju tala om för medlemmarna att läget är så här nu. Och då kan det inte hjälpas om vi är köpt av företaget eller vad man tycker att man är nu" (Pappers avd. 2).

Den intressanta fackföreningen att testa hur den lokala fackliga verksamheten genomgår förändring är Sektion 4 i Gävle, dvs stuvarna. I hamnarna har en mer genuin tradeunionistisk ideologi hållits vid liv. Kampen har förts direkt på arbetsplatsen mot arbetsgivaren. Men nu håller någonting på att hända. Den fackliga verksamheten i hamnarna byter karaktär. I stället för strid på momangen kommer förhandlingar:

"Förr var det kanske mer facklig frihet. Nu är vi mer bundna. Förr kunde vi förhandla mycket lokalt, göra upp riktiga grejor lokalt. Det får man inte nu. Nu måste ombudsmannen vara med" (Sektion 4).

De fackliga representanterna dras nu, genom *MBL* och *lagen om styrelserepresentation*, in i olika former av samverkan eller förhandling med arbetsgivaren. Indirekt påläggs facket ett ansvar för företag och drift som får återverkningar på relationen till medlemmarna:

"Klart att i och med det här ansvaret som man säger man i en styrelse har fått, så tänker man kanske lite annorlunda än vad den enskilde medlemmen gör. Man lär titta framåt. Man lär tänka på att bevara arbetet. Det existerade inte förr. Då var det bara att jobba och strida. Men nu måste man tänka också på att vi ska behålla jobben. Och då kan nån medlem tycka att vi håller på Stuveriet. Det gör vi ju inte. Man lär tänka på medlemmen att han ska ha arbete, också vi ska överleva" (Sektion 4).

Den tradeunionistiska ideologin, som tidigare varit vägledande, upplöses eller svarar inte mot den verklighet den tidigare gjorde. Den fackliga praktik den leder fram till är inte förenlig med *MBL* och den samverkanstruktur som är under uppbyggnad. Den är inte förenlig, samverkan eller förhandlingen, med ett alltför utpräglat dag till dag tänkande och stridande:

"Förr var det det rent fackliga . . . nu framtiden" (Sektion 4).

Som deltagare i förhandlingar eller samråd kommer man att tillägna sig ett annat perspektiv än vad den enskilde medlemmen har. Man ser saker och ting på ett annat sätt. Man får en överblick över verksamheten som den enskilde medlemmen inte har.

"Man tänker annorlunda. Man får kanske tänka mer framåt än vad man gör som enskild medlem. Då tänker man för stunden bara: det är mitt problem bara. Nu är det allas problem" (Sektion 4).

Det finns en uppenbar risk för att det blir en klyfta mellan de fackliga representanterna och de "vanliga" medlemmarna. De fackliga representanterna dras in i organ där de inte ensidigt kan driva en parts, de anställdas krav och intressen. Ansvaret för beslut är det pris man får betala för medbestämmandet. På Skutskärsverken fick jag en fin inblick i hur facket ser på samverkan, den roll man spelar och hur relationen till medlemmarna påverkas:

"Ju mer man får in i facket, ju mer måste man sätta sig in i problemen. Det gör däremot inte medlemmarna. Det finns vissa som gör det, men flertalet gör inte det. Och det betyder, att ju mer du sätter dig in i frågeställningarna och ju mer du är med och diskuterar, ju mer måste du åka på kurser och grejor, du måste lära dig någonting av det här. Därför får du ett motsatsförhållande på något vis. Företaget vet problemen, och vi tror vi då vet dom. Vi vet att vi är förda lite bakom ljuset i alla fall i det stora hela. Men att sen försöka att tala om det för medlemmarna det här, att det är si och så. Det är väldigt svårt. Du får inte ut informationen" (Pappers avd. 2).

Tidigare stod facket utanför allt det här och tvingades föra en hård motståndskamp. Nu är man indragna som styrelserepresentanter osv. Man har stigit in i en annan värld. Man får se företaget "från insidan", fostras till att beakta företagandets problem.

"När man kom med i det här första gången, det var ju för det första en helt annan möteskultur än vad vi är vana vid. Här sitter man ju och diskuterar problemen, och så får man ett förslag och så tar man upp det, och så klubbar man det. Det är inte så i såna här företag. Här sitter man ju och resonerar bara, säger man inte nej, så är det ja. Det är helt annorlunda" (Pappers avd. 2).

Man vittnar också om hur man fått se företaget från insidan och hur det leds:

"Det är klart, att när man kommer in då, och får se ifrån insidan riktigt hur ett sånt här jobb bedrivs. Vi fick ju verkligen sätta oss in i det här jobbet. Vi fick ju till och med åka till Amerika, så att vi skulle känna igen koncerns alla olika delar, som kom upp i styrelsen" (Pappers avd. 2).

I tider av ekonomisk kris och strukturella förändringar ställs stora krav på det lokala facket. Man kommer på defensiven i försvaret av medlemmarnas intressen. Facket kläms i en buffertroll mellan olika intressen:

"... det finns många krav här som medlemmarna tagit upp och som vi har diskuterat i styrelsen som vi – vi ska inte säga bordlägga – men vi vågar kanske inte ta upp det ... Då kan ju den enskilde medlemmen tycka, att vi är svaga i den saken" (Sektion 4).

Det handlar inte bara om betalning för utfört jobb. Det handlar om att rädda jobb i tider av teknologiska förändringar och rationaliseringar:

"Det är svårt att lära en gammal hund att sitta. Det är svårt att inse sådana här saker. Jag vill inte kritisera killarna för det, men det är så . . . Man tror att allting är oföränderligt. Förr var det bara att rulla massa och dra trä. Det har pappa gjort och farfar gjort och det blir en fortsättning bara. Så är det inte idag" (Sektion 4).

Och:

"Facket får ta smällen liksom när det gäller någonting . . . Jag har inte pratat med alla medlemmar. Men jag tror många gånger att dom tycker att det är skönt att slippa själv, att det är någon som tar det bara" (Sektion 4).

Facket kommer i framtiden att på ett helt annat sätt än tidigare tvingas ta ställning till frågor och vara med och besluta i ärenden som tidigare legat utanför dess område. Samtidigt kommer man att tvingas ta ett medansvar för fattade beslut, som man sedan får svara för inför medlemmarna. Det gäller att de fackliga representanterna kan behålla sin uppgift och sin identitet: att försvara de anställdas intressen. Att det kan finnas en facklig styrka "utanför" lagarna.

"Det hänger mycket på dom som är aktiva, dom som är med i klubbstyrelser . . . dom får inte falla efter för någonting. Utan dom får ju alltid betrakta arbetsgivaren på det viset att han ser ju om sitt och man måste ju hela tiden hålla tummen över ögat på arbetsgivaren. Fast man kan ju förhandla i ett bra klimat" (Sektion 2).

För trots *MBL* kvarstår det faktumet att en objektiv motsättning föreligger mellan arbetsgivare och arbetstagare. Fortfarande är det någon som äger en fabrik och anställer någon annan. Och det är i kraft av ägandet som någon kan bestämma vad som ska hända med denna fabrik. Det ändrar inte *MBL* på.

"Det är ju så att man står emot varann. Då blir det naturligtvis att ha sin kaka kvar så stor som möjligt" (Sektion 2).

7.12. Fackets roll i en nedläggningssituation: ett konkret exempel

Varuhuset EPA i Gävle lades ner vid årsskiftet 1977/78 som en konsekvens av förändringar i ägandeförhållanden: Tempo och EPA sammanfördes under samma ägare (NK-Åhléns är resultatet av en sammanslagning av NK, EPA och Åhléns med Tempo och Wessels).

Vad som hände i Gävle är ett representativt exempel på det påstående som Lindström och Nordin (1977, s 43) formulerar i boken *Vem äger storföretagen* och som lyder:

"Löntagarna och samhället har endast marginella möjligheter att påverka de viktigaste besluten i näringslivet – investeringarna, företagsnedläggningarna, rationaliseringar och lokalisering av företag inom landet eller utomlands."

Vad som hände på EPA i Gävle ställer i blixtljus situationen i 1970-talets Sverige med privatägda företag och en pågående ägandekoncentration. Det är en konkret illustration till hur det kan gå till. Lindström och Nordin (1977, s 31) tecknar bilden av det svenska näringslivet:

"Den svenska ekonomin är mera utpräglat privatdominerad än flesta andra länders ekonomi. Ungefär 90 % av det svenska näringslivet ägs av privatpersoner. Trots lagstiftning och kollektivavtal som ökat de anställdas inflytande över besluten i företaget är det kapitalägarna som fortfarande har den reella makten i företagen. Och näringslivets makthavare består av ett ganska litet antal personer. I realiteten rör det sig om några hundratal personer som har det verkliga inflytandet och fattar beslut om köp, försäljning och sammanslagning av företag. Det är också hos dessa personer som de för löntagare och konsumenter så betydelsefulla besluten om nedläggning och flyttning av produktionen till andra landsdelar eller länder fattas. En mycket liten maktelit har alltså det avgörande inflytandet över sysselsättning, vilka varor som ska produceras och var de ska produceras, de har makt att påverka löner, utrikeshandel eller låta hela regioner blomstra eller vissna."

Ytterst sett är det kapitalägarna som i kraft av att de äger ett företag bestämmer vad som ska hända med det. *MBL* kan därför aldrig leda till ett medbestämmande på lika villkor. Och kan inte bli ett medel mot företagsnedläggningar.

"*Medbestämmandelagen* beskär naturligtvis en del av möjligheterna att utöva makten. Den gör det möjligt för de anställda att få inflytande över de beslut som fattas i företagen. Men de kanske livsavgörande beslut som fattas i den slutna familjekretsen, hos släktingarna i den lilla ägargruppen, finns det ingen chans att påverka eller få insyn den vägen" (Lindström-Nordin 1977, s 193).

Däremot kan det vara bra att ha facket med i en nedläggningssituation på ett eller annat sätt, för att försöka köpa legitimitet och få facket att ta ett medansvar.

Varuhusen Tempo och EPA fördes under samma ägare 1975. Sammanslagningen skedde innan *MBL* fanns, och företagsledningen behövde varken förhandla eller informera innan transaktionen gick i lås. Det lokala facket och de anställda var maktlösa:

"... det kom ju faktiskt som en chock för oss här. Det måste jag ju säga, för vi hade planerat om så att vi skulle bygga om EPA ... Det gick ju bra för EPA här i stan" (EPA fackklubb).

Beskedet om ägarbytet anslogs på anslagstavlan. Sedan informerades muntligt. Innan dess hade ingen information lämnats. Ingenting hade sagts:

"Vi fick inte höra det någonstans ifrån. Det var ju det som var det konstiga ... Det första vi fick göra var att lägga ned bageriet 1976" (EPA fackklubb).

Så förbereddes nedläggningen av EPA. I maj 1976 lades livsmedelsavdelningen ned. Så småningom tillsattes samrådsgrupper, med representanter för fackförening och företagsledning. Grupperna fyllde dock inte ens en terapeutisk funktion. Och facket kunde naturligtvis inte via samrådet förhindra nedläggningen. Samrådsgrupperna upplöstes, då inga väsentliga resultat kunde uppnås.

40 heltidsarbetande skulle bort, samt 20 st arbetande på deltid. Facket fick till-

se att principerna om anställningstid, enligt *lagen om anställningsskydd* tillämpades. Dvs, den fackliga strategin fick inriktas på defensiven och minimalt försvar. Man kunde inte hindra att medlemmar miste sina jobb. Vad man kunde bevaka var att det hela skedde på ett "lagriktigt" eller "sakligt" sätt. Facket tvingades in i ett samråd där man på förhand visste, att man så småningom skulle få sitta och göra listor på vilka medlemmar som måste gå:

"Vi kan inte hindra att det läggs ner. Det är t.o.m. fackföreningen medveten om att alla inte kan beredas arbete därinne [på Tempo] för det finns det inga möjligheter till, utan det måste ju bort några stycken. Men då blir det ju så att ... så få som möjligt" (EPA facklubb).

De anställda offras och facket får bära ett socialt ansvar, eftersom många av de som blir utan jobb kommer att få svårt att få nya jobb på en kärv arbetsmarknad. Inte minst i Gävle med en överetablerad bransch. Facket tvingas in i en knepig mellansituation, får agera buffert. Det är till de fackliga representanterna medlemmarna går, inte till företagsledningen. Facket får svara sina medlemmar om vad som kommer att hända:

"Det är hemskt för det kommer så hemskt många frågor som man inte kan svara på och man vet ju inte vad man ska säga alla gånger. Man vet ju inte vad man ska säga till folk när dom kommer och frågar: vad har ni behandlat idag? Vad har ni gjort? Många gånger kan man ju inte svara på det för man vill ju inte oroa dem. Och sen, ja då blir man nästan utskälld: varför har du inte sagt det? Man vet ju att det kanske kommer att komma fram så småningom, men kanske på ett annat sätt. Så på det viset är det kolossalt svårt det måste jag säga. Därför att dom vill ju ha svar på frågorna som man inte kan ge svar på många gånger även om man kanske vet vad det handlar om och hur det egentligen är. Så det är svårt ibland" (EPA fackklubb).

Dvs, det blir det lokala facket, de fackliga representanterna som inför medlemmarna får stå till svars i en situation som kapitalägarna och företagsledningen framskapat. Buffertrollen blir automatisk en sådan här gång. Kanske har man också lyckats med – med tanke på tillsättandet av samrådsgrupper – att ge det hela ett sken, om än bräckligt, av legitimitet. Företaget köper sig fritt: facket har ju varit med och haft ett inflytande ... Vänd er till era fackliga representanter, dom har ju suttit med och tagit beslut...

"Det är klart. Därför att dom kommer ju till mig först, och sen ska jag tala om det för dom i min tur, och det är ju riktigt. Det måste ju vara så. Jag sitter ju med på mötena och får reda på saker. Och sen är det ju min sak att absolut meddela dom andra, sätta upp det eller gå och tala om det" (EPA fackklubb).

Men man ser det inte som något positivt med den roll facket får i en sådan här situation. Man vill helt enkelt inte ha rollen av klagomur och tröstare, om man uttrycker det så.

"Jag tycker inte det är rimligt att man ska ha ett så stort ansvar som det är vid såna här tillfällen" (EPA fackklubb).

Men genom lagar som *MBL* kan man inte välja från fackets sida att stå fritt. Man kan inte ställa sig utanför samråd eller förhandling. Det blir, som i EPA-fallet, ändå fråga om ett visst ansvarstagande. Argumentet om att facket skulle bli överkört om det inte deltar, bekräftar man inte:

". . . det ska vara mer öppenhet och ärlighet i förhandlingarna från båda håll. För jag upplever det som att det är mycket smussel och mygel. Det kommer inte fram rena siffror eller fakta om jag så säger, och 'varför' och allting sånt här" (EPA fackklubb).

I samrådsgrupperna presenterade arbetsgivaren en massa siffror, som skulle bevisa nedläggningens nödvändighet. Siffror som facket inte kunde kontrollera, hur de arbetats fram eller om de höll för närmare prövning. Och det var ju också siffror, framtagna av en part i målet, i den partens intresse. Det var kapitalägarnas intresse som samrådet skulle tillvarata, inte de anställdas.

EPA och Tempo klubbarna kom också lite på kollision med varandra. Man menade från Tempos sida, att personal från EPA kom och tog deras jobb. Personalen på EPA hade nämligen fler anställningsår per medlem. Dvs, i en sådan här situation försöker respektive underorganisation att rädda sin bit av kakan. En övergripande solidaritet slår ej igenom. En gemensam kamp förs ej. Anställda står mot anställda. Arbetsplats mot arbetsplats. Solidariteten med klassen märks ej.

7.13. Problem i *MBL*

Nedläggningen av EPA i Gävle, de erfarenheter man kan göra av detta fall ställer också *medbestämmandelagen (MBL)* i ett klarare ljus. Dels vad den bygger på för tänkande, dels vilka problem som finns i den svenska verklighet där den ska fungera. Svarar uppbygganden av lagen, paragrafernas innehåll, mot den kapitalistiska verkligheten i Sverige? Mot de styrkeförhållanden som gäller? Vad betyder *MBL* för den fackliga kampen, särskilt i en sådan här kritisk situation? Hur kan facket försvara sin identitet som de anställdas representant när det dras in i partssammansatta organ? Dras man inte därmed också in i ett företagsekonomiskt tänkande som kan missgynna medlemmarna? I och med att ägandeförhållandena är oförändrade riskerar det att bli ett medbestämmande på kapitalets villkor.

I den första paragrafen i *MBL* talas om att lagen äger tillämpning på "förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare". Men vad kännetecknar detta förhållande? På den privata sektorn är det ju så, att någon äger ett företag och köper någon annans arbetskraft. Från början är det inbyggt ett beroende- och underordningsförhållande. Maunsbach-Mårtensson (1976, s 55) som studerade nedläggningen av stålverket i Vikmanshyttan skriver:

"Företaget har initiativet till handling, dvs att göra de förändringar i kapitalutnyttjandet som ledningen finner lönsamt. Detta initiativ grundas på den privata äganderätten. Det finns ingen laglig möjlighet att hindra bolaget från att utnyttja det privata ägandets rättigheter."

Bestämmer man sig för att ett företag är olönsamt och ska läggas ned, kan facket inte göra någonting åt det. Utan att gå över gränsen för ett fortsatt kapitalistiskt herravälde.

Paragraf 10 stadgar fackets rätt till förhandling. Den elfte paragrafen stadgar primär förhandlingsskyldighet för arbetsgivaren innan viktigare förändringar genomförs. Paragraf 19 stadgar informationsskyldighet.

Men innebär förhandling och rätten till denna, att man kan ändra på tänkta beslut eller förändringar? Vad kan facket sätta emot? Kan man genomföra alternativa strategier? Och informationsskyldigheten betyder ingenting annat än att facket fortlöpande hålls underrättat om företagets utveckling och planer. Dessutom stadgar paragraf 21 tystnadsplikt för de fackliga representanterna i vissa fall. I en känslig förhandling kanske medlemmarna vill ha besked. Det här innebär också att facket binds till en linje. Representanterna kan inte gå till ett medlemsmöte och diskutera olika linjer. Samtidigt får de bära ansvar för fattade beslut.

I den sjätte paragrafen talar texten om arbetstagarorganisation som den organisation "som enligt sina stadgar skall tillvarata arbetstagarnas intressen i förhållande till arbetsgivaren". Men hur tillvarata en parts intresse i förhandling respektive samråd? Hur förena kortare perspektiv på drift och sysselsättning med längre, när lönsamhetskriteriet till sist är det avgörande.

I och med *MBL:s* tillkomst kan den lokala fackföreningen inte stå fri. Den kan inte driva en rak, enkel kamp för sina medlemmars bästa. EPA-fallet ger fingervisningar om vilken roll många lokala fackföreningar kommer att tvingas spela de närmaste åren. En defensiv roll, där företagsledningen, med hjälp av lagar som *MBL* och *lagen om anställningsskydd*, kommer att försöka skjuta facket framför sig.

Alternativet, som jag ser det, är att svensk fackföreningsrörelse ställer frågan om ägandet på sin spets; att inriktningen på produktionen ändras, så att det produceras för behov och inte för profit; samt att det sker en aktivering av medlemmarna på det lokala planet. Kort sagt, att man börjar ta itu med att bryta den kapitalistiska samhällsutvecklingen.[14]

7.14. Sammanfattning

Avsikten med det här kapitlet var att försöka ge en bild av lokal, facklig verksamhet idag. Hösten 1977 genomförde jag en empirisk studie av tolv fackliga organisationer.

Jag har byggt detta kapitel på mina resultat från den studien. Hur ser det då ut i de lokala fackföreningar jag studerade? Vad är det för en bild av samtida facklig verksamhet som tonar fram i intervjuerna? Vad ska denna bild hängas upp på? Vad finns det för ramar och bakgrund?

Vid den tidpunkt jag genomförde min studie präglades den svenska ekonomin av kris. Företag, ja hela orter höll på att avvecklas. I massmedia kunde man höra

och läsa namn som Domnarvet, Vikmanshyttan, Söderfors, Horndal, Avesta, Karlholm, Skellefteå och många andra. Arbetarklassen var i ett plågat läge. Och arbetarklassens organisationer, fackföreningarna, tvingades på defensiven.

Samtidigt kan man tala om 1970-talet som de "stora" arbetslivslagarnas decennium. Lagar som *MBL, lagen om anställningsskydd* och *förtroendemannalagen* togs av riksdagen och skulle omsättas ute i företagen. Hur lagarna skulle komma att genomtränga verksamheten på lokal, facklig nivå berördes i min studie.

Sju av mina fackliga organisationer var direkt arbetsplatsförankrade, framförallt de tre klubbarna från Handels som är s.k. arbetsplatsklubbar. Fördelen med denna förankring skulle vara att det lokala facket fyller ut det avstånd mellan avdelning och enskild medlem som bildandet av storavdelningar onekligen innebar. Dessa lokala organisationer för facket närmare medlemmarna, det är avsikten. Det negativa med dessa organisationer är att de bygger på och befäster ett arbetsplats- eller gruppmedvetande, en slags reducerad solidaritet som inte automatiskt innebär solidaritet med andra arbetskamrater på andra arbetsplatser. Lokala fack kan, som jag skrev, komma på kollision med varandra. För den enskilde medlemmen är det klubben eller sektionen som är "facket" för denne.

Jag försökte ringa in och konkretisera det jag kallar relationen mellan lokal fackförening och enskild medlem. Jag tog upp fackföreningsmötets roll och hur den enskilde medlem som inte går på möten använder facket. Jag slog fast, att majoriteten av medlemmarna är, vad jag kallar utanförstående medlemmar. (Termen "passiva" medlemmar ger fel associationer.) Varför är de utanförstående? Vilka tänkbara orsaker finns? Vilken roll spelar utomorganisatoriska förhållanden? Jag försökte även visa hur arbetsplatsens karaktär och vilken typ av arbetsgivare man är anställd hos spelar in på ibland avgörande sätt. Som exempel kan tas Transport som organiserar medlemmar på en massa små företag. T.ex. åkerier med en eller två anställda. Sådana personer blir inte benägna att vara fackligt aktiva.

Men det handlar också om traditioner och historia. Här kan exemplet med stuveriarbetarna tas. De har en helt annan facklig historia, andra traditioner att knyta an till än Transports och Kommunals medlemmar. Så har de också den högsta medlemsaktiviteten.

Jag pejlade också inställningen till en mer aktiv medlems- och problemuppsökande linje. Men ovilligheten var ganska stor mot sådana arrangemang. Den som inte går på möten hamnar utanför verksamheten. En facklig praktik har arbetats in som knappast kommer att öka det fackliga engagemanget.

I dag bärs verksamheten upp av de fackligt anställda och en inre cirkel av aktiva medlemmar. De facklig ledarnas redan starka ställning kommer att stärkas ytterligare i och med lagarnas tillkomst. Dessa kommer också att innebära att de lokala facken kan bygga på dessa och få legitimitet på så sätt. Tendensen är ett ökat avstånd mellan ledning och enskild medlem. Vi riskerar, om inte tendensen bryts, gå mot, vad en facklig representant i min studie kallade, "en fackförening

utan medlemmar". Den lokala fackföreningen "behöver" inte idag bygga sin verksamhet på de enskilda medlemmarnas aktivitet och krav. Den är inte beroende av enskild medlem på samma sätt som tidigare.

I studien tog jag upp hur lagarna komplicerar verksamheten på lokal nivå; hur de påverkar rekryteringen av förtroendevalda och bär på elitistiska risker. Tvingar de fram elitism i det lokala facket? En sådan tendens pekade man på bland "mina" fackliga organisationer.

I studien berördes också vilka gränser ägandeförhållandena sätter för ett fackligt handlande. Vidare vilken roll facket tvingas spela i en kapitalistisk ekonomi i kris. Dvs, jag var ute efter att se den fackliga praktikens begränsningar, dess inomkapitalistiska karaktär. Jag menade att det existerar en osynlig gräns för fackliga krav i vår ekonomi. Den går man ej över, för det skulle hota hela ekonomin och de principer den bygger på. Principer som lönsamhet/vinst och privatägande av företag. Det lokala facket tvingas in i ett tänkande som mer ser till kapitalägarnas än medlemmarnas bästa.

Vidare behandlade jag den buffertroll som det lokala facket kan hamna i. Vid nedläggningar och andra kritiska situationer tvingas facket in i en mellanställning. Denna är ett hot mot den fackliga identiteten. Medlemmarna riskerar uppleva att deras företrädare går motsidans ärenden. Med *MBL:s* hjälp är det möjligt att ålägga de fackliga representanterna tystnadsplikt. De kan hamna i en mycket problematisk relation till medlemmarna.

Jag tog exemplet med nedläggningen av varuhuset EPA för att visa hur lagar om medbestämmande kan komma att slå mot det lokala facket och störa dess relation till sina medlemmar.

I avsnittet 7.13 kom jag in på frågan om en alternativ facklig praktik. Den går i korthet ut på att ägandefrågan prioriteras: vem ska äga företagen och vilka hinder reser nuvarande ägandeförhållanden? Vidare pekade jag på nödvändigheten av en förändrad produktionsinriktning; att man börjar producera för behov i stället för profit (ungefär i Skellefteå-sömmerskornas stil)[15]. Slutligen måste en aktivering och mobilisering av medlemmarna på lokalplanet ske. Det är kanske den viktigaste förutsättningen för att ett brott med det kapitalistiska samhället ska kunna ske.

8. Avslutning: försvarskampens nödvändighet och utvecklingsbarhet

I de tre föregående kapitlen har jag tecknat en bild av hur förutsättningarna för bedrivande av lokal, facklig verksamhet radikalt har förändrats. Från bildandet av fackföreningar i Sverige på 1880- och 1890-talet till dagens verksamhet. Från kampen för föreningsrätten och rätten att teckna kollektivavtal till dagens situation, där bl.a. en *medbestämmandelag* reglerar "förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare".

I det här sista kapitlet ska jag försöka knyta ihop mitt tidigare resonemang, samt återkomma till förutsättningarna för en alternativ facklig praktik.

8.1. Ett marxistiskt synsätt på den fackliga kampen under kapitalismen

I det kapitalistiska samhället spelar den fackliga kampen och fackföreningarna en dubbeltydig roll. Det handlar om en kamp som förs både i och mot systemet. Fackföreningarna har inlemmats i systemet och bidrar till dess återskapande, men de står också i opposition mot det. De organiserar arbetarklassens protest mot utsugningen och maktlösheten. De har drivit krav rörande lön, arbetstid och arbetsförhållanden som inskränker köparens av arbetskraft suveränitet och makt.

I den moderna marxistiska litteraturen har integrationstesen, om man kallar den så, varit den tes som genomgående drivits. Fackföreningarna är, enligt denna tes, inga revolutionära organisationer. De medverkar till att priset på arbetskraft inte sjunker för lågt. De är en del av, integrerade i det kapitalistiska, ekonomiska systemet. Den fackliga kampen bidrar till att ett arbete - kapitalförhållande hela tiden re-etableras. Om denna tes drivs alltför ensidigt försvinner fackföreningarna ur klasskampen, vill jag hävda. De kommer att ses som ett hinder snarare än ett medel för arbetarklassens kamp för frigörelse.

De marxistiska klassikerna såg den fackliga kampen på ett mindre förenklat sätt. Fackföreningarna, arbetarklassens organisationer, uppstår under kapitalismen som bygger på köpandet och säljandet av arbetskraft. Fackföreningarna upphävar de enskilda arbetarnas inbördes konkurrens. I detta förhållande såg Marx och Engels, som jag visade i kap. 1, något positivt. Här fanns en dold kraft och utvecklingsbarhet. Målet för denna utveckling var en kamp mot löneslaverisystemet i sig självt. Fackföreningarna kunde här fungera uppfostrande. Marx

talade om dem som skolor i socialism. I fackföreningarna, menade Marx, utbildas arbetarna till socialister eftersom den dagliga kampen mot kapitalet där utspelas mitt framför ögonen på dem.

Man kan påstå, att Marx beskrev hur det faktiskt gick till i dåtidens fackföreningar. Men det kan också vara så, att han formulerade ett idealt tillstånd: fackföreningarna borde och kunde fungera som socialistiska skolor.

Bara det att en organisering kom till stånd var en grundläggande utgångspunkt för Marx och Engels i analysen av fackföreningarna. Det egentliga resultatet av arbetarnas kamp var inte den omedelbara framgången, utan den allt vidsträcktare omkring sig gripande organisationen av arbetare. Fackföreningarna tillskrevs en sammanförande eller politiserande betydelse.

Marx och Engels underströk ständigt den dagliga försvarskampens nödvändighet för arbetarklassen. De betonade fackföreningarnas karaktär av gerillarörelser eller motståndsorganisationer, som, underförstått, inte lämnar fienden någon ro. I fackföreningarna förs kampen för ett människovärdigt liv. Arbetaren tvingas under kapitalismen sälja sin arbetskraft. Men efter fackföreningarnas uppkomst gör han det inte längre till vilket pris som helst.

Marx och Engels såg en utvecklingsbarhet i den fackliga kampen. Den absoluta förutsättningen var dock att arbetarklassen aldrig förlorade det slutliga målet ur sikte: avskaffandet av kapitalismen.

Marx och Engels använde inte termen integration, däremot uppmärksammade de och talade om begränsningar i den dåtida fackliga kampen. En kritik gick ut på, att fackföreningarnas yrkesmässiga uppbyggnad gynnade ett grupp- framför ett klassintresse. Fackföreningarna hölls kvar i ett defensivt ställningskrig, menade de också. Det hade funnits en tendens till att de varit för upptagna av de lokala och omedelbara striderna mot kapitalet. Samt att de isolerat sig från allmänna sociala och politiska rörelser.

Lenin, Gramsci, Luxemburg och Trotskij skrev desto utförligare om tendensen mot integration av den fackliga kampen. Här var det fråga om en tydligare tendens, där termen begränsningar är för svag. De förde dessutom in ytterligare ett moment: ledarnas starka ställning och apparaters uppbyggnad och suveräna position. Fackföreningarnas medlemsantal ökade hela tiden. Men initaitivet låg hos ledarna och den organisatoriska apparaten, medan medlemsmassornas krav och önskemål undertrycktes.

Gramsci övergav fackföreningarna för arbetarrådet, och Lenin satte sin tilltro till det politiska partiet av yrkesrevolutionärer. Fackföreningarnas roll i klasskampen nedvärderades.

Trotskij och Luxemburg var däremot inte beredda att stänga de socialistiska skolorna för gott. Även om de, i den historiska situation de befann sig, endast såg en inomkapitalistisk facklig praktik. Här ser vi hur problemet med potentialitet och integration, och de alternativa "förhållningssätt" till verkligheten de ger begreppslig form åt, ställs.

I det ena finns fröet till det andra. I den fackliga försvarskampen finns en kraft

som, under vissa villkor, kan verka i riktning mot ett systemöverskridande.

I tider av ekonomisk tillväxt och expanderande kapitalism låter sig den fackliga kampen integreras, som också borgerliga teoretiker slog fast efter andra världskriget. Dahrendorf, Lipset, Parsons m.fl. skrev inte bara om en tendens mot integration. De gick så långt som till att påstå, att de fackliga organisationerna, företrädda av starka ledningar, i sig garanterade social fred och försoning, systemets stabilitet och överlevnad. De byggde en teori om integration, anpassning och normativa mekanismer.

Men de saknade en historisk relatering. Integrationen och den sociala freden är inget bestående, evigt tillstånd. Som vi har sett under 1970-talet flammar klasskampen, i kristiderna, upp på nytt. Därför vill jag hålla fast vid potentialiteten, möjligheten till ett systemöverskridande. Den kan, menar jag, inte definieras bort så länge nuvarande ägandeförhållanden och kapitalackumulationsbehovet kvarstår.

8.2. Organisation för eller genom medlemmarna

Låt mig återigen citera Axel Danielsson: "Fackföreningen betraktad som en hävstång till arbetarklassens utveckling äger utan tvivel större betydelse för mänskligheten och framtiden än de mest epokgörande upptäckter och industriella uppfinningar. . ."

I Danielssons text ryms en organisationssyn eller -praktik. Organisationen, i det här fallet fackföreningen, handlar genom medlemmarna. Praktiken innehåller dessutom ett medvetandeskapande moment. I den organiserade kampen stiger de engagerades medvetenhet. Här är facket kamporganisation eller folkrörelse.

I den motsatta organisationssynen, för att renodla resonemanget, är organisationen ett instrument, kampen leds av en rationell elit. Här kan man tala om facket som serviceorganisation. Svensk fackföreningsrörelses historia visar hur pendeln slår mellan dessa båda praktiker eller synsätt. Dock starkare åt det ena hållet.

Den här avhandlingen handlar om lokal facklig verksamhet i Sverige. Efter att teoretiskt bestämt den fackliga kampens roll under kapitalismen, måste man även komma ihåg att olika länders eller fackföreningsrörelsers historia skiljer sig åt.

I Sverige är rörelsens bindning till det socialdemokratiska partiet av tidigt datum. SAP i Sverige har alltid byggt sin reformistiska politik på tillväxt i ekonomin och samarbete med motparten för att underlätta och påskynda denna tillväxt. Striden har stått om hur produktionsöverskottet ska fördelas. En centraliseringsideologi har styrt verksamheten.

Den lokala kampen har aldrig betonats inom svensk fackföreningsrörelse på grund av denna tidiga politiska anknytning. Därför har också studiet av lokal avdelningsnivå försummats i den akademiska forskningen.

Anledningarna till att jag valde att ägna mig åt lokal nivå, var att jag menar att man där omedelbart kan studera den dubbla rollen, spänningen mellan integration

och potentalitet; samt att jag närmare ville se hur förhållandet mellan organisationen och medlemmarna har utvecklat sig.

För att något alternativ, ett möjligt brott med den kapitalistiska samhällsutvecklingen ska kunna diskuteras, måste medlemmarna aktivt vara med i verksamheten. Utan mobiliserade medlemmar[1] kan ingen strid tas mot kapitalet. Det är de vanliga medlemmarna som är systemets fångar och offer, men det är också de som måste föra kampen och som har allt att vinna.

8.3. Organisationen fungerar utan medlemmarna

För att närmare komma åt den fackliga verksamheten på lokal nivå, gjorde jag en intensivstudie hösten 1977 av fem lokalavdelningar. Bilden jag fick var av en fackförening, där majoriteten av medlemmarna står utanför verksamheten. Verksamheten byggs upp av de fackligt anställda och en inre cirkel av aktiva medlemmar. Här finns ändock en fungerande organisation, en inarbetad facklig praktik. Jag såg en tendens mot en fackförening utan medlemmar, dvs organisationen och verksamheten står inte och faller med medlemmarnas aktivitet och engagemang. Den har självständiggjorts. En självständiggörelse som de nya arbetslivslagarna, framförallt *medbestämmandelagen*, riskerar påskynda.

Det handlar inte om bedrägeri eller ledares svek. Självständigt handlande förutsätter ett utrymme. Gränserna för detta utrymme sätts framförallt av hur ekonomin utvecklas. Om det finns något för fackföreningen att förhandla om. Detta i sin tur påverkar om medlemmarna opponerar sig eller förlitar sig på de fackliga organisationerna. Arbetskraftens ställning på arbetsmarknaden är vidare en tung faktor.

Som Olofsson (1979, s 178) skriver i en nyutkommen avhandling: "En reformistisk arbetarpolitiks gyllene period inträffar när arbetskraftsförsäljarnas intressen av full sysselsättning och reallöneökningar kan tillgodoses samtidigt med en ökad exploatering; dvs ökande relativ mervärdemängd, vilken investeras som kapital och möjliggör fortsatt välfärd."

En sådan gyllene period inföll i Sverige under 1950-talet och början av 1960-talet. Reallönen steg, det var gott om jobb och arbetarna fick det bättre. Motivet att slåss kollektivt och i fackföreningarna sjönk undan. (Det var också då, som jag visade i kap. 6, storavdelningarna började bildas och professionaliseringen tog fart.) Socialismen eller den stora samhällsförändringen förlorade sin dragningskraft.

I en sådan period av tillväxt och "välstånd" åtnjuter serviceorganisationerna legitimitet och passivt stöd.[2] Reformismen bekräftas i medlemmarnas ögon.

Serviceorganisationen måste, således, ha ett materiellt underlag för sin service. Arbetslöshet är ingen attraktiv service.

8.4. Betingelser för en alternativ facklig praktik

Men vi befinner oss inte idag i detta läge. Sedan flera år är det ekonomiska systemet i kris. Enskilda fabriker och orter drabbas. Törnrosasömnen från 1960-talet bryts. Reallönen ökar inte längre. Man vet inte ens om man får behålla sitt arbete eller kan bo kvar på hemorten. De egna fackliga representanterna, ofta belagda med tystnadsplikt enligt en paragraf i *MBL*, sitter med i samrådsorgan och förhandlar om avskedanden.

Betingelserna föreligger för en alternativ facklig praktik: Det är kris i ekonomin och reformismen[3] bekräftas inte längre i alla medlemmars ögon. Grundvalen för att fackföreningen ska kunna fungera som en serviceorganisation rycks undan. Fortsatt samarbete med arbetsgivaren ger ingen utdelning. Klassamarbetsideologin är hotad.

Det spännande i detta läge, är exempel på att medlemmarna själva börjar handla. Ett tag på 1970-talet rådde lamslagenhet. Människor organiserade inte kollektiva protester mot att företag lades ner, att orter därmed riskerade dö ut. Man engagerade sig inte själva, utan "väntade" på sina representanter och vad de företog sig. Man fann sig, om än motvilligt, i förhandlingar som ledde fram till beslut om nedläggningar och avskedanden. Händelseförloppen privatiserades.[4]

Mot slutet av 1970-talet sker en avprivatisering. Sömmerskorna på Algots är ett exempel. Algots gick i konkurs sommaren 1976. Sommaren därpå avskedades nästan hälften av de anställda sömmerskorna. Staten tog över, men den 1 januari 1979 skulle alla Algots fabriker i Norrland stängas.

De fackliga representanterna deltog i samråden, där man tillsammans med företagsledningen skulle diskutera Skellefteåfabrikens framtid. Men, som man själva säger, det var "gräsligt" att sitta med i grupperna, det var ett samråd på kapitalets villkor (i Cooley m.fl. 1978, s 124).[5]

Den traditionella gången med tillkänngagivandet av nedläggningsbeslut och tillsättandet av samrådsgrupper kom alltså igång. Det hade kunnat gå som överallt annars. Företaget hade lagts ner efter det att de obligatoriska samråden ägt rum. Facket hade fått agera buffert, medverka vid avvecklingen och ställandet av anställda på gatan. Men så skedde inte. Sömmerskorna började handla på egen hand och organisera sig.

På ett stormöte med samtliga anställda på fabriken hösten 1977 tillsattes egna arbetsgrupper som skulle undersöka möjligheterna att rädda jobben och få alternativ produktion.[6] Fem studiecirklar startades. Dessa behandlade de samhällsekonomiska verkningarna av en nedläggning, företagsekonomiska frågor och alternativ produktion.

Alternativ produktion behöver inte nödvändigtvis bli ett hot mot det kapitalistiska systemet, om man reducerar det till att enbart handla om alternativa eller andra produkter som går bra att sälja. I så fall kan alternativ produktion bli en god affär för kapitalägarna.

Men processen reser andra frågor, som kan bli ett hot mot systemet, som kan

tänja eller överskrida dess gränser. Vilka hinder sätter nuvarande ägandeförhållanden? Vad innebär det att profiten styr produktionens inriktning och ej människors behov? Vad är det man lämnar ifrån sig som medlem, när man inte själv aktiverar sig i facklig kamp?

Det här får, vill jag påstå, återverkningar för det lokala fackets sätt att fungera i framtiden. De här frågorna ställs i det enskilda företaget, på arbetsplatserna. Den lokala nivån och kampen får en ny identitet och betydelse.

Slutligen vill jag därför än en gång slå fast grundstenarna i en alternativ, facklig praktik: att ägandefrågan prioriteras, att nödvändigheten av en ändrad produktionsinriktning slås fast, produktion för behov och ej profit; samt att medlemmarna på det lokala planet aktiveras och mobiliseras.

8.5. Löntagarfonder i all ära, men...

Det är en orimlig situation att näringslivets makthavare, kanske rör det sig i verkligheten om några hundra personer, enväldigt kan fatta beslut om köp, försäljning och sammanslagning av företag. En anmärkningsvärt liten grupp har makt att stänga företag, ställa arbetare på gatan och ödelägga bygder. En liten grupp av människor har makt att brutalt slå sönder och bestämma över det liv som enskilda människor byggt upp.

Inom den svenska arbetarrörelsen diskuteras nu löntagarfonder. Man kan se på dessa på två sätt: som kapitalanskaffare och som demokratiseringsmedel. Bryter löntagarfonderna med kapitalismen, eller leder de till någon form av statskapitalism, om de genomförs? Låt säga, att tiden blir mogen, att maktförhållandena blir sådana att ett gränsöverskridande närmar sig. Den kritiska punkten kommer närmare och närmare. Då lyder frågan: har LO medlemmarna med sig? Som jag tycker mina egna studier av fackföreningar på 1970-talet visar, är detta inte fallet. Medlemmarna finns i register och som dekoration. Men de är inte mobiliserade, framförallt inte medvetandemässigt. En fostran i socialistisk riktning och med socialistiskt innehåll har inte förekommit. De lokala fackföreningarna har inte spelat en beväpnande och utrustande roll. De har inte bidragit till att förbereda medlemmarna för socialismen.

Summary

Do the workers' organisations, that is the trade unions, in any way threaten persistent capitalism? Does the economic struggle, that is the struggle for higher wages and better work conditions, in any way threaten the existing economic system?

The problem in this book can be named in terms of potentiality and integration. The trade unions are in the same time both part of and in opposition to the capitalist system.

Tradeunionism arises under capitalism, which is built upon wage labour and the selling and buying of labour power. The working class forms trade unions in order to bring the individual competition man to man to an end. In the beginning, the trade unions have almost revolutionary effects. Workers are brought together. The arbitrary wielding of power of the single capitalist meets its boundaries.

The trade unions represent the workers' first step, that is as a class for themselves, in an organized fashion. That's why, as shown in chapter 1, Marx and Engels greeted the evolution of trade unions in England with enthusiasm. They attributed to the trade unions a revolutionary potentiality and capability of development. Marx called, metaphorically, the trade unions "schools in socialism".

But there could also be noticed inherent limits in the trade union struggle. First, it was primarilly the skilled workmen who joined the unions. Second, the struggle seemed compatible with persistent capitalism. It did not, necessarily, lead to a struggle for socialism.

Among the followers, Lenin, Gramsci, Luxemburg and Trotsky, could more evidently describe the integrating tendency. They also noticed a tendency to the consolidation of the apparatus, or of a powerful bureaucracy in the workers' organisations. They saw the coming up of reactionary and defensive leaders in the trade union movement.

The analyses of authors like Parsons, Dahrendorf and Lipset were discussed in chapter 2. They described, after World War II, the Western capitalist societies in consensus terms. According to these authors, there were no such things as class struggle or antagonistic class relations. Employers and employed — all were interested in economic growth and acted as the rules of the game prescribed. Peaceful negotiations were the means and the goal.

Modern marxism, like the structuralist and the capital-logic "school" was presented in the third chapter. Names like Poulantzas, Althusser and Altvater are well-known in that discussion.

In modern marxism, the trade unions are not viewed as revolutionary organisations at all. They only represent the immediate interests of the sellers of labour po-

wer. The trade unions are integrated in the capitalist system. They contribute to the reproduction of this system.

This one-sided thesis was critized. Its validity is historically conditioned. The trade unions are not integrated for ever. Times can change and with them the conditions for the trade union struggle. Integration and potentiality are two aspects in a totality. There are times when impulses leading in the direction of the transformation of the capitalist society can be seen.

In chapter 4 the approach and the strategy of research were presentated and motivated. The object in the study was the changing situation for Swedish local unions. The main thesis was also presented: that the local unions have become increasingly autonomous. They have become more and more independent of their members. This must be seen in a historical context, that is as a process. It does not happen over one night. And it is not the result of treacherous leaders' intrigues and manipulations.

Chapters 5—6 were historical to the character. In chapter 5 it was described how trade unions were formed in Sweden. The early connection between the Socialdemocratic Party and the Confederation of Trade Unions was mentioned. The trade union struggle was subordinated to the political struggle for parliament. This explains why there never has been any "genuine" tradeunionism in Sweden.

The organisational changes in the 1960-ies and their effects were described in chapter 6. In those years, the local unions were reduced in number. Small unions were brought together into big unions. Staff was employed to handle with union matters. The union started to do things for the members, in a professional manner, instead of mobilizing them as a collective force.

In chapter 7 a more concrete picture was given of the daily life in twelve local unions in Sweden. The impression was, that most of the members stand outside the daily matters of the union. The employed officials together with an inner circle of active members handle those matters. The new Labour Law, where the Co-Determination-Act is the most important part, will reinforce the tendency against a union "without its members", as a trade union official put it in an interview. The new acts foster professionalism and elitism in the local unions. They demand education of officials and active members.

The possibility of an alternative local trade union practice was discussed in chapter 8. It was stressed, that it is important that the single members are activated and mobilized. Further it is required that the private ownership of the means of production is questioned. Another important question is the production process itself: what kind of things are we producing? How is the process organized? These questions can't be left aside any longer by the local unions.

Noter

Kap. 1. Skolor i socialism?

1. Bl.a. Lindström (1931), Hertneck (utan år), Lozovski (1935), även Blackburn (1977), Clarke-Clements (1977), Deppe m.fl. (1977), Russell (1973), Zoll (1976).
2. Se Hubermans (1978, s 114 ff) målande beskrivningar.
3. De var, som Olofsson (1979, s 37) riktigt påpekar, starkt engagerade och deltagare i den samtida arbetarrörelsens utveckling. De deltog inte minst i ledningen för den Första Internationalen. Om Första Internationalen: se Abendroth (1972, s 30 ff).
4. Se Olofsson (1979, s 114) som talar om en dubbelhet i den tidiga yrkesfackföreningen ("trade-union i strikt mening"). Å ena sidan upphävdes en konkurrens, å andra sidan drog man en gräns mot de rena grovarbetarna.
5. För en introduktion till engelsk fackföreningsrörelse, se Pelling (1976).
6. Arbetarkollektivet föregår fackföreningsbildandet. För en diskussion omkring detta, se Lysgaard (1972).
7. Jmf Huberman (1978, s 171).
8. Jmf Lenins tradeunionismbestämning, som jag tar upp i nästa avsnitt.
9. Ekonomisterna betonade den spontana, ekonomiska kampen. Se Aili m.fl. (1970).
10. Socialdemokratin i dåtidens Sovjet var inte detsamma som dagens socialdemokratiska partier. Man bör också komma ihåg styrkeförhållandena i dåtidens ryska samhälle, med tsarvälde, en förhållandevis liten arbetarklass, etc. Lenins drivande av politiken som överordnad instans blir begripligt mot denna bakgrund.
11. I *En plågsam men nödvändig lärdom* (1918) skriver Lenin: "Varje abstrakt sanning blir dock en fras, om den tillämpas på vilken som helst konkret situation" (Lenin 1974, s 492). Och om strejkerna säger han: "Det är dock nonsens att tro, att man kan gå direkt från en strejk till revolution" (1974, s 492).

    I *Centralkommitténs verksamhetsberättelse* den 7 mars 1918 poängterar Lenin: "Säger man att varje strejk rymmer revolutionens hydra och att den som inte förstår det inte är socialist, så stämmer det. Bakom varje strejk skymtar verkligen den socialistiska revolutionen. Men om man säger att varje enskild strejk utgör ett direkt steg mot den socialistiska revolutionen så är det bara en tom fras . . . det är lika klart att påståendet att man från varje strejk kan gå över till revolutionen är nonsens som det är otvivelaktigt att den socialistiska revolutionens hydra skymtar bakom varje strejk" (Lenin 1974, s 508).
12. Vilket Lenin själv starkt påpekade redan 1907 (se Aili m.fl. 1970, s 143 ff). Se också Christensen (1974, s 32 ff).
13. Se Joll (1977, s 36–45), Mandel (1971, s 222 ff), Davidson (1977, s 116–127).
14. Se Bo Gustafssons inledning till Luxemburg (1966).
15. Det är svårt att explicit definiera begreppen potentialitet och integration. Båda är dy-

namiska och betecknar snarare tendenser och processer än stationära tillstånd. Potentialitet står för en (möjlig) tendens som leder till ett sprängande av eller brott med det kapitalistiska samhället. Integration betecknar tendenser som bidrar till återskapandet av detta samhälle. Jag låter medvetet dessa begrepp vara opreciserade och flytande.

Kap. 2. Efter pionjären kommer byråkraten och efter ungdomsåren mognad

1. Hildur Ve (1978, s 30) tycker sig se en likhet mellan Parsons bedömning av fackföreningarnas funktion i det kapitalistiska samhällssystemet och hur den sammanfaller med enskilda marxisters bedömning av fackföreningarnas inverkan på förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare. Skillnaden är den, menar Ve, att medan Parsons ser fackföreningarnas integrerande funktion som både bra och önskvärd, ser marxisterna det som något negativt att fackföreningarna arbetar på kapitalets villkor och inte för att upphäva kapitalismen som system.
2. Säkert spelade det "kalla krigets" atmosfär och ställningstaganden in i bilden.
3. Här kan jag bara ta upp några exempel. Hyman diskuterar andra författare i Hyman-Kern-Romagnoli (1979, s 10–18).
4. Lipset har försökt att pröva sina teser i en studie av det amerikanska typografförbundet, se Lipset m.fl. (1956).
5. Det måste vara England Flanders syftar på.
6. Osökt får jag för mig, att Flanders ger en bild av en socialdemokratisk fackföreningsrörelses situation och dilemma.
7. Hans polemiska utgångspunkt, som han så starkt markerar, ger dock ett märkligt intryck eftersom man inte får veta vem han polemiserar mot. Vem påstår att det råder "pampvälde"? Eller att fåtalet härskar? Frågan om pampvälde har "under sjuttiotalet ställts på nytt" (1977, s 5). Av vem? Sedan räknar han upp en kritik mot LO på vissa punkter, som, såvitt jag kan se, är seriös och saklig. Därefter buntar han ihop denna kritik till en enda och stämplar den som kritik av pampväldet. Märkligt!
8. Varför denna problemställning ställs upp är heller inte klart. Råder fåtalsvälde idag i svensk fackföreningsrörelse? Och hur ska vi komma ifrån det? Eller är vi på väg mot ett fåtalsvälde och problemet gäller hur vi undkommer detta tillstånd? Lewins problemställning borde i stället lyda: hur bevara denna demokrati? Men underförstått, eftersom han talar för elitstyre, hur behålla elitstyret? Lewins insats i *Hur styrs facket* blir att legitimera detta elitstyre och försvara dess fortbestånd.
9. Se Ve (1978, s 31) som menar att tanken att några människor skulle fungera som medel för andra inte gäller enligt denna modell.
10. Lewin använder den solidariska lönepolitiken och uppslutningen kring denna som en måttstock på allmänandan inom fackföreningsrörelsen.

Kap. 3. Moderna marxistiska ansatser

1. En presentation av kapitallogiken finns i Nordin (1978) och Broady (1978). Strukturalismen presenteras i Christensen-Mortensen (1977) och Berntsson (1978).
   "Skolor" sätts inom citationstecken. Poulantzas (1977, s 304), som tillhör strukturalisterna, påpekar själv: "Trots att texter av vissa bland oss uppfattats som om de ingick i samma problemställning, och har fungerat på det sättet, fanns det i själva verket från början väsentliga skillnader mellan en del av dessa texter."
2. Allmänna teoriansatser kan inte ersätta konkreta, historiska studier, men de kan fungera som nödvändiga ledtrådar för sådana, säger Christensen också i ett tidigare arbete (1976, s 65).
3. Jmf också Lundkvist (1975, s 40 ff).
4. I dessa resonemang blir kapitallogikerna, såvitt jag kan se, spontanister.
5. För en sådan diskussion och kritik, se Ibsen-Jørgensen (1978, s 125 ff).
6. Jmf Lockwood (1958, s 137). Om begreppet klassmedvetande, se Lukacs (1970, s 93 ff).
7. En hel fackföreningsrörelse, t.ex. svenska LO, är självfallet en klassorganisation, eftersom den organiserar en hel klass. Däremot följer lokala fackföreningar snävare organisationsprinciper.
8. Dvs, underförstått, ett medvetande som är inriktat mot förbättring och inte förändring. Ett reformistiskt medvetande.
9. Det här om staten i det kapitalistiska samhället och dess relation till arbetarklass och fackföreningsrörelse är ett stort och komplicerat område. Jag kan, av utrymmesskäl, inte fördjupa mig i det. Ekerwald (1976) gör en genomgång av marxistiska statsteorier i sin uppsats *Staten i det kapitalistiska samhället*. Ekerwald går igenom Stamokapskolan, kapitallogiska "skolan" och den strukturalistiska "skolan". Therborn (1976) (1978) försöker på ett intressant sätt konkretisera analysen av staten. Han efterlyser dels en typologi av statsingripanden, dels en typologi av statsapparater. Se också Berntssons (1978) antologi; Miliband (1970), Dahlkvist (1975), Holloway-Piccitio (1978), *Häften för kritiska studiers* temanummer om staten (1978:5), även Ibsen-Jørgensen (1978).

Kap. 4. Lokal facklig verksamhet i Sverige

1. Se Torsten Björkmans genomgång av svensk arbetslivsforskning under efterkrigstiden (Björkman 1978).
2. Det har att göra med vad man lägger in i uttrycket "lokal nivå". I slutet av 1960-talet förekom en omfattande företagsdemokratisk forskning. Se t.ex. Dahlström (1969) (1971), Karlsson (1971), den statliga företagsdemokratidelegationens arbete (Björkman 1978), Kronlund m.fl. (1973). Tidigare fanns också en omfattande socio-teknisk forskning: bl.a. Dahlström m.fl. (1970) eller Ohlström (1970). Man studerade trivsel på arbetsplatsen och hur denna kunde relateras till teknik, information och samarbete. Nämnas måste också den strejkforskning som bedrevs i början på 1970-talet, framförallt som en följd av Kiruna-strejken (men även andra "vilda strejker"). Se t.ex. Therborn, red., (1970), Thunberg, red., (1970) och Korpi (1970).
   All denna forskning rör sig mycket på "lokal nivå", om man med detta avser företagsnivå. Det lokala facket finns med i bilden, men är oftast inte huvudobjektet i un-

dersökningen. 1970-talet kännetecknas av "aktivistiska" projekt. I nära samarbete med det lokala facket försöker forskare bygga upp dess resurser och kompetens. Se t.ex. *Fack i företagskris* (1977), (1978), som följer varvsnedläggningarna i Göteborg; *DEMOS-projektet* (Carlsson m.fl. 1977), som handlar om demokratisk styrning och planering; även Maunsbach-Mårtenssons (1976) redogörelse för händelserna i Vikmanshyttan i samband med nedläggningen av stålverket där.

1970-talet präglas också av en mycket omfattande *MBL*-forskning: se Näsmans (1978) sammanställning.

Uppbyggandet av Centrum för tvärvetenskap i Göteborg och Arbetslivscentrum i Stockholm ska ses som steg på vägen mot att forskare byter arbetsgivare mot fackföreningar som uppdragsgivare. "Fackets roll i de tidiga arbetssociologiska studierna", skriver Björkman (1978, s 24), "var närmast bisittarens". Men nu: "Samarbetet mellan fackföreningsrörelsen och den svenska arbetssociologin är gott. Flertalet ledande arbetssociologer vill samarbeta med facket, i många fall enbart med facket. — Det fackliga inflytandet är stort över den forskning som arbetssociologer bedriver" (1978, s 31).

3. Börjeson tar upp medlemsomsättningen; Oscarssons och Erikssons studier behandlar den fackliga demokratin, liksom Korpis (1978) studie av den fackliga verksamheten på klubbnivå inom Metall.

4. Jag väljer att återge utdrag ur dessa normalstadgar, eftersom de på ett "bra" sätt lägger fast avdelningens uppgifter.

5. Underorganisationerna har kommit att spela en allt viktigare roll efter storavdelningarnas tillkomst. Se också Elvander (1966, s 54), Oscarsson (1963), Eriksson (utan år, s 2:22), även Ekstrand (1978).

6. Se Macke Nilssons recension av min forskningsrapport *Femöringen och människan* i *LO-Tidningen* (Nilsson 1978).

7. Syftet är inte att ge en heltäckande bakgrundshistoria, utan att välja illustrativa perioder. Kap. 5 och 6 är historiska till sin karaktär, medan kap. 7 speglar nuläget.

8. De fackliga företrädarna var avdelningsordföranden, sektions- och klubbordföranden, men även andra personer i nyckelställningar. Intervjuerna gjordes på basis av ett antal elementära frågeställningar eller teman (se Ekstrand 1978, s 31 f). Intervjuerna på avdelningsnivå var organisationsorienterande och syftade till att skaffa en översiktsbild över verksamheten. Medan intervjuerna på underorganisationsnivå mer syftade till fördjupning och försök att komma problemen nära. Tips på vad som borde tas upp i intervjuerna hämtade jag från flera håll: främst från min teoretiska ansats (avsnitt 4.10.), vidare från min genomgång av den teoretiska diskussionen av facklig kamp; från tidigare forskning; från registreringar av förändringar i ekonomi och av lagar; samt från debattartiklar (t.ex. Edvall 1977, Ericsson 1977, Nicklasson 1977, Enquist 1977, Fönstret 1977).

Problem finns förknippade med intervjumetoden. Risken för falskt medvetande, intervjuades önskan att framställa saker och ting bättre än de är, svårigheter att kombinera intervjuer med material inhämtat på annat sätt, svårigheter att verifiera lämnade uppgifter, etc (för en diskussion av intervjumetoden: se Elvander 1966, s 15 f, 16, Ohlström 1970, s 50 ff, även Westenholz 1978, s 45 f, 107 f).

Ändå var intervjuerna ett viktigt led i ansträngningen att komma åt dagens lokala fackliga praktik. Vidare är jag medveten om, att fackliga förtroendemän kan sägas betrakta verksamheten ur ett övergripande eller sammanhållande perspektiv. De har ett ansvar för verksamheten. (Jmf Anderssons, 1972, intervjuer med 300 förtroende-

valda och hur de ser på problem i lokal, facklig verksamhet. Resultaten hänger dock en smula i luften eftersom anknytning till konkret fackförening saknas.)

Genomgång av arkiverat material är framförallt tidsödande. Dessutom är det mycket man inte får reda på i materialet. Det fyller ändå en viktig dokumenterande funktion. Dessutom var jag ute efter att kunna ge historiska tillbakablickar på verksamheten i de olika avdelningarna. Där fyllde materialet en viktig funktion.

9. Se också Erikssons (1977) metodologiska diskussion som har en viss relevans för mitt arbete.

10. Jag har, tyvärr, inte kunnat få enhetlighet i presentationen av andelen kvinnor. Bl.a. på grund av dåligt eller ofullständigt material i avdelningarna. Därav den inkonsistenta presentationen.

11. Transport är ett intressant förbund genom sin sammansatta medlemskår. Transport organiserar arbetare inom såväl varu- som persontransporternas domäner. Blandningen är inte resultatet av någon principiell modell, utan i stället uttryck för att förbundet fått ta över resterna, det som återstod att organisera fackligt "av den amöba som kallas transportsektorn" (Olsson 1975). Arbetsförhållandena skiljer sig åt markant. Här finns individuellt arbetande (chaufförer, tidningsbud och väktare) och starkt sammansvetsade grupper, som hamnarbetarna.

12. Därför måste ett historiskt angreppssätt anläggas.

13. Kritiken här bygger på Ekstrand-Dahlkild-Öhman (1978).

14. Se Abrahamsson (1975, s 146) där han reservationslöst citerar Blau och Scott som med organisationer menar allt från polisstyrkor till fackföreningar.

15. Man kan naturligtvis inte helt frånhända sig sådana källor.

16. Framförallt hans uppdelning i organisationsfält, klasskampsfält, etc (se Berntsson 1974).

17. Här räknas också klassen eller dess fraktioner in i omgivningen eller de organisationsexterna förhållandena.

18. Här finns en legitimitetsproblematik som är central för alla fackföreningar. I medlemmarnas ögon måste fackföreningen framstå som en aktiv kamporganisation. Annars hotas dess legitimitet och bestånd.

19. "Omgivningen', är besvärlig att definiera. Den kan definieras både snävt och brett. Hör t.ex. arbetarklassen till en fackförenings "omgivning"?

20. Varje lokal fackförenings historia blir därför i en mening unik, eftersom betingelserna är olika. Det var därför jag i mitt forskningsprojekt gjorde en historisk tillbakablick på "mina" avdelningar (Ekstrand 1978, s 35: Kampen för organisering i en hård industri; s 45: Uppbrottet från patriarkalismen; s 62: Satsning på agitation; s 104: Stuveriarbetarna den tunga gruppen.)

21. Problemet är förstås oerhört komplext. Man kommer in på hur pass rationellt aktörerna handlar när de genomför organisationsförändringar. Man kan tänka sig att de går "för långt", eller att vidtagna förändringar ger oöverblickbara konsekvenser, som i sin tur slår tillbaka mot organisationen. Jag tänker nu närmast på storavdelningsbildandet i Sverige, som jag ägnar ett kapitel i avhandlingen. Det är ett intressant exempel på dessa resonemang.

22. Det finns, förvisso, problem i Tetzschners resonemang. Hur förhåller sig egentligen

byråkratisering och centralisering till institutionalisering? Kan man "få" det ena utan det andra? Kan man tänka sig grader av institutionalisering? Hur avgränsa, tidsmässigt, institutionaliseringen? Hur undersöka institutionaliseringen empiriskt? Genom att man studerar processer eller gör nedslag i en organisations utveckling och historia?

23. Strukturell ansats: kunde också kallas materialistisk.

24. Metodmässigt angriper jag de tre perioderna på lite olika sätt. Bildandet behandlas med hjälp av historiskt material. Dessutom eftersträvar jag en viss kronologi i detta kapitel. Storavdelningsperioden angrips genom förbundsmaterial och fackpress, bl.a. Här arbetar jag analytiskt och problematiserande. I den tredje perioden, dagsläget, bygger jag på mitt eget insamlade material. Här är analysen mer resonerande och går dessutom över min tes, eftersom syftet är att ge en bred bild av dagens fackliga praktik på lokal nivå.

25. I kap. 5 redogörs för fackföreningarnas uppkomst i Sverige och tidiga utveckling. I kap. 6 diskuteras integration och centralisering-byråkratisering. I det sjunde kapitlet skisseras en alternativ facklig praktik som en möjlighet.

26. Sunesson (1974), Casparsson (1966 b), Höglund (1977), (1978) och (1979). Eklund (1974, s 352) menar att arbetsgivarnas syfte med en lagstiftning på arbetsmarknadens område var att pacificera fackföreningsrörelsen. Den fackliga organisationen måste inlemmas i samhället. "Genom den debatt som under cirka 30 år följde om utformningen av en sådan lagstiftning går som en röd tråd tanken att förvandla de fackliga organisationerna från kamporganisationer till organisationer för central tillsyn av medlemmarna."

27. Självfallet får uppgörelserna återverkningar på den lokala nivån, utgör en bakgrund till utvecklingen där. Men mina tre valda perioder är mer illustrativa för min problematik, vill jag hävda.

28. Urbanisering, förändringar i boendet och uppbrottet från hemorter och invanda mönster tillhör dessa faktorer. Familjen och det privata livet har kommit att spela en allt större roll som en följd av en "hårdnande" samhällsutveckling med förslitning och utslagning. Allt detta påverkar fackligt och politiskt medvetande. Vilket i sin tur slår tillbaka på det lokala fackets sätt att fungera.

29. Jmf också Ibsen-Jørgensens (1978, s 10–32) genomgång och kritik av fackföreningsstudier som bygger på "förräderitesen".

Kap. 5. Utan fackföreningar fanns ingen arbetarklass...

1. Dvs, för att använda de termerna, klassen fanns i sig, men inte för sig (se också Lukacs 1970, s 131).

2. Problemet med utanförstående medlemmar fanns inte i den mening jag senare använder denna term. Jmf också Börjesons (1971) diskussion om medlemsomsättningen.

3. Se också Olofsson (1979, kap. 5) om arbetararistokratibegreppet och arbetararistokratin inom svensk fackföreningsrörelse (1979, s 110).

4. Man får inte glömma att vissa hantverk börjat industrialiseras, varför den gjorda upp-

delningen inte ger en riktig bild av förhållandet mellan hantverks- och industriarbetare. Detta gäller främst snickeri- och skomakaryrkena. Inom skoarbetarförbundet fanns t.o.m. särskilda fackföreningar för skoindustriarbetare.

5. Organisationsformernas utveckling följer förstås kapitalkoncentrationens utveckling.

6. Sandviken, som jag valt som exempel, var ett sådant typiskt brukssamhälle.

7. Protokollet från detta möte finns återgivet in extenso i Ekstrand (1978).

8. Nilsson tillhörde *Svenska Arbetareförbundet*, bildat 1899. Detta förbund samarbetade med och understöddes ekonomiskt av arbetsgivarna (se Flink 1978, s 29 ff).

9. I Ekstrand (1978) återges ett sådant kontrakt för anställda vid Skutskärsverken 1895. Se också, i samma rapport, det återgivna första kollektivavtalet vid Skutskärsverken från 1905.

10. De stadgar som togs av FCK i Stockholm inleddes med följande ingress: "Kommitténs uppgift är att ... söka främja arbetarnas intressen: ordna deras gemensamma angelägenheter, stärka organisationen, leda strejkrörelser, göra erfarenheter vunna inom ett fack fruktbärande även för andra, samla och offentliggöra uppgifter rörande arbetsförhållandena på skilda orter, samt att söka förmå folkrepresentanterna att behandla arbetarnas ekonomiska ställning och antaga lagar som förbättra densamma" (efter Lindbom 1938, s 130).

11. Karlbom (1969, s 35) återger vad han karakteriserar som ett "typiskt fackförbundsprogram" från 1895. Förbundet som åsyftas är Sverges Grofarbetarförbund. "Förbundets ändamål är att samla alla de fackföreningar som kunna hänföras under rubriken grofarbetare i ett förbund, för att gemensamt skydda sina inträssen och söka uppnå förbättring i sina villkor. Att söka bilda fackföreningar å de platser där sådana icke finnas och arbeta för tillslutning till de som redan finns. Att avskaffa ackordssystemet och få infört timbetalning. Att reglera lönen så att den motsvarar hvad rättvisa och naturliga lefnadsbehov kräva. Att upprätta statistik öfver alla grofarbetare och deras arbetsförhållanden. Att avskaffa söndags- och övertidsarbete, utom i nödfall, då 50% lönehöjning fordras. Att söka få en normalarbetsdag av 8 timmar införd. Att anvisa arbete åt arbetslösa medlemmar, då sådant står att finna. Att få genomfört priskuranter mellan arbetare och arbetsgifvare. Att söka få alla grofarbetare på samma plats i en enda fackförening i stället för små. Att underhålla förbindelser med andra yrkesförbund i Sverige och utlandet och för framtiden åstadkomma först ett skandinaviskt och sedan ett internationellt förbund."

12. Den här organisatoriska eller administrativa amatörismen kunde jag också se i de avdelningar jag studerade (Ekstrand 1978, s 55 och 56, t.ex.). Vad berodde den på? Troligen att det fanns mer akuta frågor som måste lösas. Som jag redan varit inne på. Det fanns inget utrymmet för att ägna sig åt inre organisatoriska spörsmål.

13. Även om det var mer konkret utformat i de krav det ställde.

14. Den tendensen blev tydlig och kritiserades på 1910-talet.

15. Dvs, kampen hade varit för ensidigt inriktad på en kamp inom lönearbetarsystemet.

16. Bildandet föregicks inte minst av att arbetet inom de fackliga organisationerna intensifierats som en följd av att många brutit med SAP framförallt under åren 1907–1908 (Andersson 1961, s 46).

17. Den svenska industrialismens särprägling bestod också i dess utspridning och landsbygdsförankring.

18. Jmf England, där partiet aldrig fått detta "grepp" om fackföreningsrörelsen. Centraliseringen i Sverige är också förhållandevis unik.

19. Hoppen i historien blir ganska avsevärda. Det viktiga 30-talet gås förbi. Det har dock andra forskare utförligt behandlat (se tidigare referenser). De historiska perioder jag valt, är just valda, som jag har sagt för att kunna illustrera min tes om den lokala fackföreningens självständiggörelse från medlemmarna. Dvs, den uttalar sig om vad som händer på lokal nivå.

Kap. 6. Mot medlemsservice och organisatorisk effektivitet: storavdelningarna börjar växa fram

1. Se kap. 2.

2. Jmf Korpi (1978).

3. Från Kommittén för översyn av Handels' organisationsformer.

4. Vidare har jag använt mig av en historik över Transportarbetareförbundet.

5. Argumentationen måste, menar jag, sättas in i sitt sociala och historiska sammanhang och "avläsas" mot detta.

6. Den här faktoren åberopas ofta. Men hur pass viktig eller "riktig" är den? Och vad var det för nya medlemmar som tillkom under efterkrigstiden? Vi vet, att en omfattande folkomflyttning skedde i strukturrationaliseringens spår, och att inflyttningen till städerna från landsbygden var stor.

7. Materialets tillförlitlighet är svår att bedöma. Vidare kan diskuteras hur representativa mina avdelningar är. Uttalandena är spridda och sporadiska.

8. Vilket kan tyda på en ständigt dålig uppslutning eller att fotbollen betydde mycket på de mindre orterna. Skutskär, där Papperstvåan är lokaliserad, har dock aldrig varit något storlag i fotboll, däremot i bandy.

9. Här möter vi det socialpartnerförhållande som diskuterades i kap. 3.

10. Betänkandet ger en sammanhållen, utförlig argumentation. Därför använder jag Handels, liksom Transport, som exempel. Man bör komma ihåg, att såväl Handels som Transport organiserar medlemmar i fackligt svårarbetade branscher: små och många arbetsplatser, "utspridda" medlemskårer. Betecknande är ändå, att dessa sociologiska fakta undanhålls i argumentationen, som i stället hålls på ett mer allmänt plan.

11. Se Fivelsdal (1969) som teoretiskt försöker bestämma två motsatta organisationspraktiker: "tariffmaskinens" och "folkrörelsens". Storavdelningarna i Sverige kommer närmast tariffmaskinen.

    Jmf också Lysgaard (1972, s 62) som jämför arbetarkollektivet med fackföreningen. Arbetarkollektivet bygger på spontanism och på att styrkan kommer underifrån. Det är ingen styrning uppifrån. Här har en mer genuin tradeunionistisk ideologi sin rot.

    Däremot är inte storavdelningarna, för att anknyta till dessa, förenliga med en sådan ideologi.

12. Det handlade både om en centralisering och byråkratisering på lokal nivå. Resurser-

na samlas (centralisering), men samtidigt sker en försnävning av beslutandet till indirekta organ som representantskapen (byråkratisering). För en diskussion av begreppen byråkratisering och centralisering, se Höglund (1975), Ekstrand (1975 b), Lund (1974), Sunesson i Åkerman, red., (1973, s 38 ff).

Kap. 7. Lokal facklig verksamhet idag

1. Pateman (1970, s 69 ff) diskuterar participationsbegreppet och grader av participation.
2. Man måste hålla i minnet, att Clarke bygger på de engelska erfarenheterna, med en mycket mer oberoende och "kampglad" fackförening.
3. Hit hör också *lagar om arbetsmiljö och arbetarskydd*, etc.
4. Till bakgrunden hör förstås också den socialdemokratiska målsättningen om en gradvis maktförskjutning med hjälp av lagen och den reformistiska arbetarrörelsens kamp för lagen.
5. Och ett intensifierat motstånd eller en hårdnande klasskamp.
6. Det här har jag också diskuterat i ett annat sammanhang (Ekstrand 1975 a, s 39).
7. Litteratur som berör denna problematik: Daun (1970), Seabrook (1975), Goldthorpe m.fl. (1971 b), Jackson (1972), Papp-Björklund (utan år), Ekstrand (1975 a), Lundahl (1978).
8. Inget bortfall förekom i studien. Jag hade full frihet i valet av klubbar och sektioner. Endast resursmässiga skäl begränsade urvalet. Jag valde de underorganisationer som av en eller annan anledning föreföll "intressanta". Pappersavdelningen finns inte representerad med någon underorganisation, eftersom avd. endast täcker en arbetsplats.
9. Presentationen av andelen kvinnor är inkonsistent, beroende på ofullständigt material eller svårt att få fram uppgiften i flera av organisationerna.
10. Inga regelbundna möten hölls längre.
11. Se *Svenska Transportarbetareförbundet avd. 16 i Gävle...* (1938), *Gävle Hamn- och Kolarbetarefackförening...* (1938), som båda innehåller livfulla skildringar och medlemsvittnesmål om uppbyggnadsåren. Se också Bratt (1974), Nyhlén-Viktorsson (1975) och Olsson (1975).
12. Intervjuerna hade dels formen av diskussioner omkring vissa teman, t.ex. lagarna och det lokala facket, dels var jag ute efter mer faktabetonade uppgifter. Intervjuerna var förhållandevis korta. Intervjusituationen präglades av en öppen hållning och generositet från de fackliga representanternas sida. Alla var informerade om att intervjuerna spelades in på band. I utskriften har jag eftersträvat utförlighet.

    Rapporten (1978) skickades ut till samtliga deltagande. Ingen har anmält sig som felciterad eller tendensiöst citerad.
13. Muntrationer, kaffedrickning, tallriksutdelning eller olika premieringar av aktiviteten.
14. Jmf Maunsbach-Mårtenssons (1976, s 59) sammanfattning av sina studier av fackets roll vid en nedläggning, dvs i det här fallet stålverket i Vikmanshyttan:
    1. Facket har inte haft någon beredskap mot nedläggningshotet. Fackets erfarenhe-

ter bygger främst på den traditionella rollen av ekonomisk kamp och kamp för miljöförbättringar.

2. Facket har låsts till att argumentera mot företagets information, samt till att kräva förtydliganden av det som varit oklart. Facket har tvingats ta ställning till teknisk, företagsekonomisk och branschekonomisk argumentering.
3. Facket har inte sett andra handlingsmöjligheter i förhållande till företagets utspel.
4. Facket har inte sett på vilket sätt medlemmarna skulle kunna spela en aktiv roll i konflikten.
5. Facket tvingades medverka i den successiva avvecklingen av företaget.

15. I Cooley m.fl. (1978) finns en redogörelse för Skellefteåexperimentet.

Kap. 8. Avslutning: Försvarskampens nödvändighet och utvecklingsbarhet

1. I detta sammanhang vill jag starkt polemisera mot alla försök att sätta likhetstecken mellan organiserade och mobiliserade medlemmar (jmf Korpi 1978).
2. Se Johansson m.fl. (1975); även Törnqvist (1979) diskuterar det här i en kommande avhandling.
3. Dvs "reformism" och "bekräftelse" i den mening Olofsson (1979), Johansson m.fl. (1975) och Törnqvist (1979) använder begreppen. Se också Leion (1979, s 39) som tecknar en bild av "den svenska modellens sammanbrott".
4. Det kunde också ha varit så, att det fanns arbetstillfällen någon annanstans, att man inte riskerade att bli permanent arbetslös, eller omskolad.
5. Jmf mitt tidigare diskuterade EPA-exempel.
6. Om alternativ produktion: se Cooley m.fl. (1978), Heijbel (1978) och Dahlgren-Sjödin (1977).

Litteratur

Abendroth, W. (1972): *A short history of the European working class.* London.
Abrahamsson, B. (1975): *Organisationsteori.* Stockholm.
Althusser, L. (1968): *För Marx.* Stockholm.
Althusser, L.-Balibar, A. (1970: *Att läsa kapitalet 2.* Stockholm.
Althusser, L. (1976): *Filosofi från proletär klasståndpunkt.* Köthen DDR.
Alsterdal, A.-Sandell, O. (1970): *Socialism och demokrati.* Oskarshamn.
Altvater, E. m.fl. (1976): *Stat och kapital.* Göteborg.
Andersson, B. (1972): *Fackliga förtroendemän i avdelningar och klubbar.* Borås.
Andersson, J. (1961): *Rebell i klassamhälle och välfärdsstat.* Stockholm.
Andersson, K.-A. (1974): *Den svenska socialdemokratin och arbetarrörelsens barndom.* Stockholm.
Argyris, C. (1971): *Individen och organisationen.* Stockholm.
Arvidsson, H (1972): *Revolutionen i Sverige.* Kristianstad.
Arvidsson, H. (1977): Reformismens kris. *Ord & Bild* 1977:2—3.
Auerbach, N. (1972): *Marx und die Gewerkschaften.* Berlin.
Bakke, E.W. (1946): *Mutual survival. The goal of unions and management.* New York.
Balibar, A. (1977): *Fem studier i den historiske materialisme.* Köpenhamn.
Bengtsson, R. (1976): *Algot. Ett liv i Sverige.* 1891—. Borås.
Bengtsson, S.F. (1971): *Vi eller dom.* Karlskrona.
Bennström, K. m.fl. (1976): *Sandvikens historia.* KTH.
Berntsson, L. (1974): *Politiska partier och sociala klasser.* Lund.
Berntsson, L. (1978): *Marxistisk statsteori.* Malmö.
Björklund, A.-Papp, D. (utan år): *Sjöfartsyrken i hamnstaden Gävle.* Sjöhistoriska muséet.
Björklund, B. (1965): *Svenska Typografförbundet.* Oskarshamn.
Björklund, J. (1976): *Strejk — Förhandling — Avtal.* Umeå.
Björkman, T. (1978): *Den arbetssociologiska traditionen i Sverige 1952—1977.* Uppsala. Stencil.
Blackburn, R. (1977): *Revolution and class struggle.* Glasgow.
Blau, P.M.-Scott, R. (1963): *Formal organizations.* London.
Blumberg, P. (1971): *Företagsdemokrati i sociologisk belysning.* Halmstad.
Bratt, P. (1974): *Steg för steg.* Stockholm.
Bresky, T. m.fl. (1978): *Medbestämmande mera dröm än verklighet.* Uddevalla.
Broady, D.(1978): *Återupptäckten av ekonomikritiken. Bokcaféts lagerkatalog.* Supplement 78/79. Malmö.
Bäckström, K. (1971 a): *Arbetarrörelsen i Sverige 1.* Stockholm.
Bäckström, K. (1971 b): *Arbetarrörelsen i Sverige 2.* Stockholm.
Börjeson, T. (1971): *Metall 20 — fackföreningen och människan.* Västerås.
Carlsson, B. (1969): *LO och fackförbunden.* Stockholm.
Carlsson, J. m.fl. (1977): *DEMOS-projektet.* Stockholm. Forskningsrapport (nr 7).
Casparsson, R. (1947 a): *LO under fem årtionden I.* Stockholm.
Casparsson, R. (1947 b): *LO under fem årtionden II.* Stockholm.
Casparsson, R. (1966 a): *LO. Bakgrund. Utveckling. Verksamhet.* Halmstad.
Casparsson, R. (1966 b): *Saltsjöbadsavtalet.* Karlskrona.
Chamberlain, N.W. (1948): *The union challenge to management control.* New York.

Christensen, E. (1974): *Lenins revolutionsteori.* Århus.
Christensen, E. (1976): *Fagforeninger og lokalsamfund.* Esbjerg.
Christensen, E.-Mortensen, N. (1977): På vej mod en marxistisk fagforeningsteori. *Häften för kritiska studier* 1977:5.
Clarke, T.-Clements, L. (1977): *Trade unions under capitalism.* Glasgow.
Cooley, M. fl. (1978): *Alternativ produktion.* Lund.
Coates, K.-Topham, T. (1974): *The new unionism.* Suffolk.
Dahlgren, L.-Sjödin, W. (1977): *Om Lucasarbetarnas kamp för meningsfull produktion – meningsfullt arbete.* Stockholm.
Dahlkvist, Mats (1975): *Staten, socialdemokratin och socialismen.* Lund.
Dahlström, E. (1969): *Fördjupad företagsdemokrati.* Lund.
Dahlström, E. m.fl. (1970): *Teknisk förändring och arbetsanpassning.* Stockholm.
Dahlström, E. m.fl. (1971): *LKAB och demokratin.* Halmstad.
Dahrendorf, R. (1969): *Class and class conflict in industrial society.* London.
Daun, Å. (1970): *Upp till kamp i Båtskärsnäs.* Halmstad.
Davidson, A. (1977): *Antonio Gramsci.* London.
Dencik, P.-Lundevall, B.A. (1974): *Arbete, kapital & stat.* Stockholm.
Deppe, F. m.fl. (1977): *Geschichte der deutschen Gewerkschaftsbewegung.* Köln.
Edlund, S.-Gustafsson, S. (1977): *Medbestämmanderätten.* Borås.
Edvall, S. (1977): Auktoritära toppar hämmar föreningslivet. *Fönstret* 1977:14.
Ekerwald, H. (1976): *Staten i det kapitalistiska samhället.* Uppsala. Stencil.
Eklund, P. (1974): *Rätten i klasskampen.* Stockholm.
Ekstrand, L. (1975 a): *Kulturpolitik och samhällsutveckling.* Uppsala. Stencil.
Ekstrand, L. (1975 b): *Byråkratins makt och teorier om självstyre.* Uppsala. Stencil.
Ekstrand, L. (1978): *Femöringen och människan.* En studie av lokal facklig verksamhet i förändring. Uppsala. Forskningsrapport.
Ekstrand, L.-Dahlkild-Öhman, G. (1978): *Organisationssociologi och angreppssätt. Teoretiska funderingar i samband med studiet av arbetarrörelseorganisationer.* Uppsala. Manus.
Elander, I. (1978): *Det nödvändiga och det önskvärda.* Kristianstad.
Eldridge, J.E.T.-Crombie, A.D. (1974): *A sociology of organizations.* Oxford.
Elvander, N. (1966): *Intresseorganisationerna i dagens Sverige.* Lund.
Engels, F. (1845, 1976): *The condition of the working class in England.* London.
Enqvist, G. (1977): *LO-Tidningen* 1977:18.
En studie av medlemmar och organisation i Kommunalarbetareförbundet. Utan år. Rapport 1. Gruppen för samhällsstudier.
Eriksson, I. (1977): *Mjukdatasociologi.* Umeå.
Eriksson, K. (utan år): *Facklig demokrati.* Göteborg. Forskningsrapport.
Eriksson, Y. (1977): *LO-Tidningen* 1977:27.
Etzioni, A. (1973): *Moderna organisationer.* Lund.
Fack i företagskris. Göteborg. Forskningsrapport 1 (1977), rapport 12 (1978).
Fackföreningsrörelsen och näringslivet (1941). Stockholm.
Fackföreningsrörelsen 1961:3, 1969:9, 1969:12, 1971:3, 1971:6, 1971:8, 1971:21.
Fackliga studier (1976). Lund.
FIB – Juristbladet 76/77:8.
Fivelsdal, E. (1969): *Hva mener medlemmerne.* Oslo.
Flink, I. (1978): *Strejkbryteriet och arbetets frihet.* Motala.
Forss, P. m.fl. (1977): *Samförstånd eller kamp om makten.* Lund.
Fredelius, C. (1977): *Det socialdemokratiska försöket.* Göteborg.
Fredriksson, B.-Gunnmo, A. (1974): *Våra fackliga organisationer.* Umeå.
Fredriksson, B. (1977): *Arbetsmarknadens lagar och avtal.* Lund.

Från Palm till Palme (1972). Stockholm.
Furåker, B. (1976): *Stat och arbetsmarknad.* Kristianstad.
Fönstret 1977:11.
Fönstret 1978:5.
Goldthorpe, J. m.fl. (1971 a): *Beteenden och attityder i arbetslivet.* Stockholm.
Goldthorpe, J. m.fl. (1971 b): *I klasstrukturen.* Lund.
Gustafsson, S. (1977): *Förtroendemannalagen.* Stockholm.
Gynnå, C.-Mannheimer, E. (1972): *En studie i den svenska arbetarklassens uppkomst.* Lund. Stencil.
Gävle Hamn och Kolarbetarfackförening. Minnesskrift. Fyrtio år 1898–1938. (1938). Gävle.
Hadenius, A. (1976): *Facklig organisationsutveckling.* Stockholm.
Hansson, S. (1923): *Den svenska fackföreningsrörelsen.* Stockholm.
Hedin, G. (1937): *Ett svenskt jernverk.* Uppsala.
Heijbel, M. (1978): *Åsiktsbok om alternativ produktion.* Federativs.
Henderson, W.O. (1976): *Engels.* Penguin Books.
Hertneck, F. (utan år): *Karl Marx und die Gewerkschaften.* Leipzig.
Hobsbawm, E.J. (1964): *Labouring men.* London.
Holloway, J.-Picciotto, S. (1978): *State and Capital.* London.
Holmberg, P. (1969): *Arbete och liv i Sverige.* Stockholm.
Holt, B. (1975): Hemarbetets problem. *Zenit* 1975:4.
Horst, H.-Otter von, C. (1973): *Lönebildningen på arbetsplatsen.* Vänersborg.
Huberman, L. (1978): *Människans rikedomar.* Ystad.
Hultén, G. (1971): *Arbetsrätt och klassherravälde.* Halmstad.
Hyman, R. (1971 a): *Marxism and the sociology of tradeunionism.* London.
Hyman, R. (1971 b): *The worker's union.* Oxford.
Hyman, R. (1975): *Industrial relations.* London.
Hyman, R.-Hinton, J. (1975): *Trade unions and revolution.* London.
Hyman, R. (1978): *British Trade unionism in the 1970:s: The bureaucratization of the rank and file.* Arresøhøj. Stencil.
Hyman, R.-Kern, H.-Romagnoli, G. (1979): *Technological development and strike trends.* Köpenhamn.
Häften för kritiska studier 1978:5.
Höglund, S. (1975): Facket och byråkratin. *Marxistiskt Forum* 1975:5.
Höglund, S. (1977): *Demokrati i en stor facklig organisation.* Umeå.
Höglund, S. (1978): *Storföretagen, Svenska Arbetsgivareföreningen och beslutsordningen i arbetarnas fackliga organisationer.* Umeå.
Höglund, S. (1979): *Centralisering och reduktion av medlemsinflytandet i en stor facklig organisation.* Umeå.
Ibsen, F.-Jørgensen, H. (1978): *Fagbevægelse og stat I.* Ålborg.
Jackson, B. (1972): *Working class community.* Penguin Books.
Jensen, A. (1917): *Vad vill fackoppositionen?* Stockholm.
Johansson, T. (1974): Behöver partierna medlemmarna? *Tiden* 1974:8.
Johansson, I. m.fl. (1975): Socialdemokratin och arbetarklassen. *Zenit* 1975:40.
Joll, J. (1977): *Gramsci.* Glasgow.
Karlbom, T. (1941): *Svenska Grov- och fabriksarbetareförbundets historia. Band I 1891–1909.* Stockholm.
Karlbom, T. (1955): *Den svenska fackföreningsrörelsen.* Stockholm.
Karlbom, T. (1969): *Arbetarnas fackföreningar.* Helsingfors.
Karlsson, L.-E. (1971): *Demokrati på arbetsplatsen.* Falköping.
Kilbom, K. (1920 a): *Revolutionär fackföreningsrörelse.* Stockholm.

Kilbom, K. (1920 b): *Skråförbund eller klassorganisation. Hur böra de fackligt-ekonomiska organisationerna byggas?* Stockholm.
Korpi, W. (1970): *Varför strejkar arbetarna?* Stockholm.
Korpi, W. (1978): *Arbetarklassen i välfärdskapitalismen.* Kristianstad.
Kronlund, J. m.fl. (1973): *Demokrati utan makt.* Lund.
Lane, T. (1974): *The union makes us strong.* London.
Lenin, V. (1972): *Vad bör göras?* Stockholm.
Lenin, V. (1974): *Valda verk 2.* Moskva.
Leion, A. (1979): *Solidarisk lönepolitik eller löntagarfonder.* Stockholm.
Lester, R. (1958): *As unions mature.* New Jersey.
Lewin, L. (1977): *Hur styrs facket?* Stockholm.
Lidforss, B. (1908): *Urval av Axel Danielssons skrifter med levnadsteckning och karakteristik.* Malmö.
Lindblad, I. (1960): *Svenska Kommunalarbetareförbundet. 1910–1960.* Stockholm.
Lindbom, T. (1938): *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872–1900.* Stockholm.
Lindgren, E. (1945): *Svenska Livsmedelsarbetareförbundets avdelning 7 i Västerås 50 år.* Västerås.
Lindhagen, J.-Nilsson, M. (1970): *Hotet mot arbetarrörelsen.* Jönköping.
Lindhagen, J. (1971): Arbetarrörelsens framtida uppgift. *Tiden* 1971:5.
Lindhagen, J. (1976): Åren vi förlorade. *Tiden* 1976:10.
Lindhagen, J. (1977): Men å andra sidan. *Tiden* 1977:8.
Lindström, R. (1930): *En socialist. Fragment ur en självbiografi.* Stockholm.
Lindström, R. (1931): *Karl Marx och fackföreningarna.* Stockholm.
Lindström, S.-Nordin, S. (1977): *Vem äger storföretagen?* Kristianstad.
Lipset, S.M. m.fl. (1956): *Union democracy.* Illinois.
Lipset, S.M. (1966): *Den politiska människan.* Stockholm.
Lockwood, D. (1958): *The blackcoated worker.* Oxford.
Lozovski, A. (1935): *Marx and the trade unions.* London.
Lukacs, G. (1970): *Historia och klassmedvetande.* Lund.
Lund, R. (1974): *Organisationsstrukturens centralisering inden for jern og metal.* Köpenhamn.
Lundahl, A. (1978): *Livsformer i omvandling.* Stockholm.
Lundkvist, A. (1975): *Introduktion till metoden i Kapitalet.* Göteborg.
Lunning, L. (1977): *Facklig förtroendeman.* Uddevalla.
Luxemburg, R. (1925): *The mass strike. The political party & the trade unions.* Detroit.
Luxemburg, R. (1966): *Jag var, jag är, jag blir.* Uddevalla.
Lysgaard, S. (1972): *Arbejderkollektivet.* Oslo.
Mandel, E. (1971): *Arbetarkontroll, arbetarråd, arbetarstyre.* Halmstad.
March, J.G. (1965): *Handbook of organizations.* Chicago.
Marx, K. (1847, 1949): *Filosofins elände.* Stockholm.
Marx, K.-Engels, F. (1848, 1968): *Det kommunistiska manifestet.* Stockholm.
Marx, K.-Engels, F. (1970): *Selected works.* Moscow.
Marx, K. (1867, 1970): *Kapitalet I.* Uddevalla.
Marx, K. (skriven 1857–58, först publicerad 1939–41, 1971): *Grunddragen till kritiken av den politiska ekonomin.* Halmstad.
Marx, G.-Engels, F. (1971): *Über die Gewerkschaften.* Frankfurt.
Marx, K.-Engels, F. (1972): *Brev i urval.* Finland.
Marx, K. (1894, 1973): *Kapitalet III.* Köthen DDR.
Marx, K. (1974): *The First International and after.* London.
Marx, K.-Engels, F. (1975 a): *Skrifter i urval. Ekonomiska skrifter.* Köthen DDR.

Marx, K.-Engels, F. (1975 b): *Articles on Britain.* Moscow.
Marx, K. (1977): *Grundrisse.* London.
Maunsbach, T.-Mårtensson, B. (1976): *Stora Kopparberg, Söderfors och Vikmanshyttan*, KTH.
McCarthy, W.E.J. (1972): *Unions.* Harmondsworth.
Michels, R. (1962): *Political parties.* New York.
Miliband, R. (1970): *Statsmakten i det kapitalistiska samhället.* Halmstad.
Niklasson, L.-E. (1977): *LO-Tidningen* 1977:24.
Nilsson, M. (1978): Har fackföreningen blivit en anonym serviceapparat? *LO-Tidningen* 1978:24.
Nordin, S. (1978): Marx på huvudet? En kritisk granskning av kapitallogikens vetenskapsteori. *Zenit* 1978:5.
Nyhlén, E.-Viktorsson, N. (1975): *Stuvat.* Kristianstad.
Näsman, E. (1979): *Lägesbeskrivning för forskningsprojekt på medbestämmandeområdet.* Stockholm. Stencil.
Ohlström, B. (1970): *Kockumsrapporten.* Falköping.
Olofsson, G. (1979): *Mellan klass och stat.* Kristianstad.
Olsen, P.B.-Tetzschner, H. (1978): *Organisationsstruktur og ændringer i fagbevegelsen. – Teori.* Köpenhamn. Manus.
Olsson, R. (1958): *Fackligt arbete i Nyhamn 1898–1958.* Sundsvall.
Olsson, S.E. (1975): Hamnarbetarna och Transportarbetareförbundet 1897–1972. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 1975:7–8.
Olsson, Å. (1977): *Anpassning eller förnyelse.* Helsingborg.
Organisationsformer och effektivitet (1962). Malmö.
Oscarsson, V. (1963): En metallfackförening och dess underorganisationer. En studie i svensk organisationsdemokrati. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1963:5.
Palm, G. (1974): *Bokslut från LM.* Uddevalla.
Parsons, T. (1967): *Sociological theory and modern society.* New York.
Parsons, T.-Smelser, N.J. (1972): *Economy and society.* London.
Pateman, C. (1970): *Participation and democratic theory.* Cambridge.
Pelling, H. (1976): *A history of British Trade unionism.* Penguin Books.
Persson, L.K. (1975): *Syndikalismen i Sverige 1903–1922.* Kungälv.
Poulantzas, N. (1970): *Politisk makt och sociala klasser.* Falköping.
Poulantzas, N. (1977): *Den moderna kapitalismens klasstruktur.* Avesta.
Russell, B. (1973): *Roads to freedom.* London.
Seabrook, J. (1975): *Det ständiga gästabudet.* Falköping.
Seidman, J. m.fl. (1958): *The worker views his union.* Chicago.
Serin, G. (1978): Till förståelsen av socialdomokratins och fackföreningsrörelsens politik. *Tekla* 78: 3–4.
Severin, F. (1975): *Centralism och decentralism.* Stockholm.
Sjödin, S. (1971): *Klarspråk.* Stockholm.
Smith, G. (1971): *Parterna på arbetsmarknaden.* Lund.
Sunesson, S. (1972): Staten, arbetarklassen och fackföreningsrörelsen. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 1972:3.
Sunesson, S. (1974): *Politik och organisation.* Kristianstad.
Svenska Transportarbetareförbundets avd. 16 i Gävle. Fyrtio år 1898–1938 (1938). Gävle.
Svenska Transportarbetareförbundet. Historik 1958–1972 (1976). Katrineholm.
Tetzschner, H. (1977): *Samfundsstrukturer og organisationsformer.* Köpenhamn.
Therborn, G. red., (1970): *LKAB-Strejken.* Sala.
Therborn, G. (1976): Vad gör den härskande klassen när den härskar? *Häften för kritiska studier* 1976:4.

Therborn, G. (1978): *What does the ruling class do when it rules?* London.
Thunberg, A., red., (1970) *Strejken.* Uddevalla.
Trotskij, L. (1973): *On Britain.* New York.
Trotskij, L. (1978): *Om fagforeninger.* Köpenhamn.
Törnqvist, T. (1979): *Klassen, arbetarrörelsen och det fackliga medvetandet.* Uppsala. Manus.
Törnros, H. (1957): *Metalls avd. 135 i Sandviken 50 år 1906–1956.* Gävle.
Uhlén, A. (1949): *Facklig kamp i Malmö under sju decennier.* Malmö.
Uisk, A. (1977): *Medbestämmandelagens paragrafer.* Stockholm.
Wallentin, H. (1978): *Svenska folkets historia.* Lund.
Ve, H. (1978): *Samhället och arbetarklassen.* Malmö.
Westenholtz, A. (1978): *Magt og indflydelse i bestyrelser.* Köpenhamn.
Westerståhl, J. (1946): *Svensk fackföreningsrörelse.* Stockholm.
Wigforss, E. (1964): *Ur mina minnen.* Halmstad.
Zeleny, J. (1976): *Metod och teori i Kapitalet.* Stockholm.
Zennström, P.-O. (1972): *Axel Danielsson: Om den svenska revolutionen.* Stockholm.
Zoll, R. (1976): *Der Doppelcharacter der Gewerkschaften.* Frankfurt.
Åkerman, N. red., (1973): *Byråkratin ett nödvändigt ont?* Falköping.
Öhman, B. (1974): *LO och arbetsmarknadspolitiken efter andra världskriget.* Stockholm.
Öhngren, B. (1974): *Folk i rörelse. Samhällsutveckling, flyttningsmönster och folkrörelser i Eskilstuna 1870–1900.* Uppsala.

ISBN 91-506-0207-1